

ਯੋਜਨਾ

ਸਾਲ 30 • ਅੰਕ 11 • ਜੂਨ 2015 • ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ 56

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਦੀਪਿਕਾ ਕੱਛਲ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਸੰਪਾਦਕ

ਬਲਬੀਰ ਮਾਧੋਪੁਰੀ

ਸੰਪਾਦਕੀ ਦਫ਼ਤਰ

ਈਸਟ ਬਲਾਕ-4, ਲੈਵਲ-7

ਆਰ. ਕੇ. ਪੁਰਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110066

ਫ਼ੋਨ ਤੇ ਫ਼ੈਕਸ : 011-26177591

ਈਮੇਲ : yojanapunjab@yahoo.com

ਵੈੱਬਸਾਈਟ : www.yojana.gov.in

www.publicationsdivision.nic.in

<https://www.facebook.com/pages/yojana-journal>

ਸੰਯੁਕਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ (ਉਤਪਾਦਨ)

ਵੀ.ਕੇ. ਮੀਣਾ

ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਮੈਨੇਜਰ

(ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਪਨ)

ਫ਼ੋਨ: 26100207

ਫੈਕਸ : 26175516

ਈਮੇਲ : pdjucir@gmail.com

ਕਵਰ : ਅਨਿਲ ਤਿਵਾਰੀ

• ਸੰਪਾਦਕੀ	- ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ	4
• ਯੋਗਾ : ਸਿਹਤ ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵਾਸਤੇ	- ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਬਾਸਾਵਰਦੀ	5
• ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ	- ਡੀ ਸੀ ਕਟੋਚ	9
• ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ : ਸੁਖਾਵੀਂ-ਸਹਿਜ ਦਵਾਈ	- ਆਰ ਕੇ ਮਨਚੰਦਾ	14
• ਯੂਨਾਨੀ : ਸਿਹਤ ਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ	- ਰਈਸ-ਉਰ-ਰਹਿਮਾਨ	19
• ਦਵਾਈ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ	-	23
• ਸੁਧਾਰ : ਨਿਵੇਸ਼, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਸਤਾ-	ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਸਾਹੂ, ਅਭਿਰੂਪ ਭੂਨੀਆ	26
• ਊਰਜਾ ਖੇਤਰ : ਨਵੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਦਿਆਂ	- ਕੇ ਆਰ ਸੁਧਾਮਨ	31
• ਕਿਰਤ ਸੁਧਾਰ : ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਧ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ-	ਦੀਪਕ ਰਾਜਦਾਨ	35
• ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?	-	39
• ਖੁਰਾਕ ਰਾਹੀਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ	- ਫ਼ਕੀਰ ਚੰਦਰ ਸ਼ੁਕਲਾ	40
• ਕੁਦਰਤੀ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਬੱਚੇ	- ਹਰਸਿੰਦਰ ਕੌਰ	43
• ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ	- ਗੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ	46
• ਸਹਿਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ: ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਲਈ	- ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ	49
ਦੁਕਵਾਂ ਰਾਹ		
• ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ 'ਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ	- ਮੁਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਵਜਾ	51
ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ		
• ਸਵੱਛਤਾ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਪਿੰਡ ਚੱਕਮਾਈ ਦਾਸ	- ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ	53

ਯੋਜਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੇਤ ਅਸਮੀਆ ਬਾਂਗਲਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਕੰਨੜ, ਮਲਿਆਲਮ, ਮਰਾਠੀ, ਓਡੀਆ, ਤੇਲਗੂ ਤੇ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਮੰਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਨਵੀਂ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ, ਨਵਿਆਉਣ, ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਏਜੰਸੀ ਆਦਿ ਲਈ ਮਨੀਆਰਡਰ/ਡੀਮਾਂਡ ਡ੍ਰਾਫਟ/ਪੋਸਟਲ ਆਰਡਰ 'ADG(i/c), Publications Division' ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬਣਵਾ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ 'ਤੇ ਭੇਜੋ। ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਮੈਨੇਜਰ (ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਪਨ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਈਸਟ ਬਲਾਕ-4, ਲੈਵਲ-7, ਆਰ.ਕੇ. ਪੁਰਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110066, ਫ਼ੋਨ-26100207, 26105590 ਤਾਰ: ਸੂਚਨਾਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਤੇ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਮੰਗਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਹੇਠਲੇ ਵਿੱਕਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ : • ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਸੂਚਨਾ ਭਵਨ, ਸੀ.ਜੀ.ਓ. ਕੰਪਲੈਕਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ -110003 (ਫ਼ੋਨ. 24365610) • ਹਾਲ ਨੰ. 196, ਪੁਰਾਣਾ ਸਕੱਤਰੇਤ, ਦਿੱਲੀ - 110054 (ਫ਼ੋਨ.23890205) • 701, ਬੀ ਵਿੰਗ, ਸੱਤਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਦਨ, ਬੇਲਾਪੁਰ, ਨਵੀਂ ਮੁੰਬਈ-400614 (ਫ਼ੋਨ. 27570686) • 8 ਐਸਪਲੇਨੇਡ ਈਸਟ, ਕੋਲਕਾਤਾ - 700069 (ਫ਼ੋਨ. 22488030) • ਏ ਵਿੰਗ, ਰਾਜਾਜੀ ਭਵਨ, ਬੇਸੇਂਟ ਨਗਰ, ਚੇਨਈ - 600090 (ਫ਼ੋਨ. 24917673) • ਪ੍ਰੈੱਸ ਰੋਡ, ਨੇੜੇ ਗੋਰਮਿੰਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਤਿਰੂਵਾਨੰਤਪੁਰਮ 695001 (ਫ਼ੋਨ. 2330650) • ਬਲਾਕ ਨੰ. 4, ਗ੍ਰਹਿਕਲਪ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਐਮ. ਜੀ. ਰੋਡ, ਨਾਮਪੱਲੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ - 500001 (ਫ਼ੋਨ.24605383) • ਪ੍ਰਥਮ ਤਲ, 'ਐਫ' ਵਿੰਗ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਦਨ, ਕੋਰਾਮੰਗਲਾ, ਬੰਗਲੋਰ - 560034 (ਫ਼ੋਨ. 25537244) • ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਸਹਿਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਅਸ਼ੋਕ ਰਾਜਪਥ, ਪਟਨਾ - 800004 (ਫ਼ੋਨ.2683407) • ਹਾਲ ਨੰ. 1, ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਕੇਂਦਰੀ ਭਵਨ, ਸੈਕਟਰ ਐੱਚ, ਅਲੀਗੰਜ, ਲਖਨਊ - 226024 (ਫ਼ੋਨ.2225455) • ਅੰਬਿਕਾ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਪ੍ਰਥਮ ਤਲ, ਉਪਰ ਯੂਕੋ ਬੈਂਕ, ਪਾਲਦੀ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ - 380007 (ਫ਼ੋਨ. 26588669) • ਕੇ.ਕੇ.ਬੀ ਰੋਡ, ਨਿਊ ਕਾਲੋਨੀ, ਹਾਊਸ ਨੰ. 7, ਚੇਨੀ ਕੂਚੀ, ਗੁਵਾਹਟੀ - 781003 (ਫ਼ੋਨ. 2665090)

ਚੰਦਾ ਦਰਾਂ : 1 ਸਾਲ ਰੁ.100, 2 ਸਾਲ ਰੁ.180, 3 ਸਾਲ ਰੁ.250 - ਸਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਾਲਾਨਾ ਰੁ.530 ; ਯੂਰਪੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਾਲਾਨਾ ਰੁ.730. ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਲੇਖਕ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ, ਵਿਭਾਗਾਂ ਤੇ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਹੋਵੇ। ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵਿਗਿਆਪਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਵਾਸਤੇ ਯੋਜਨਾ ਜਵਾਬਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਬ ਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਰਲਸ ਡਾਰਵਿਨ ਨੇ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਹੀ ਜਿਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਬਜਾਇ ਕਿ ਘੱਟ ਅਨੁਕੂਲਣ ਸਮਰੱਥ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦੇ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਤਲਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੇ ਸਥਾਈ ਤਰੀਕੇ ਖੋਜਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਡੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਮੁਕਤ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਦੇ ਖੇਤਰ ਬਾਰੇ ਸੱਚ ਹੈ ਜੋ ਨਵੀਆਂ ਉੱਚਾਈਆਂ ਸਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉੱਚ ਪਾਇ ਦੀਆਂ ਜਾਂਚ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੇ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਆਯਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ, ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੂ ਵੀ ਹੈ ਕਿ, ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਛੇੜਛਾੜ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੀਬਰ ਅਤੇ ਲਾਇਲਾਜ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੇ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਜਾਂ ਪੁੱਠਾ ਗੇੜਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਪਰਿਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲ ਵੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਵਿਕਲਪਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਤੁਲਨ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਸੇ

ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਹਤ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ। ਆਯੁਰਵੇਦ, ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ, ਨੈਚਰੋਪੈਥੀ, ਯੋਗਾ, ਯੂਨਾਨੀ, ਸਿੱਧਾ - ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਕਲਪਕ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪੱਧਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਨਰੋਆ ਸਰੀਰ, ਨਰੋਆ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕਲਿਆਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ।

ਆਯੁਰਵੇਦ ਅਤੇ ਯੋਗਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ 5000 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਕਿ ਸਿੱਧਾ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦਵਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ, ਦਵਾਈ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਯੂਨਾਨੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗਰੀਸ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ 1800ਵਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਜਰਮਨ ਡਾਕਟਰ ਸੈਮੂਅਲ ਹੈਨੀਮਨ ਵਲੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਲਾਬੱਧੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹਾਸਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ, ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦਵਾਈ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਕਲਪਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸ਼ੁਹਰਤ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ, ਸਸਤੀਆਂ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਕੋਲ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ਵੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਸਮਝ ਲਈ ਖੋਜਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤਬਕਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਆਯੁਰਵੇਦ, ਯੋਗਾ, ਨੈਚਰੋਪੈਥੀ, ਯੂਨਾਨੀ, ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ

ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਖੋਜ ਸਰਗਰਮੀਆਂ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਮੰਤਰਾਲਾ ਆਯੁਸ਼ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਆਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਮਿਆਰੀਕਰਨ, ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਕਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਯੋਗਾ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਮ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਦਸੰਬਰ 2014 ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਸਾਲ 21 ਜੂਨ ਦਾ ਦਿਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਗਾ ਦਿਵਸ ਵਜੋਂ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। 21 ਜੂਨ 2015 ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਯੋਜਨਾ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਕਲਪਕ ਚਿਕਿਤਸਾਵਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਅਤੇ ਕਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਝਾਤ ਪੁਆਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ 'ਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨ, ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਾੜਾ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮੁੱਲੰਕਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ, ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਕਲਪਕ ਦਵਾਈ ਕੋਈ 'ਵਿਕਲਪ' ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਚਿਤ ਤੇ ਢੁਕਵੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਲਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

- ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਯੋਗਾ : ਸਿਹਤ ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵਾਸਤੇ

 ਡਾ. ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ. ਬਾਸਾਵਾਰਦੀ

ਜਾਣਪਛਾਣ

ਯੋਗਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿੱਦਿਆ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਖਮ ਵਿਗਿਆਨ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੰਦਰੁਸਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਇਕ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਦੀ ਸਮੱਗਰ ਪਹੁੰਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਗ ਨਿਸ਼ੇਧਕ, ਸਿਹਤ ਦੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ-ਵੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਯੁਜ' ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ' ਜਾਂ 'ਪਕੜ ਬਣਾਉਣਾ' ਜਾਂ 'ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ'। ਯੋਗਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਸਰੀਰ, ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਾਲੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਵੈ-ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ (ਮੋਕਸ਼) ਜਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ (ਕਾਇਵਲਿਆ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ, ਇਹ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗਾ - ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿੰਧੂ-ਸਰਸਵਤੀ ਘਾਟੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਇਕ 'ਅਮਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਨਤੀਜਾ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - 2700 ਸਾਲ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਵੇਲੇ - ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਯੋਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ, ਪਹਿਲੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ। ਯੋਗ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਯੋਗੀ ਜਾਂ ਆਦਿ ਯੋਗੀ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਹਿਮਾਲਿਆ ਵਿਚ ਕਾਂਤੀਸਰੋਵਰ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਆਦਿ ਯੋਗੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਮਹਾਨ ਸਪਤਰਿਸ਼ੀਆਂ ਜਾਂ ਸੱਤ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸੰਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਯੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਆ, ਮੱਧ ਪੂਰਬ, ਉੱਤਰੀ ਅਫਰੀਕਾ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਮਰੀਕਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਹੈ, ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਨੇੜਲੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ, ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪਛਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਅਗਸਤਯ, ਸਪਤਰਿਸ਼ੀ ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ, ਨੇ ਇਸ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੂਲ ਯੋਗਿਕ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੜਿਆ।

ਸਿੰਧੂ-ਸਰਸਵਤੀ ਘਾਟੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚਿੱਤਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਯੋਗ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤੰਤਰ ਯੋਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਸਿੰਧੂ-ਸਰਸਵਤੀ ਘਾਟੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਵੇਦਿਕ ਅਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਰਾਸਤ, ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਜੈਨ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਦਰਸ਼ਨ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ

ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਵਦਗੀਤਾ ਅਤੇ ਰਾਮਾਇਣ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਸ਼ੈਵ, ਵੈਸ਼ਣਵ ਅਤੇ ਤੰਤਰਿਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਯੋਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਯੋਗ ਪੂਰਵ-ਵੇਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ, ਮਹਾਨ ਸੰਤ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਪਤੰਜਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯੋਗ ਸੂਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਦੋਂ ਦੀਆਂ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ, ਇਸ ਦੇ ਮਤਲਬ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਅਤੇ ਸੂਚੀਬਧ ਕੀਤਾ। ਪਤੰਜਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਯੋਗਾ ਲਈ ਰੋਗ ਨਿਸ਼ੇਧਕ, ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਬਾਰੇ ਧਾਰਨਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਯੋਗ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਯੋਗ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਰਵਾਇਤਾਂ, ਬਿਸ਼ਾਵਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੇ ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਵਾਇਤਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਜਨਨਾ ਯੋਗਾ, ਭਗਤੀ ਯੋਗਾ, ਕਰਮ ਯੋਗਾ, ਧਿਆਨ ਯੋਗਾ, ਪਤੰਜਲੀ ਯੋਗਾ, ਕੁੰਡਲਿਨੀ ਯੋਗਾ, ਹਠ ਯੋਗ, ਮੰਤਰ ਯੋਗਾ, ਲਯਾ ਯੋਗਾ, ਰਜਾ ਯੋਗਾ, ਜੈਨ ਯੋਗਾ, ਬੋਧ ਯੋਗਾ ਆਦਿ। ਹਰੇਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਯੋਗਾ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਵਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਯੋਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੰਤੁਲਨ, ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਕਾਦਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਰਵੱਈਆ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਅਹਿਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਸਿਹਤ ਵਾਲੀ ਬਣਤਰ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀਅਤਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਯੋਗ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁੱਲਵਾਨ ਪ੍ਰਥਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਿਹਤ ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ

ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਵਾਂ (ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ) ਹਨ : ਯਮਾ, ਨਿਆਮਾ, ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮਾ, ਪ੍ਰਤਿਹਾਰਾ, ਧਾਰਨਾ, ਧਿਆਨ, ਸਮਾਧੀ, ਸੰਯਮ, ਬੰਧਾਸ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ, ਸ਼ਤ-ਕਰਮਾ, ਯੁਕਤ-ਆਹਾਰ, ਯੁਕਤ ਕਰਮਾ, ਮੰਤਰ ਜਾਪ ਆਦਿ। ਯਮਾ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਆਮਾ ਪਾਲਣਾ। ਇਹ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੂਰਵ ਲੋੜਾਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਸਣ, ਜੋ ਸਰੀਰ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ, ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਅਪਣਾਉਣਾ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ (ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਦੀ ਸਥਿਰ ਜਾਗਰੂਕਤਾ) ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਲਈ ਆਸਣ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਦਾ ਅਹਿਮ ਆਧਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸਾਹ ਛੱਡਣ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਸਵਾਸ-ਪ੍ਰਸਵਾਸ) ਜੋ ਨੱਕ, ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਿੱਸਿਆਂ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਰਸਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ, ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਨਿਯਮਤ, ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (ਸਵਾਸ) ਰਾਹੀਂ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਰੀਰ

ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਭਰਨ, ਸਥਾਨ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ 'ਚ ਰਹਿਣ(ਕੁੰਭਕ) ਤੇ ਖਾਲੀ ਹੋਣ (ਰੇਚਕ) ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਨਿਯਮਤ, ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸਾਹ ਛੱਡਣ (ਪ੍ਰਸਵਾਸ) ਦੌਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਤਿਹਾਰਾ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਨਾ ਧਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਸਰੀਰ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ) ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਧਿਆਨ ਲਾਉਣਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਨਾਮ ਜਪਣਾ (ਸਰੀਰ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨਾ) ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਬੰਧਾਸ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਯੋਗਿਕ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਰੂਪਾਂ (ਮਾਨਸਿਕ-ਸਰੀਰਕ) ਅਤੇ ਸਾਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅੱਗੋਂ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਚ ਯੋਗਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪੱਧਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਤ-ਕਰਮਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਮਾਦੇ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹਨ।

ਯੁਕਤ-ਆਹਾਰ (ਸਹੀ ਖਾਣਾ) ਸਿਹਤਮੰਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਖਾਣੇ ਅਤੇ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਧਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਜੋ ਸਵੈ-ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਸਰਵੋਚਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਉੱਚਿਤ ਮਿਲਾਪ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਮੁਕਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਯੋਗ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਪੱਖ 'ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਯੋਗ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਸਰੀਰਕ ਰਚਨਾ-ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਜੈਵ-ਰਸਾਇਣਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਜੋ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਜਨਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਲਈ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਾਲੀ

ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਤਰੀਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਇੰਟਰਨੈੱਟ, ਯੋਗਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪੁਲਾੜ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੀ ਅਧਿਆਪਨ ਪੱਧਤੀ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਤੱਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਯੋਗਾ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ-ਸਾਹਿਤਕ ਖੋਜ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਯੋਗਾ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।

ਜੀਵਨ-ਵੰਗ ਅਤੇ ਯੋਗਾ

ਜੀਵਨ-ਵੰਗ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਜਾਂ ਬੀਮਾਰੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ-ਵੰਗ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਿਚ ਮੋਟਾਪਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੀਆਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਤੀਹੀਣ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਆਦਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬਨੋਸ਼ੀ ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ ਤੇ ਜਿਗਰ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਪੋਸ਼ਟਿਕ ਖਾਣਾ, ਸਰੀਰਕ ਸਰਗਰਮੀ, ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ, ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਮੁਕਤ ਰਹਿਣਾ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਹਨ।

ਯੋਗਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਮਾਪਾਂਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਯੋਗਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਸਿਹਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਝੱਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਯੋਗਿਕ 'ਸਿਹਤ ਬੀਮੇ' ਨੇ ਤਣਾਅ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਤਿ ਹੁੰਗਾਰੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦਬੇ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ

ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰਾਂ ਕਰਕੇ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਰਕ ਦਵਾਈ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ।

ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਯੋਗਾ

ਯੋਗ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦੀ ਇਲਾਜ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਕਿਤਸਾ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਦਾ 'ਉੱਪ-ਉਤਪਾਦ' ਹੈ। ਯੋਗ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿਮਾਗ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਯੋਗ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲਕਣ ਕਰੀਏ, ਮਤਲਬ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਗੀਤਾ, ਯੋਗ ਸੂਤਰ, ਰਵਾਇਤੀ ਹਠ ਯੋਗ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਯੋਗ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ ਇਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪੱਧਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ, ਜੋ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਇਕ ਸੰਦ ਹੈ, ਪਾਰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਤੰਜਲੀ ਯੋਗ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਯੋਗਿਕ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਸੰਦਰਭ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਆਧੀ' ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਬੀਮਾਰੀ। ਇਕ 'ਅੰਤਰਾਯ' (ਰੁਕਾਵਟ) ਵਜੋਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ (ਪਾਠ-1, ਸੂਤਰ 30) ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸੰਦਰਭ ਹਨ ਕਿ ਕਿਰਿਆ, ਆਸਣ, ਪ੍ਰਣਾਯਾਮ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦਾ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹਠ ਯੋਗ ਪਾਦੀਪਿਕਾ, ਘੋਰਾਂਡਾ ਸੰਹਿਤਾ, ਯੋਗ ਯਜਨਵਾਲਿਕਾਸ ਸੰਹਿਤਾ, ਯੋਗ ਰਹਸਯ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵੱਧੇ ਪਹਿਲਾਂ ਯੋਗ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ' ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ :

- ਚਿੱਤਾ - 'ਵਰਿਤੀਨਿਰੋਧਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ',

'ਕ੍ਰਿਆਯੋਗ' ਅਤੇ 'ਅਸਟਾਂਗ' ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਤੰਜਲੀ ਯੋਗ ਸੂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਚਕੋਸ਼ਾ (ਪੰਜ ਗਿਆਨਾਂ/ਸਰੀਰਾਂ) ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। • ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਸ਼ੁੱਧੀ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਪਤੰਜਲੀ ਯੋਗ ਸੂਤਰ ਅਤੇ ਹਠਯੋਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। • ਵਾਯੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਬੰਦ ਰਸਤਿਆਂ (ਨਾੜੀ-ਸ਼ੁੱਧੀ) ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਕਮਲ ਅਤੇ ਚੱਕਰ, ਪ੍ਰਣਾਯਾਮ, ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਹਠ ਯੋਗ ਅਤੇ ਕੁੰਡਲਿਨੀ ਯੋਗ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। • ਭਗਵਦਗੀਤਾ ਦੇ 'ਕਰਮ-ਜਨਨ-ਭਗਤੀ' ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ। • ਤੰਤਰਯੋਗ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪੱਖ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਹਨ।

ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਾ ਨੂੰ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਲਪਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਥਾ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯੋਗਾ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਦਾ ਦਬਾਅ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲਹੂ ਦਾ ਦਬਾਅ ਘੱਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਰੋਗ ਸੰਬੰਧੀ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗਾ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੀਖਿਆ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਾ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤਕ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਦਬਾਅ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਾਲੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹਨ। ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਾ ਨੂੰ ਟਾਈਪ-2 ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਲੂਕੋਜ਼ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਇਨਸੁਲਿਨ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਲਿਪਿਡ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ, ਮਾਨਵ ਸ਼ਾਸਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਦਬਾਅ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਹ ਆਕਸੀਕਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮਦਦਗਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯੋਗਾ ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਦਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦਿਲ ਸੰਬੰਧੀ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਖੋਜ ਸਮੀਖਿਆਵਾਂ ਜੀਵਨ-ਵੰਗ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਯੋਗ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਕਾਰਗਰਤਾ ਸਿੱਧ

ਕਰਨ ਲਈ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰੀ ਖੋਜ ਨੇ ਵੀ ਯੋਗ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਲਾਭਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਲਾਹਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਯੋਗਾ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ੁੱਧੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੈਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਆਰਾਮ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਜੋ ਯੋਗਿਕ ਸੁਖਸ਼ਮ ਵਯਾਯਾਮ (ਸਾਰੇ ਜੋੜਾਂ ਅਤੇ ਯੋਜਕਾਂ ਦੀ ਸਾਦੀ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਕਸਰਤ) ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤਿਆਂ 'ਚ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਮੁਕਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਕ੍ਰਮਣਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਥੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਜਰਾਸੀਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2. ਦੁਕਵੀਂ ਪੋਸਟਿਕ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ ਯੋਗਿਕ ਜੀਵਨ-ਵੰਗ ਅਪਣਾਉਣਾ ਜੋ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਆਕਸੀਕਰਨ ਵਿਰੋਧੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਕਤ ਕਣ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਪੋਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਤਰੋਤਾਜ਼ਾ/ਭੰਡਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਮਾਣ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਅਤੇ ਰੋਗ ਨਿਵਾਰਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਬਿਨਾਂ ਤਣਾਅ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਕ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਇਕ ਸਹਿਜਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸਾਡਾ ਮਾਨਸਿਕ/ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸਿਹਤਮੰਦ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

4. ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਪੱਧਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਿਤ ਸਾਹ ਤੰਤਰ ਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਊਰਜਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪੱਧਤੀ ਅਤੇ ਦਰ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਧੀਮਾ ਕਰਨਾ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਿਤ ਸੰਚਾਲਨ, ਪਾਠਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਹੁੰਗਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਅਸਰਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹ

ਲੈਣ ਨਾਲ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਮਨੋ-ਚਿਕਿਤਸਕ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਅਨਾਮਿਕਾਕੋਸ਼ਾ (ਸਾਡੀ ਸਰੀਰਕ ਰਚਨਾ ਦੀ ਹੱਦ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਮਨੋਮਾਇਆਕੋਸ਼ਾ (ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹੱਦ) ਨਾਲ। ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕੋਸ਼ਾ (ਸਾਡੀ ਸਰੀਰਕ ਮੌਜੂਦਗੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਹ ਦੀ ਊਰਜਾ ਨੇ ਸਥਿਰ ਕੀਤਾ ਹੈ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਹ ਮਨੋ-ਚਿਕਿਤਸਕ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ।

6. ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵੱਲ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਊਰਜਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅੰਗਾਂ ਵੱਲ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸੰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਦਿਮਾਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

7. ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਸਮਸਥਿਤੀ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਸੰਤੁਲਨ ਜਾਂ ਸਮਤਵਮ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਭੌਤਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

8. ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਕਨੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ-ਭਾਵਨਾ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਦਰਦ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਣਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦੂਜੀਆਂ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪੱਧਰੀਆਂ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

9. ਢੁਕਵਾਂ ਵਤੀਰਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਸਵੈ-ਭਰੋਸੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਵਾਸਥ ਲਾਭ ਦੀਆਂ ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਯਮਾ-ਨਿਰਾਮਾ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯੋਗਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਦਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਰੋਸਾ, ਸਵੈ-ਭਰੋਸਾ, ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਾਕਤ

ਇਲਾਜ, ਮੁਰੰਮਤ, ਕਾਇਆਕਲਪ ਅਤੇ ਨਵਸ਼ਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

10. ਯੋਗ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਮ ਵਰਗੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਮਾਨਸਿਕ-ਤੰਤੂ-ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਅਕ-ਨਾੜੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵੱਲ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਨਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮਰਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਯੋਗ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੌਰਾਨ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸਿਹਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਯੋਗ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਯੋਗ ਦਾ ਸਾਡੇ ਜਨਜੀਵਨ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਰੋਪਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਕ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਸਤਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਦਵਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਯੋਗ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ

ਯੋਗ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਜੁੜਵੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਵੇਦਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਯੋਗ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾ (ਸਤੋ, ਰਜੋ, ਤਮੋ) ਦੇ ਅਤੇ ਪੰਚਮਹਾਬੁਥਾਮ (ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਵਾਯੂ, ਅਗਨੀ, ਜਲ, ਆਕਾਸ਼) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਯੋਗ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਦੇਸ਼-ਧਾਤੂ-ਮਾਲਾ/ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ) ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ (ਰਸ-ਵੀਰਯਾ-ਵਿਪਾਕ/ਸਵਾਦ-ਊਰਜਾ-ਪਾਚਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਅਸਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ)। ਯੋਗ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਕੋਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਿਹਤ, ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਲਗਭਗ ਇਕੋ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸਰੀਰਕ ਰਚਨਾ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ 72,000 ਨਾੜੀਆਂ (ਸੂਖਮ ਰਸਤੇ), ਸੱਤ ਮੁੱਖ ਚੱਕਰ (ਊਰਜਾ ਕੇਂਦਰੀ, ਪੰਚਕੋਸ਼ਾ ਪੰਜ

ਸਰੀਰਕ ਗਿਆਨ) ਅਤੇ ਕੁੰਡਲਿਨੀ-ਸ਼ਕਤੀ (ਪਰਖ ਸ਼ਕਤੀ) ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਵਾਸਥ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਯੁਰਵੇਦ ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਖਾਣਾ, ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਕਈ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਰੀਰ, ਸਵਾਸ, ਗਿਆਨ, ਇੰਦਰੀਆਂ, ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਢੁਕਵਾਂ ਭੋਜਨ, ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ, ਪੰਚ ਕਰਮਾ, ਯੋਗ ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਿਵਰਤਨਕਾਰੀ ਤਰੀਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰੱਖਣਾ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਅਹਿਮ ਹੈ (ਪੁਰਸਾਰਥਾ ਚਾਟੁਸਥਾਯਾ : ਧਰਮ (ਫਰਜ਼), ਅਰਥ (ਦੌਲਤ), ਕਾਮਾ (ਇੱਛਾ), ਮੋਕਸ਼ਾ (ਮੁਕਤੀ)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈ (ਆਯੁਰਵੇਦ) ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਥਾ (ਯੋਗ) ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਵੈ-ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਪਤੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਦਵਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ। ਦਵਾਈ ਦੀ ਕੀਮਤ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਪ੍ਰਭਾਵੀ, ਕਿਫਾਇਤੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚਲੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਯੋਗ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿਆਣਪ, ਤਜਰਬਾ ਅਤੇ ਸਮਰਥਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪਰਿਵਰਤਨਕਾਰੀ ਬਦਲਾਅ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਅਹਿਮ ਹਨ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਸਗੋਂ ਉਦਯੋਗਿਕ

ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ

 ਡਾ. ਡੀ.ਸੀ. ਕਟੋਚ

ਸ ਪੂਰਨ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਜੋਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵੇਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸੰਚਿਤ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਗਭਗ 5000 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਥਰਵੇਦ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਵੇਂ ਵੇਦ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਕ ਜੁਬਾਨੀ ਪੁੱਜਦਾ ਰਿਹਾ, ਆਯੁਰਵੇਦ ਧਾਰਣਾਵਾਂ, ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਮਰੀਜ਼ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਰਾਂਸ਼ਾਂ, ਚਰਕ ਸੰਹਿਤਾ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ਰੁਤ ਸੰਹਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਲਗਭਗ 1000 ਸਾਲ ਈਸਾ ਪੂਰਬ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਚਰਕ ਸੰਹਿਤਾ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ਰੁਤ ਸੰਹਿਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ, ਕਾਫ਼ੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਅਸ਼ਟਾਂਡ ਹਿੰਦੁਸਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਈਸਾ ਪੂਰਬ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇਆ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ - ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਧਨਵੰਤਰੀ ਸੰਪਰਦਾਇ - ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰੀ ਅਤੇ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਲਿਨੀਕਲ ਦਵਾਈ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਚਿਕਿਤਸਾ (ਦਵਾਈ), ਸਲਯ (ਓਪਰੇਸ਼ਨ), ਸਲਾਕਿਆ (ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਈ ਐੱਨ ਟੀ), ਕੁਮਾਰ ਭ੍ਰਿਤੀਆ (ਬਾਲ) ਅਗਾਦ ਤੰਤਰਾ (ਵਿਸ਼ ਵਿਗਿਆਨ), ਭੂਤ ਵਿੱਦਿਆ (ਮਨੋ-ਚਿਕਿਤਸਾ), ਰਸਾਇਣ (ਜਰ੍ਹਾ ਵਿਗਿਆਨ) ਅਤੇ ਵਜੀਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਔਲਾਦ ਦਾ

ਵਿਗਿਆਨ) ਦੇ 8 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਸਿਹਤ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਆਯੁਰਵੇਦ ਪਿਆ। ਨਿਦਾਨਿਕ ਦਵਾਈ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਬ੍ਰਿਹਤ ਤ੍ਰਈ', ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਰਕ ਸੰਹਿਤਾ, ਸੁਸ਼ਰੁਤ ਸੰਹਿਤਾ ਅਤੇ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ 'ਲਘੂ ਤ੍ਰਈ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਧਥ ਨਿਦਾਨ, ਸੁਰੰਗਧਾਰਾ ਸੰਹਿਤਾ ਅਤੇ ਭਾਵਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਧਿਕਾਰਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਅਤੇ ਡ੍ਰਗਜ਼ ਅਤੇ ਕਾਸਮੈਟਿਕ ਐਕਟ, 1940 ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਜੋ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੇ ਗਏ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਯੁਰਵੇਦ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਰਕ ਸੰਹਿਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮੂਲ ਇਲਾਜ ਪੱਧਤੀ 'ਤੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਸ਼ਰੁਤਾ ਸੰਹਿਤਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਾਲ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅੱਖ, ਕੰਨ, ਗਲਾ, ਨੱਕ ਅਤੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਇਲਾਜ ਦੀ ਵਿਧੀਵਤ ਪਹੁੰਚ 'ਤੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਿਅਪ ਸੰਹਿਤਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਨਾਲ, ਮਾਧਵਾ ਨਿਦਾਨਾ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਲੱਛਣ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਜਾਂਚ

ਪੜਤਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਭਾਵਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲਾ ਆਧਾਰਿਤ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਲੜੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸੁਰੰਗਧਾਰਾ ਸੰਹਿਤਾ ਦਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਦੀਆਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਅਮਲ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਗਿਆਨ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੋਧਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਸਲ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਦੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਅਤੇ ਜਟਿਲਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਦੁਵਿਧਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਇਸ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਮਲ ਦੀ ਬੇਹਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਿਰੰਤਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਤਪਤੀ ਲਈ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਇਕ ਛੋਟੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜ ਭੌਤਿਕ ਤੱਤਾਂ - ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਚੇਤਨਾ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਤੱਤ ਦੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਜਗਤ (ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ) ਵਿਚੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿ-ਹੱਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਤੱਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਦੇਸ਼ (ਤਿੰਨ ਨੈਵਿਕ ਨੁਕਸ) - ਵਾਤ, ਪਿੱਤ, ਕਾਫ਼ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗਤੀਸ਼ੀਲ

ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਤੱਤ ਹਨ - ਧਾਤੂ, ਜਿਵੇਂ ਰਸ (ਪਲਾਜ਼ਮਾ), ਰਕਤ (ਖੂਨ ਦੇ ਸੈੱਲ), ਮਾਨਸਾ (ਮਾਸਪੇਸ਼ੀ ਤੰਤੂ), ਮੇਢਾ (ਮੋਟੇ ਤੰਤੂ), ਅਸਥੀ (ਹੱਡੀ ਤੰਤੂ), ਮੱਜਾ (ਹੱਡੀ ਦਾ ਗੁੱਦਾ) ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾ (ਪ੍ਰਜਣਨ ਰਿਸਾਵੇ)। ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਾਚਕ ਅਤੇ ਜੈਵ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਕੰਮ ਅਗਨੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋਤ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਮਲ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਜਿਵੇਂ ਟੱਟੀ, ਪਿਸ਼ਾਬ, ਪਸੀਨਾ ਆਦਿ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਦੋਸ਼, ਧਾਤੂ ਅਤੇ ਮਲ ਦਾ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ, ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਸਵਸਥਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਿਤਾ ਸੰਹਿਤਾ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਗਈ 'ਸਿਹਤ' ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਕ, ਢਾਂਚਾਗਤ ਅਤੇ ਮਲ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਲਈ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰਤਵਿਨਿਸ਼ਠਾ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਪੰਜ ਭੌਤਿਕ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੋੜਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸੂਖਮ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਮਤਲਬ ਸਰੀਰਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਗੱਠਜੋੜ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਹੋਣ, ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਰੋਗ ਦਾ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਅਹਿਮ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬਣਤਰ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹੀ ਤੈਅ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਭਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ ਪਰ ਜਿਸ 'ਤੇ ਜਨਮ ਦੀ ਥਾਂ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਰੁਝਾਨ, ਜਾਤ, ਉਮਰ, ਮੌਸਮ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਵਿਲੱਖਣ ਰਾਹ

ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਤੇ, ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ। ਇਸੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਲਾਜ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦੋਸ਼, ਧਾਤੂ ਅਤੇ ਮਲ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰ ਕੇ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀ ਅਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਲਾਜ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸੋਚੇ ਅਤੇ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼, ਦਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਦੇਖਭਾਲ, ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ, ਜੈਵ-ਸੁੱਧੀਕਰਨ (ਪੰਚਕਰਮਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ) ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਨਾ ਸਿਰਫ ਅਸਵਸਥਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਸਗੋਂ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਇਕ ਮਰੀਜ਼ ਪ੍ਰਤਿ ਅਨੁਕੂਲ ਪਹੁੰਚ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਆਯੁਰਵੇਦ ਇਲਾਜ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਯੁਰਵੇਦ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅੰਦਰ, ਵਿਵੇਕਪੂਰਨ ਅਤੇ ਤਰਕਸੰਗਤ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ, ਚਿਕਿਤਸਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਵਾਈਆਂ ਲਈ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪੌਦਿਆਂ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਉਤਪਾਦਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਸੈਸ ਕਰਕੇ ਦਵਾਈ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹਰਬਲ, ਹਰਬਲ-ਖਣਿਜ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਣਿਜਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਨੂੰ 'ਰਸਐਸ਼ਧੀ' ਸਮੂਹ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ੋਧਨਾ, ਮਾਗਨਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਕਰਨ ਜਿਹੀਆਂ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਚਿਕਿਤਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੋਣ। ਮੂਲ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸਾਹਿਤ ਇਕਹਿਰੇ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਤੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਫਾਰਮੂਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਐਸ਼ਧੀ ਵਾਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਜ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲ ਵਾਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਐਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਸੂਚੀਬਧ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਪਾਨਾ (ਦਵਾਈ ਦੇਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਦ, ਦੁੱਧ, ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਕਾੜ੍ਹਾ) ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਕਲਾ (ਦਵਾਈ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ) ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕਿ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇਲਾਜ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਤੀਬਰਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਵਾਈਆਂ ਖਾਸ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਵਕਫੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਬੇਹਤਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਸਕਣ ਅਤੇ ਬੇਹਤਰ ਜੈਵਿਕ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਕਿ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਇੱਛਤ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਣ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦਵਾਈ ਦੇਣ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਮੇਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਕਿਸਮ, ਰੋਗ ਲੱਛਣ ਵਿਗਿਆਨ, ਪਾਚਨ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਆਦਿ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਤਾਕਤ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਪਤਨਕਾਰੀ ਰੋਗ ਅਤੇ ਪੰਚਕਰਮਾ ਦੀਆਂ ਪਾਚਕ ਅਤੇ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦੀਆਂ ਚਿਕਿਤਸਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਦਾ ਅਤੇ ਮਲ ਦੋਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕੁਸ਼ਾਰ ਸੂਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਦਖਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਜੋ ਨਿਰੋਧਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਮਦਦਗਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹਾਸਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਯੁਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਯੁਰਵੇਦ

ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਅਤੇ ਆਯੂਸ਼ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਖੇਤਰ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਹਤ ਨੀਤੀ-1983, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੀਤੀ-2000 ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਿਹਾਤੀ ਸਿਹਤ ਮਿਸ਼ਨ-2007 ਦੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਤਹਿਤ ਵਧ-ਫੁਲ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1995 ਵਿਚ ਆਯੂਸ਼ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇੰਡੀਅਨ ਸਿਸਟਮਜ਼ ਆਫ ਮੈਡੀਸਨ ਐਂਡ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ-2002 ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਸੰਮਿਲਤ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਵਲ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਨੁਕੂਲ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਧੀ ਹੋਈ ਬਜਟ ਸਹਾਇਤਾ ਨੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਕੀਮਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ, ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਸਮਰਥਾਵਾਂ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਖਲਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸੰਸਥਾਗਤ ਨੈੱਟਵਰਕ, ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ, ਪਸਾਰ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਖੇਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਮਹਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਯੂਸ਼ ਰਣਨੀਤੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਿਹਾਤੀ ਸਿਹਤ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ, ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਆਈ ਈ ਸੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੇ ਪਹੁੰਚ, ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੈਰ-ਸੰਚਾਰਤ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਦਾ ਦਾਇਰਾ

ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਖਲਾਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਖੋਜ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ ਸਬੂਤ ਆਧਾਰਿਤ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਯਮਨ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਥਾ ਸੈਂਟਰਲ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਕਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਜੋ ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਸਨ ਸੈਂਟਰਲ ਕੌਂਸਲ ਐਕਟ, 1970 ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਾਂ ਤਹਿਤ ਗਠਿਤ ਇਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਂਸਲ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸਿੱਖਿਆ, ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ, ਸੋਧਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਗੂਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਵਿਚ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਅਤੇ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰੁਸਤ ਹੈ। ਬੀ ਏ ਐਮ ਐਸ ਦਾ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਡਿਗਰੀ ਕੋਰਸ, ਜਿਸ ਵਿਚ 1 ਸਾਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਕੋਰਸ 22 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਾਲਜਾਂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੀ ਐੱਚ ਡੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਸਮੀ ਕੋਰਸ ਵੀ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਸਨ ਸੈਂਟਰਲ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ 2003 ਵਿਚ ਸੋਧ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕੋਰਸ ਜਾਂ ਕਾਲਜ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਸੈਂਟਰਲ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਸਨ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਪੂਰਕ ਕੋਰਸ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਐਲੋਪੈਥੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਡ੍ਰਾਗਜ਼ ਐਂਡ ਕਾਸਮੈਟਿਕਸ ਐਕਟ, 1940 ਤਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਲਾਇਸੈਂਸ ਅਥਾਰਿਟੀ ਕੋਲੋਂ ਬੇਹਤਰ ਨਿਰਮਾਣ

ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸੋਧਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ : ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਲਾਇਸੈਂਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ, ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਮਾਅਰਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਾ, ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਔਸ਼ਧੀ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਬਨਸਪਤੀ ਨਾਮ, ਦਵਾਈ ਦੀ ਮਿਆਦ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ, ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕ੍ਰਿਆ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਤੇ ਮੂਲ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਅਗੇਤਰ ਜਾਂ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾਉਣਾ।

ਬਹੁਲਵਾਦੀ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਲੋਪੈਥੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਦਵਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ, ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਜਨਸੰਖਿਅਕ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ, ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਾਧੇ ਦੀ ਉੱਚ ਦਰ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਸਰੋਤ ਭਾਰਤੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਟੀਚੇ ਹਾਸਲ ਕਰਨ, ਸੰਗਠਿਤ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸੰਚਾਰਿਤ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਬੋਝ ਨੇ, ਚੁਨੌਤੀਪੂਰਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਿਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ, ਨਿਰੋਧਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਅਤੇ ਮੁਢਲੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਲਈ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸਾਲਾਂਬੱਧੀ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਜਾਲ ਵਧ ਕੇ 3,94,00 ਪ੍ਰਜੀਕ੍ਰਿਤ ਡਾਕਟਰ, 15153 ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ, 2838 ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ, 260 ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਦਾਖਲਾ ਸਮਰਥਾ 13152 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ, 100 ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਕੇਂਦਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਦਾਖਲਾ ਸਮਰੱਥਾ 2500 ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 7835 ਲਾਇਸੈਂਸੀ ਨਿਰਮਾਣ ਇਕਾਈਆਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਦਾਇਰਾ

ਆਯੁਸ਼ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ, ਸਮੁਦਾਇਕ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਆਯੁਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਸਿਹਤ ਮਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਣਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਲਗਭਗ 18128 ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਯੁਸ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ, ਭਾਰਤੀ ਦਵਾ ਅਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦਾ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਆਯੋਗ, ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਕਮੇਟੀ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਨ, ਆਯੁਰਵੇਦ ਖੋਜ ਕੌਂਸਲ, ਭਾਰਤੀ ਦਵਾਈ ਦੀ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਯੁਰਵੇਦ ਵਿਦਿਆਪੀਠ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕੋਸ਼ਿਕਾ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਖਿਲ ਭਾਰਤੀ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸੰਸਥਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਖੋਜ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਸ਼ਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਰਸਤਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗਤਾ ਵਾਲੇ ਸਿਹਤ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ੇ ਜਾ ਸਕਣਗੇ। ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਸੂਤਰਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ 635 ਯੋਗ (ਫਾਰਮੂਲੇ) ਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਕੋਸ਼ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਲਦਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕਹਿਰੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ 600 ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਤੱਤ ਫਾਰਮੂਲਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ 152 ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਮਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਪ੍ਰਾਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਆਯੁਰਵੇਦ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਆਯੁਸ਼ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਮਿਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਹੈ, ਨੇ ਉੱਚ ਪਾਏ ਦੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਤੌਰ ਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਮਨੁੱਖ ਸਰੋਤਾਂ, ਖੋਜ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨੀਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ, ਸਿਹਤ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ, ਜੈਵ-ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ, ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਸਾਇੰਟਿਫਿਕ ਐਂਡ ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਰਿਸਰਚ, ਇੰਡੀਅਨ ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼

ਮੈਡੀਕਲ ਰਿਸਰਚ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲ-ਕਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਹਿਲੂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਆਧਾਰਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਯੰਤਰ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਉਪਕਰਨ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਬੌਧਿਕ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਹੱਕ ਇੰਡੀਅਨ ਪੇਟੈਂਟ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਪੇਟੈਂਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

ਆਯੁਰਵੇਦ ਵਿਚ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਕੌਂਸਲ ਫਾਰ ਰਿਸਰਚ ਇਨ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ 30 ਕੇਂਦਰ ਹਨ। ਕੌਂਸਲ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿਕਿਤਸਕ ਖੋਜ, ਦਵਾਈ ਖੋਜ, ਦਵਾ ਵਿਗਿਆਨ ਖੋਜ, ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਔਸ਼ਧੀ ਪੌਦਿਆਂ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ, ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪੱਧਤੀਆਂ ਦਾ ਮਿਆਰੀਕਰਨ, ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਕੌਂਸਲ ਵਲੋਂ 17 ਬੀਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀਆਂ 26 ਬਣਤਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ, 704 ਕਬਾਇਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਿਹਤ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 10 ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ 35 ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਅਧਿਐਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ 64 ਦਵਾਈਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਖੋਜ ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਜਾਂਚ ਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧਾਰਕ ਤੇ ਨਵੀਨਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਪੇਟੈਂਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ 17 ਪੇਟੈਂਟ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੇਟੈਂਟ ਦੀਆਂ 14 ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, 10 ਉਤਪਾਦਾਂ ਲਈ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦਾ ਜੈਵ-ਯੰਤ੍ਰੀਕਰਨ ਉੱਦਮੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲਾ ਮੁੱਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤਕਨੀਕੀ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈਵਾਲੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਨਤਕ

ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਵਿਚ ਖੋਜ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਕਾਫੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੀ ਸੈਂਟਰਲ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਹੀ ਲਗਭਗ 3500 ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਰਚੇ ਛਾਪੇ ਹਨ ਅਤੇ 23065 ਖੋਜ ਲੇਖ ਆਯੁਸ਼ ਦੀ ਖੋਜ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਅਪਲੋਡ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਖੋਜ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਡਿਜੀਟਲ ਹੈਲਪਲਾਈਨ, ਇਕ ਵੈੱਬ ਪੋਰਟਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ 54,000 ਦੇ ਲਗਭਗ ਲੇਖ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 7336 ਸਮੀਖਿਆਵਾਂ ਹਨ।

ਇੰਡੀਅਨ ਸਿਸਟਮ ਆਫ਼ ਮੈਡੀਸਨ ਐਂਡ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਬਾਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ 2002 ਵਿਚ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਪੜਾਅਵਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇੰਡੀਅਨ ਸਿਸਟਮ ਆਫ਼ ਮੈਡੀਸਨ ਦੇ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਨਾਲ ਏਕੀਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਏਕੀਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਖ਼ਾਕਾ ਵੀ ਬਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਸੱਤ ਕ੍ਰਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਯੁਸ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ, ਖੋਜ, ਦਵਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਜਾਣਕਾਰੀ-ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਚਾਰ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਔਸ਼ਧੀ ਪੌਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਲੋੜ ਆਧਾਰਿਤ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਦਖਲਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਅਮਲ ਆਯੁਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਅਤੇ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੀਮਤ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀਆਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚੁਨੌਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣ ਲਈ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਅਜਮਾਈ ਹੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਤੇ ਵਾਜਬ

ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ, ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਆਯੂਸ਼ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਏਕੀਕਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਮੰਗ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ, ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਵਿਕਲਪਕ ਆਯੁਰਵੇਦ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਹਿਲ-ਕਦਮੀਆਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸਕੀਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਹਰਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਯਮਤ ਕੋਰਸ ਕਰ ਰਹੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਦਵਾ ਉਦਯੋਗ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ, ਵਪਾਰ ਮੇਲਿਆਂ, ਰੋਡ ਸ਼ੋਅ ਆਦਿ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈ ਸਕੇ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਯਮਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਜ਼ਾਰੀਕਰਨ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਲਈ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਪੰਜੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਟ੍ਰਿਨੀਦਾਦਰ ਤੇ ਟੈਬੈਗੋ, ਮੈਕਸੀਕੋ, ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ, ਮਾਰੀਸ਼ੀਅਸ, ਕਿਊਬਾ, ਰਸ਼ੀਆ, ਹੰਗਰੀ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਭਾਰਤੀ ਮਿਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਆਯੂਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2005-06 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 115 ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਯੂਸ਼ ਕੋਰਸ ਕਰਨ ਲਈ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਵੈਸਟਇੰਡੀਜ਼, ਟ੍ਰਿਨੀਦਾਦ ਅਤੇ ਟੈਬੈਗੋ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਡੇਬਰੇਸਨ, ਹੰਗਰੀ ਵਿਚ ਆਯੁਰਵੇਦ ਅਕਾਦਮਿਕ ਚੇਅਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਲੋਵੇਨੀਆ ਅਤੇ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਚੇਅਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਟ੍ਰਿਨੀਦਾਦ ਅਤੇ ਟੈਬੈਗੋ, ਹੰਗਰੀ, ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼, ਨੇਪਾਲ ਅਤੇ ਮਾਰੀਸ਼ੀਅਸ ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਸਮਝੌਤਿਆਂ 'ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਸਮੇਤ ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾਈ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਦੁਵੱਲਾ ਸਹਿਯੋਗ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾਈ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ

ਮਿਆਰੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ 2010 ਵਿਚ ਦੋ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲੀ ਵਾਲਾ ਜਾਮਨਗਰ ਸਥਿਤ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਐਂਡ ਰਿਸਰਚ ਇਨ ਆਯੁਰਵੇਦਾ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 2013 ਤੋਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ੱਦੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੈਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਧਾਰਣਾਗਤ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਇਸ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਵਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਜੋਂ ਆਯੁਰਵੇਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਅਮਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਯਮਨ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖਲੀਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਤ ਕਰਨਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਏਜੰਡਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਚਾਈ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਉਸ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਭਾਵਕਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਇਸ ਮਿਆਰ ਦੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵਿਸ਼ਵੀ ਮਿਆਰ ਦੇ ਹਾਣ ਦੇ ਹੋਣ। ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾਈ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਨੈਵਿਕ ਉਪਲਬਧਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ, ਮਿਆਰੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰੋਟੋਕਲ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਕਲ ਅਤੇ ਗਥਨ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਿਲੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਸਲਾਹਕਾਰ (ਆਯੁਰਵੇਦ) ਯੋਗਾ ਤੇ ਨੈਚਰੋਪੈਥੀ, ਯੂਨਾਨੀ, ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ (ਆਯੂਸ਼) ਮੰਤਰਾਲਾ ਹੈ।)

e-mail :dckatoch@rediffmail.com

ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਕਲਪਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਬੁਝਾਰਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਧਾਰਨਾ ਵਜੋਂ, ਯੋਗ ਨੂੰ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਦਵਾਈ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਸਤੰਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਬੂਤ ਆਧਾਰਿਤ' ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਦਵਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਧਮਾਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੈਨੋਮਿਕ ਦਵਾਈ ਨੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਸਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਲਈ ਇਕ ਇੱਛਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਆਧੁਨਿਕ ਐਲੋਪੈਥਿਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨ ਛੱਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਨ। ਨਵੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋੜ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਡਾਕਟਰੀ, ਸਰਜੀਕਲ ਅਤੇ ਨਿਦਾਨਕਾਰੀ ਖੋਜਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਸੁਧਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਨਤੀਜਾ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਕ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਗ਼ੈਰ-ਸੰਚਾਰੀ ਬੀਮਾਰੀਆਂ। ਯੋਗਾ ਵਰਤਮਾਨ ਪਰਿਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਾਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਮੇਰਾਜੀ ਦੇਸਾਈ ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਯੋਗਾ, ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਹੈ।)

e-mail :ibasavaraddi@yahoo.com

ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ : ਸੁਖਾਵੀਂ-ਸਹਿਜ ਦਵਾਈ

 ਆਰ ਕੇ. ਮਨਚੰਦਾ ਤੇ ਹਰਲੀਨ ਕੌਰ

ਪਿ ਛੋਕੜ

ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ 'ਆਧੁਨਿਕ' ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ 'ਰਵਾਇਤੀ' ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ - ਸਮੱਗਰ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾਈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਰਿਪੇਖ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਿਆ ਹੈ।

ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਉਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸਹਿਜਤਾ, ਸਮੱਗਰ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ 200 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਵਾਇਤੀ ਇਲਾਜ ਦੀਆਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਡਾ. ਹੈਨੀਮਨ, ਜੋ ਜਰਮਨ ਦਾ ਨਾਮੀ ਡਾਕਟਰ ਸੀ, ਨੇ ਜੋਕਾਂ ਲਾਉਣ, ਖੂਨ ਵਗਣ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਦਰਦ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਹੰਢਿਆ ਵਰਤਿਆ ਡਾਕਟਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਵਾ ਵਿਕਰੇਤਾ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ, ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮੰਦੀ

ਹਾਲਤ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ 'ਡਾਕਟਰ' ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਹਿਣ ਦਿੰਦੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਡਾ. ਹੈਨੀਮਨ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਕੁਲਿਨ 'ਦਿ ਮੀਟੀਰੀਆ ਮੈਡੀਕਾ' ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ 'ਕੁਨੈਣ ਦੇ ਦਰਖਤ ਦੀ ਛਿੱਲ' ਦੇ ਮਲੇਰੀਆ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੋ ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦਵਾਈ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਜੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ਕੱਢੇ ਗਏ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦਵਾਈ ਆਧਾਰਿਤ ਕ੍ਰਮ ਓਵਰ ਅਤੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸਮੂਹਿਕ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਪਲੈਸਬਿਊ ਆਧਾਰਿਤ ਪਹਿਲੀ ਤੀਰ-ਤੁੱਕੇ ਵਾਲੀ ਅਜਮਾਇਸ਼ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਇਲਾਜ ਦੀ ਅਜਮਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਕਹਿਰੇ ਤੀਰ ਤੁੱਕੇ ਵਾਲੇ ਪਲੈਸਬਿਊ ਕੰਟਰੋਲ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀ ਤੇ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਵਿਕਲਪਕ ਦਵਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਇਓ-ਮੈਡੀਕਲ ਵਰਤੋਂ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਿਧਾਂਤ

ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਸਿਧਾਂਤ 'ਸਿਮੀਲੀਆਜ਼ੀ-ਮਿਲਾਈਬਸ ਕਰੈਚਰ' ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਦਵਾਈ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੀਮਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿ ਹੁੰਗਾਰੇ ਲਈ ਇਕ ਉਤੇਜਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਲਾਜ

ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੀ ਜਨਮਜਾਤ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਇਲਾਜ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਕਿ 'ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਖੁਰਾਕ' ਹੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਸਮਝ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਦਵਾਈ ਦੀ ਉਤੇਜਨਾ ਲਈ ਉਨੀ ਖੁਰਾਕ ਹੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈਆਂ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ 'ਚ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਲਟ ਅਸਰ ਦੇ, ਜੋ ਇਲਾਜ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਦੂਜੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ 'ਸਾਧਾਰਨਤਾ' ਦਾ ਨਿਯਮ ਜੋ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਇਕਹਿਰੀ ਦਵਾਈ ਦੇਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਿਯਮ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਮਲੇ ਪ੍ਰਤਿ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਦਵਾ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਾਕਟਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

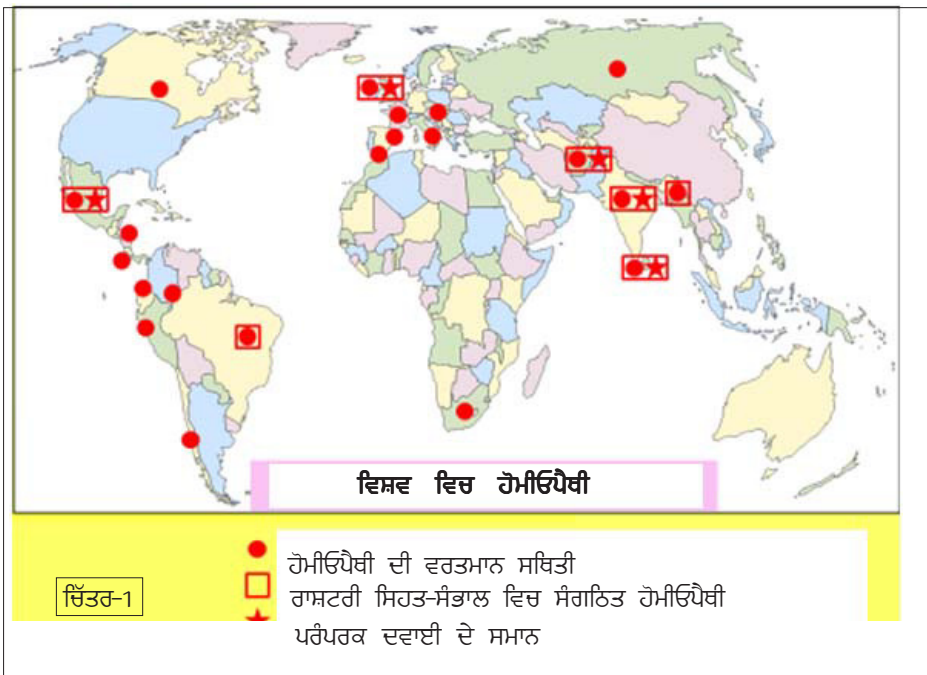
ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਡਾਕਟਰਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

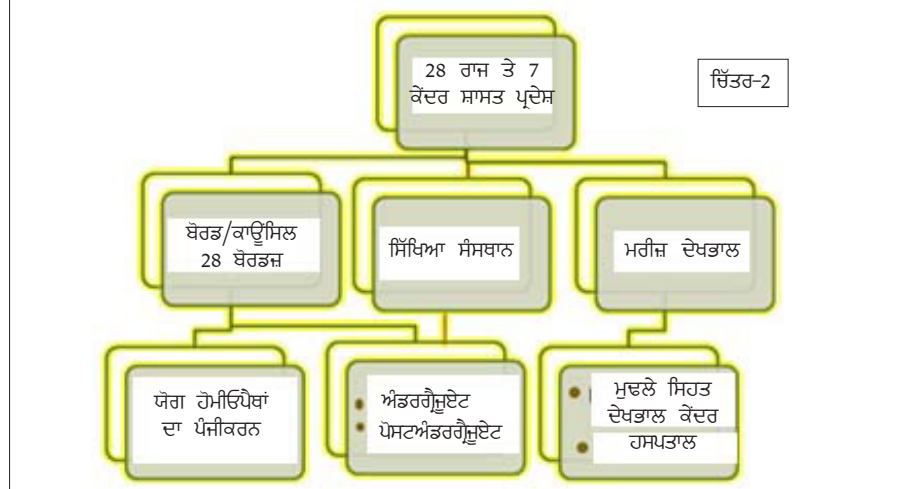
ਹਾਲੀਆ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਜਨਮਜਾਤ ਸਦਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਆਧਾਰਿਤ ਖੋਜ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਤਾ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਉਛਾਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਜੈਵਿਕ ਦਵਾਈ ਤੋਂ ਦੂਜੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਜੋ ਸਮੱਗਰ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਵੱਲ ਮੋੜਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਛਪੇ ਇਕ ਲੇਖ/ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ, ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ, ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਯੂ.ਕੇ., ਫ਼ਰਾਂਸ, ਜਰਮਨੀ, ਨਾਰਵੇ, ਆਸਟਰੀਆ ਅਤੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਹੈ (2.5 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ) ਇਥੇ ਵਰਤੋਂਕਾਰ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਚਿੱਤਰ-1 ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਰਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਢਾਂਚਾਗਤ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ 187 ਗੈਜ਼ਟੇਟ ਅਤੇ 42 ਪੋਸਟ ਗੈਜ਼ਟੇਟ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਹਨ ਜੋ ਕਾਬਲ ਡਾਕਟਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਡਿਗਰੀ (ਬੀ ਐੱਚ ਐੱਮ ਐੱਸ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਪੋਸਟ ਗੈਜ਼ਟੇਟ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਐੱਮ ਡੀ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੇਟ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੀ ਐੱਚ ਡੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 215 ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ 6812 ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਜੋ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਯੋਜਨਾ ਦੀਆਂ 35 ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ, ਕਿਰਤ ਮੰਤਰਾਲਾ ਦੀਆਂ 39 ਅਤੇ ਰੇਲ ਮੰਤਰਾਲਾ ਦੀਆਂ 129 ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਦਾਰਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਬਰਮਲ ਪਾਵਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ, ਸੈਂਟਰਲ ਰਿਜ਼ਰਵ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ, ਬਾਰਡਰ ਸਕਿਉਰਿਟੀ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਢਾਂਚਾ

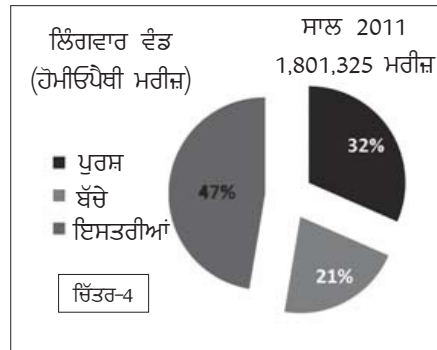
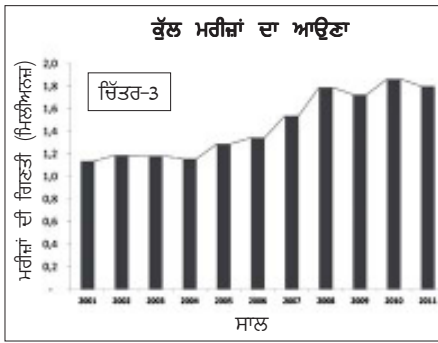

ਫੋਰਸ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਵੀ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਇਲਾਜ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਡਾਕਟਰ ਨਿੱਜੀ ਦਵਾਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਉਪਲਬਧ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਸਲਾਹ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਦੇ ਖਰਚੇ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਐਲੋਪੈਥਿਕ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਇਲਾਜ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਨਿੱਜੀ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਹਸਪਤਾਲ ਸਿੱਖਿਆ

ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦਾਨਾ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਓ ਪੀ ਡੀ ਅਤੇ ਆਈ ਪੀ ਡੀ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੇਡੀਓਲੋਜੀਕਲ ਅਤੇ ਪਾਥੋਲੋਜੀਕਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਚਿੱਤਰ-2 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਲਾਭ :

ਵਰਤੋਂਕਾਰ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਸਹਿਜ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਨਿੱਜੀ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਕੋਈ ਉਲਟ ਅਸਰ ਨਾ ਪੈਣਾ

ਦਵਾਈਆਂ ਸਹਿਜ ਹਨ, ਲੈਣੀਆਂ ਸੌਖੀਆਂ ਹਨ, ਲਾਗਤ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਕ ਖੋਜ ਵਿਚ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ ਮਰੀਜ਼ ਲਾਗਤ ਆਮ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨੈਵਿਕ ਦਵਾਈ ਦੇ ਖਰਚੇ ਨਾਲੋਂ 1/5 ਹੈ। ਸਵਾਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੇ ਮਰੀਜ਼, ਛੋਟੇ ਬਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤਕ ਇਹ ਦਵਾਈਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ, ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦਵਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਜਾਂਚੀਆਂ ਪਰਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਕਹਿਰੀਆਂ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਗੈਰ-ਪੈਟੈਂਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਹੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸਮਰਥਕਾਂ ਕੋਲ ਰਾਖਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪੈਟੈਂਟ ਕਰਵਾਏ ਬਗੈਰ ਆਪਣਾ ਗਿਆਨ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਲਈ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਦਹਾਕੇ (2001-2011) ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲਕਣ ਬਾਰੇ ਇਕ ਖੋਜ ਵਿਚ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਕ ਦਹਾਕੇ ਅੰਦਰ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਿਚ 58 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ-3)।

ਇਸ ਖੋਜ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਉੱਪ ਤੀਵਰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਚਮੜੀ, ਸਾਹ ਰੋਗ, ਲਾਗ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪਾਚਨ ਵਿਕਾਰ ਵਾਲੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਾਲਤਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਕੋਲ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਲੱਭਤ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ (ਚਿੱਤਰ-4)। ਇਕ ਹੋਰ ਖੋਜ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਮਰੀਜ਼ 25-44 ਸਾਲ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੇ ਸਨ, ਔਸਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ, ਚੰਗੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਡਾਕਟਰੀ ਪੱਧਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਚਾਈ ਹੈ, ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀਆਂ ਵੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ। ਆਪਾਤਕਾਲ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਸਥਿਰ ਜਾਂ ਅੰਤਮ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਮਾਮਲੇ, ਮਸ਼ਰੂਫੀ ਲੰਮੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਜੋ ਡਾਕਟਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਰੀਜ਼ ਕੋਲ ਕੋਈ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਮਾਮਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਰੋਗਤਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਚ ਆਈ ਵੀ, ਏਡਜ਼, ਕੈਂਸਰ, ਗੰਭੀਰ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ, ਆਦਿ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀਆਂ ਸੀਮਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ।

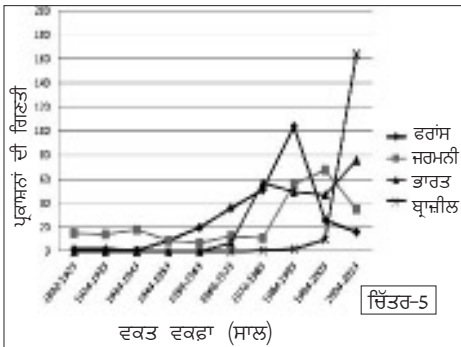
ਕ੍ਰਾਸਪੈਥੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਦੂਜੀਆਂ ਡਾਕਟਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਲਿਖਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਫ਼ੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ, ਜੇ ਨੈਵਿਕ ਦਵਾਈ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਦਵਾਈ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਦਾ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬੇਹਤਰ ਮੁਆਫਕ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਦਵਾਈ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਇਕ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਡਾਕਟਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਧਾਰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਮਹਾਰਤ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦੇ, ਰਵਾਇਤੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕ੍ਰਾਸਪੈਥੀ ਕੋਈ ਅਲੋਕਾਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ, ਇਕ ਦੂਜੀ ਕ੍ਰਾਸਪੈਥੀ ਜੋ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਡਾਕਟਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਪਾਤਕਾਲੀਨ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਵਿਚ ਖੋਜ

ਖੋਜ ਡਾਕਟਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰੇ। ਨੈਨੋਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਤਕਨੀਕਾਂ ਈਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੁਨਿਆਦੀ, ਕਲਿਨਿਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਕਲਿਨਿਕਲ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈ ਦੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ, ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਹੋਈ ਹੈ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਲਿਨਿਕਲ ਅਜਮਾਇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਵਿਚ 93 ਖੋਜਾਂ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਨੂੰ ਪਲੈਸਬਿਊ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਇਲਾਜ ਨਾਲ ਤੁਲਾਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 50 ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ ਗਏ। ਰੈਪਲੀਕੇਟਿਡ ਰੈਡਮਾਈਜ਼ਡ ਕੰਟਰੋਲ ਟ੍ਰਾਇਲਜ਼ (ਆਰ ਸੀ ਟੀ) ਦਾ ਸਬੂਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਚਮੜੀ ਅਤੇ ਸਾਹ ਦੀਆਂ ਅਲਰਜੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੈ।

ਫਰਾਂਸ (ਡਾਇਮੰਡ), ਜਰਮਨੀ (ਸੁਕੇਅਰ) ਭਾਰਤ (ਟ੍ਰਾਈਗਲ) ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ (X) ਵਿਚ 1832 ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ। 1984-1993 ਦੌਰਾਨ 104 ਤੋਂ ਘਟ ਕੇ 16 ਹੋਈ ਜਦ ਕਿ ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 10 (1994-2003) ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2004-2013 ਵਿਚ 164 ਹੋਈ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਆਰ ਸੀ ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੰਕੜੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਇਲਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਸਹੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਰਵਾਇਤੀ ਖੋਜਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖਾਕਾ ਹੈ, ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਰ ਸੀ ਟੀ ਇਲਾਜ ਦੀਆਂ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਣ ਜੋ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਹੋਸਲਾ ਵਧਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਮੁਖੀ ਹੋਣ। ਇਕ ਸਮਗਰ ਦਵਾਈ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਸਵੈ-ਨਿਯਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਨ ਲਈ ਉਤੇਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਰ ਸੀ ਟੀਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਤੱਤ ਦੇ ਕਲਿਨੀਕਲ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਤਰੀਕੇ ਸੋਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਨਤੀਜੇ ਹੋਸਲਾ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ ਦੀ ਖੋਜ, ਅਸਰ ਸੋਧਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਮਤਲਬ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਜੋ ਇਲਾਜ ਦੇ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾਈ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ ਖੋਜ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਖੋਜ ਦਵਾਈ ਦਵਾ ਵਿਗਿਆਨ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਉਭਾਰ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਅਹਿਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਝਦਿਆਂ ਕਿ ਦਵਾਈ ਨਾ ਸਿਰਫ ਲੱਛਣ ਦੇ ਮੁਆਫਕ ਹੋਵੇ ਸਗੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲ

ਹੋਵੇ (ਮਾਨਵੀ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਪਰਤੀਕ੍ਰਿਤ ਦਵਾਈ)। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦਵਾਈ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੂਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ ਖੋਜ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਖੋਜ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਲੱਛਣ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘਟਾ ਵਧਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਖਾਸ ਦਵਾਈ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ, ਬਜਾਇ ਕਿ ਇਕ ਖਾਸ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਫਲ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲਾ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੱਛਣਾਂ/ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੇਅਜ਼ ਥਿਊਰਮ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਮੁਢਲੀ ਖੋਜ ਹੈ ਜੋ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਭਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਅਸਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਰੋਗ ਨਿਵਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਦਵਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜਤੰਤਰ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਖੁਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖ, ਜਾਨਵਰ ਜਾਂ ਪੌਦੇ ਹੋਣ, ਦਵਾਈ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਉਤੇ ਕਿੰਨਾ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਅਸਰ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਅਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ ਅਤੇ ਮੁਢਲੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਕੰਟਰੋਲ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਲੱਭਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਕ ਸਫਲ ਮੁਢਲੀ ਖੋਜ ਬਹੁ-ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਲਈ ਮਿਆਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ - ਦਵਾ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਕਲੀਨੀਕਲ ਲੱਭਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੁਢਲੀ ਖੋਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਖੋਜ ਦੂਜੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਟੀਚੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਉੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੁਕਸ ਰਹਿਤ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਸ਼ੁੱਧ/ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ 2009-

10 ਵਿਚ ਛਪੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਜੈਵਿਕ ਮਾਡਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਨਿਚੋੜ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ, "ਇਹ ਖੇਤਰ ਦਿਲਚਸਪ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ : ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਜੈਵਿਕ ਮਾਡਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲੜੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਹੋਸਲਾ ਵਧਾਉ ਤਰੱਕੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਹੋਮੋਥੈਕਸ ਨਾਮ ਦੇ ਅੰਕੜਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਖੋਜਾਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਢਲੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਤੀਜਾ ਵੱਡਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਿਛਲੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ 237 ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ 80 ਪਰਚੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ (ਚਿੱਤਰ-5)।

ਸੈਂਟਰਲ ਕੌਸਲ ਫਾਰ ਰਿਸਰਚ ਇਨ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ, ਜੋ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਖੋਜ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਅਧੀਨ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1978 ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਕੌਸਲ ਬੇਹਤਰੀ ਖੋਜ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ 29 ਇਕਾਈਆਂ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੈੱਟਵਰਕ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ-6)।

ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਐੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਖੇਤਰ ਹਨ : ਸਰਵੇਖਣ, ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਔਸ਼ਧੀ ਵਾਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ; ਦਵਾਈ ਮਿਆਰੀਕਰਨ, ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ, ਕਲਿਨੀਕਲ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ, ਕਲਿਨੀਕਲ ਖੋਜ, ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਸਹਿਯੋਗੀ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਖੋਜ, ਵਧੇਰੇ ਖੋਜ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ/ਕੌਸਲ ਦਾ ਕੰਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨਾਮੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੌਸਲ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੋਜ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਕੌਸਲ ਵਲੋਂ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਤਹਿਤ ਸਹਿਯੋਗੀ ਖੋਜ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੱਦਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ-7)।

ਕੌਸਲ ਸਮਕਾਲੀ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ

ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਐੱਚ ਨੈੱਟਵਰਕ

ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਐੱਚ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ

- ਕੇਂਦਰੀ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਨ
ਨੋਇਡਾ, ਯੂ ਪੀ ਤੇ ਕੋਟਾਯਾਮ, ਕੇਰਲ
- ਹੋਰ ਵੀ
- ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਨ (08)
  - ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਡਰਗ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾ (01)
  - ਕਲੀਨੀਕਲ ਖੋਜ ਇਕਾਈ (1)
  - ਡਰਗ ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਇਕਾਈ (01)
  - ਕਲੀਨੀਕਲ ਵੇਰਵਾਗਤ ਇਕਾਈ (01)
  - ਮੈਡੀਕਲ ਪੌਦਿਆਂ ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਇਕਾਈ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ (01)

ਚੁੰਘਦੇ ਚੂਹਿਆਂ ਦੇ ਜਾਪਾਨੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਝਿੱਲੀ 'ਤੇ ਦਵਾਈ ਦੇ ਅਸਰ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਏ ਐੱਲ ਐੱਮ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਬੋਸਿਕ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼, ਮਦਰਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜੋ ਚੂਹਿਆਂ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਰਸ ਤੋਂ ਬਣੀ ਚੀਨੀ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਟਾਈਪ-2 ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ ਤੇ ਦਵਾਈ ਦੇ ਅਸਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਈ ਆਈ ਟੀ, ਝਿੱਲੀ ਜੋ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸੰਭਾਵਤ ਨੈਨੋ-ਸਾਇੰਸ ਤੰਤਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ-8) ਤਾਂ ਵੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ, ਹੋਮੀਓਪੈਥਿ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਵਾਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਲਿਨੀਕਲ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਚ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਦਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਭੌਤਿਕ

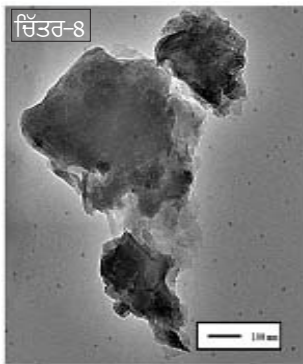
ਲਈ ਆਪਣਾ ਖੋਜ ਰਸਾਲਾ ਵੀ ਛਾਪਦੀ ਹੈ ਜੋ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੌਸਲ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ (www.ccrhindia.org) 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਭਾਰਤ 'ਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਖੋਜ ਨੂੰ ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਲੋਂ 'ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ : ਸੁਖਾਵੇ-ਸਹਿਜ ਇਲਾਜ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ' ਨਾਮ ਦੀ ਫਾਈਲ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ <http://www.ccrhindia.org/dossier/index.html> 'ਤੇ ਆਨ ਲਾਈਨ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਅਨੇਕ ਕਲਿਨੀਕਲ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਐੱਚ ਵਲੋਂ ਬੋਸ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਕੋਲਕਾਤਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਉੱਚ ਪਾਇ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈ ਕੈਲਕੇਰੀਆ ਕਾਰਬੋਨੋਸੀਆਂ ਅਤੇ ਬੁਜਾ ਦਾ ਕੈਸਰ 'ਤੇ ਅਸਰ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਕੂਲ ਆਫ ਟ੍ਰਾਪੀਕਲ ਮੈਡੀਸਨ, ਕੋਲਕਾਤਾ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਦਵਾਈ ਦਿਤੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ

ਰਸਾਇਣਕ ਤਜਰਬੇ, ਕਲਿਨੀਕਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦਵਾਈ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸਖਤ ਜਾਂਚ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਨੇਕ ਅਣਸੁਲਝੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਲਿਨੀਕਲ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵੀ ਜੁਟਾਏ ਜਾ ਸਕਣ।

ਸੰਖੇਪ-ਸਾਰ

ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਕਿ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ ਅਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਕਾਬਲ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਿ ਗੋਲੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਕਿੰਨਾ ਛੋਟਾ ਹੈ, ਜੋ ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਆਪਣੀ ਚਾਲੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹਿਜ ਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਲਾਗਤ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਸੁਧਾਰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਾਲੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਚੱਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧੋ। ਸਿਆਣਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮੈਡੀਕਲ ਹਿਸਟਰੀ ਕੀ ਹੈ, ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਕੋਲ ਸਭ ਬੀਮਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਹੈ। ਅੱਜ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਮਿਲੋ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਓਗੇ ਜੋ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਨਾਲ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨ ਸਕੋਪ (ਟੀ ਈ ਐੱਮ) ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈ ਪਲਸਾਟਿਲਾ 15 ਸੀ ਐੱਚ ਅੰਤ ਸੂਖਮ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੋਈ

(ਲੇਖਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਰੀਸਰਚ ਫੈਲੋ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਕੰਸਲਟੈਂਟ, ਸੈਂਟਰਲ ਕਾਊਂਸਲ ਫਾਰ ਰੀਸਰਚ ਇਕ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ, ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਹਨ।)

e-mail : rkmanchanda@gmail.com
dr.harleenkuar@gmail.com

ਯੂਨਾਨੀ : ਸਿਹਤ ਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ

 ਪ੍ਰੋ. ਰਈਸ-ਉਰ-ਰਹਿਮਾਨ

ਪਿ ਛੋਕੜ

ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਵਿਧੀ ਰਵਾਇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਮੌਜੂਦਾ ਯੂਨਾਨ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਸਰ, ਇਰਾਕ, ਇਰਾਨ, ਚੀਨ ਤੇ ਦੁਰਾਡੇ ਪੂਰਬ ਦੇ ਇਰਾਕ, ਇਰਾਨ, ਚੀਨ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਰਾਡੇ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਾਲੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜੋ ਰੋਕਥਾਮ, ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਮੁੜ ਬਹਾਲੀ ਵਾਲੀ ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 5ਵੀਂ ਤੇ ਚੌਥੀ ਸਦੀ ਬੀ.ਸੀ. ਵਿੱਚ ਹਿਪੋਕਰੇਟਸ (ਬੋਰੇਟ) ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਯੂਨਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਰਬ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਰਬਾਂ ਵਲੋਂ ਲਗਭਗ ਦਹਿਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸਦਕਾ ਇਹ ਇਥੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਲਾਜ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਰਚ-ਮਿਚ ਗਈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਅੱਜ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੱਸਦਿਆਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾ ਡਿਲਿਵਰੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅਨਿਖੜਵੇਂ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਕਈ ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਖੋਜ ਅਦਾਰੇ, ਦਵਾਈ ਨਿਰਮਾਣ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜੋ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਯੂਨਾਨੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਤੇ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਅਮਨ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਕਬੂਲ ਹੋਈ ਤੇ ਵਧ-ਫੁਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੈਸਟਰਨ ਕੋਪ, ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਯੂਨਾਨੀ ਮੈਡੀਸਿਨ ਚੇਅਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਅਸੂਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਯੂਨਾਨੀ ਮੈਡੀਸਿਨ (ਏ ਆਈ ਆਈ ਯੂ ਐੱਮ) ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਖੋਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਅਤੇ ਉੱਚ ਮਿਆਰੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਯੋਜਨਾ ਕਮਿਸ਼ਨ (ਹੁਣ ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ) ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ 250 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਰਾਖਵੀਂ ਰੱਖ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਯੂਨਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਡੂੰਘੇ ਫਲਸਫ਼ਾ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੂਲ ਨੇਮ ਕੁਦਰਤੀ/ਮੂਲ ਤੱਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਸੱਤ ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਹਿਪੋਕਰੇਟਸ ਵਲੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੁਮਰਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਹਿਤ ਉਸ ਵਲੋਂ ਕਿਆਸੇ ਗਏ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਸਥੂਲ, ਤਰਲ ਅਤੇ ਗੈਸੀ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅੰਗ, ਤਰਲ ਨੂੰ ਡੱਲੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਅਤੇ ਗੈਸੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਸਥੂਲ, ਤਰਲ ਅਤੇ ਗੈਸੀ ਤਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣੀ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਬਜ਼ ਟੋਹਣ, ਪੇਸ਼ਾਬ ਅਤੇ ਪਖ਼ਾਨੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਰਾਹੀਂ ਰੋਗ ਪਛਾਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 4 ਤੱਤਾਂ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ 4 ਤੱਤਾਂ ਖੂਨ, ਬਲਗਮ, ਪੀਲਾ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਤੇਜ਼ਾਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਤਾਸੀਰ ਉਪਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਮ ਕਰਕੇ ਜ਼ੋਸ਼ੀਲੀ, ਬਲਗਮੀ ਜਾਂ ਸਿਥਲ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਦ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਲਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਸੀਰ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ/ਦਵਾਈਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ 4 ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੁਰਾਕ ਰਾਹੀਂ, ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਕਸਰਤ ਰਾਹੀਂ, ਦਵਾਈਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਰਾਹੀਂ।

ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ

ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅਪਣਾਉਣਾ ਤਾਸੀਰ ਆਧਾਰੀ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਛੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਅਰੋਗਤਾ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰਕ ਅੰਗਾਂ ਅਤੇ ਰੋਗ-ਪ੍ਰਤੀਰੋਧਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬਹੁਤ ਕਾਰਗਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਪੱਠਿਆਂ ਅਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ, ਸਾਹ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਚਮੜੀ ਅਤੇ ਜਿਗਰ ਅਤੇ ਸਨਾਯੂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਨਤੀਜੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਲਾਜ-ਬਿਨ-ਤਦਬੀਰ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਛੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸੰਤੁਲਨ ਬਿਠਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਹਨ। ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਕੱਪ ਅੰਗਾਂ 'ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਤਾਪ ਦੇਣ ਰਾਹੀਂ, ਜੋਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾੜੀ-ਚੋਭ ਰਾਹੀਂ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਮਾਅਦੇ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਜ ਰਾਹੀਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਵਾਈਆਂ ਵਰਤਦਿਆਂ ਦਰਦਾਂ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਵਿਗਾੜਾਂ ਨੂੰ ਅਸਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰੁਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਖਮੀਰਾ ਮਾਰਵਾਰੀਦ ਅਤੇ ਜਵਾਹਰ ਮਹੁਰਾ ਆਦਿ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਟੀ.ਬੀ., ਏਡਸ ਅਤੇ ਕੈਂਸਰ ਦੌਰਾਨ ਚਲਦੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਜ ਦੌਰਾਨ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਅਸਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੈਸਟ੍ਰਾਈਟਸ, ਪੈਪਟਿਕ ਅਲਸਰ, ਆਈ ਬੀ ਐੱਸ, ਅਲਸਰ, ਕੋਲਾਇਟਸ ਜਿਹੇ ਜੀ ਆਈ ਟੀ ਆਦਿ ਖਰਾਬੀਆਂ, ਸਾਹ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ,

ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਰੋਗ, ਓਸਟਿਓਪੋਰੋਸਿਸ ਜਿਹੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ, ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਦੀ ਕਮੀ, ਪੈਰਾਸਿਸ, ਅਧਰੰਗ ਜਿਹੇ ਨਾੜੀ ਵਿਗਾੜ ਅਤੇ ਮੋਟਾਪਾ, ਸ਼ੂਗਰ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ, ਗਠੀਆਂ ਜਿਹੇ ਜੀਉਣ ਢੰਗ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ-ਪਾਚਕ ਅਸੰਤੁਲਨ, ਆਈ ਐੱਚ ਡੀ, ਲਹੂ ਦਾ ਦਬਾਅ ਜਿਹੀਆਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਪੁਸਕਤਾ, ਭੋਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਜਲਦੀ ਫ਼ਾਰਗ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਰੋਗਾਂ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਰਦਾਰ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਵਿੱਦਿਆ

ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪਰੈਕਟਿਸ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਤੇ ਨੇਮਬੰਦੀ ਭਾਰਤੀ ਕੇਂਦਰੀ ਡਾਕਟਰੀ ਕੌਂਸਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਡਾਕਟਰੀ ਕੌਂਸਲ ਐਕਟ 1970 ਤਹਿਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਤਹਿਤ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਕੇਂਦਰੀ ਡਾਕਟਰੀ ਕੌਂਸਲ (ਆਈ ਐੱਮ ਸੀ ਸੀ) 1995 ਤਹਿਤ ਬੀ ਯੂ ਐੱਮ ਐੱਸ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਈ ਐੱਮ ਸੀ ਸੀ ਨੇਮਬੰਦੀਆਂ 2007 ਤਹਿਤ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਐੱਮ ਡੀ/ਐੱਮ ਐੱਸ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ 42 ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ ਕਾਲਜ ਇਹ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਡਿਗਰੀਆਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 1851 ਅੰਡਰ-ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਅਤੇ 135 ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸੀਟਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਹੈਲਥ ਸਾਇੰਸਿਜ਼ ਬੰਗਲੋਰ ਹੇਠ ਪੈਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਯੂਨਾਨੀ ਮੈਡੀਸਿਨ ਅਤੇ ਵਿਜੇਵਾੜਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਹੇਠ ਆਉਂਦੇ ਗੌਰਮਿਟ ਨਿਜ਼ਾਮਿਆ ਤਿੱਬੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੀ ਐੱਚ ਡੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਆਰੰਭਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ

ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ 50475 ਰਜਿਸਟਰਡ ਯੂਨਾਨੀ ਪਰੈਕਟੀਸ਼ਨਰ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। 3744 ਇਨਡੋਰ ਬਿਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਨਾਲ 259 ਯੂਨਾਨੀ ਹਸਪਤਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 1483

ਯੂਨਾਨੀ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਸਿਨ ਐਂਡ ਹੋਮੀਓਪੈਥ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ 2002 ਰਾਹੀਂ ਮੁਢਲੀ ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮੇਤ ਆਯੂਸ਼ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੇਹਾਤੀ ਸਿਹਤ ਮਿਸ਼ਨ ਹੇਠ 11650 ਆਯੂਸ਼ ਡਾਕਟਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਪਰੈਕਟੀਸ਼ਨਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਮੁੱਢਲੇ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇਕ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮੇਤ ਆਯੂਸ਼ ਪਰੈਕਟੀਸ਼ਨਰ ਬਾਲ ਜਨਮ ਅਤੇ ਬਾਲ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਪੁਲਾਂਘ

ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਮੁੱਖ ਕਰਕੇ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਪਰ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਕੇਂਦਰੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਹਵਾਲੇ ਲਈ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ-ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜ ਪੱਖੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। 10 ਜਨਵਰੀ 1979 ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਹੈੱਡਕੁਆਟਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ 23 ਕੇਂਦਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਨ।

ਸੰਸਥਾਗਤ ਵਿਆਪਕਤਾ ਤਹਿਤ ਇਸ ਦੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੇ ਲਖਨਊ ਵਿਖੇ ਇਕ-ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਖੋਜ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਹਨ। ਚੇਨੱਈ, ਭਦਰਕ, ਪਟਨਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਮੁੰਬਈ, ਕੋਲਕਾਤਾ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਵਿਖੇ ਇਕ-ਇਕ ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਖੋਜ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਹੈ। ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ ਵਿਖੇ ਦਵਾਈ ਮਾਨਕੀਕਰਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਇਲਾਕਾਈ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸਿਲਚਰ ਵਿਚ ਹਨ। ਭੋਪਾਲ, ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ, ਮੇਰਠ, ਬੰਗਲੋਰ, ਕੁਰਨੂਲ ਅਤੇ ਐਡਾਥਲਾ ਵਿਖੇ

ਇਕ-ਇਕ ਡਾਕਟਰੀ ਖੋਜ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਇਕ ਦਵਾ ਮਾਨਕੀਕਰਨ ਖੋਜ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਇਕ ਰਸਾਇਣਕ ਖੋਜ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੀਪੁਰ ਵਿਚ ਇੰਫਾਲ ਵਿਖੇ ਡਾਕਟਰੀ ਖੋਜ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਕੀਮ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਡਾਕਟਰ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਉਪਾਧਿਆਏ ਹਸਪਤਾਲ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਕੇਂਦਰ ਮੁਢਤ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਯੂ ਐੱਮ ਦੀ ਡਾਕਟਰੀ ਦਵਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸਰਗਰਮੀ ਤਹਿਤ 30 ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ 130 ਇਕੱਲਿਆਂ ਅਤੇ 120 ਸੰਯੁਕਤ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਇਜ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਯੂ ਐੱਮ ਨੇ ਆਮ ਮੌਸਮੀ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਿੱਟ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਵਾਈਆਂ ਹੁਣ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੋਜ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਵਪਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਯੂ ਐੱਮ ਨੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਰਿਸ਼ਟ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਇਕ ਪੈਕੇਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੋਸਲ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚਮੜੀ ਰੋਗਾਂ ਲਈ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਕੇਂਦਰੀ ਤਜਰਬੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਸਾਂਝੀ ਖੋਜ

ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੋਜ ਕੋਸਲ ਸੀ ਐੱਸ ਆਈ ਆਰ, ਏ ਆਈ ਆਈ ਐੱਮ ਐੱਸ, ਆਈ ਸੀ ਐੱਮ ਆਰ, ਐਨ ਆਰ ਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਐਨ ਏ ਸੀ ਓ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਘੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮੇਤ ਪਰੰਪਰਕ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਹਿਤ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਲੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ 2009 ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਮਿੱਸੀਸਿੱਪੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਡਾਕਟਰੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਖੋਜ ਉਪਰ ਭਾਰਤ-ਅਮਰੀਕੀ ਸਾਂਝਾ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਹਾਸਿਲ ਹੋਈ। ਅਜਿਹਾ ਕੇਂਦਰ

ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲ-ਕਦਮੀ ਪਿੱਛੇ ਉਦੇਸ਼ ਆਈ ਐੱਸ ਐੱਮ (ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ) ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਅਸਰ ਅਤੇ ਪਾਇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਮਾਨਕਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੁਆਉਣਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ (ਆਈ ਐੱਸ ਐੱਮ), ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਯੁਰਵੇਦ, ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਆਯੂਸ਼ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੇਂਦਰ (ਐੱਨ ਸੀ ਐੱਨ ਪੀ ਆਰ), ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਮਿੱਸੀਸਿੱਪੀ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਮਦਦ ਰਾਹੀਂ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।

ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਪੈਦਾਵਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੜੀ-ਬੂਟੀ ਬੋਰਡ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੋਹਨ, ਉਤਰਾਖੰਡ ਸਥਿਤ ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਸਿਨਜ਼ ਫਾਰਮਾਸਿਊਟਿਕਲਜ਼ ਲਿਮਿਟਿਡ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਾਇਸੈਂਸਸ਼ੁਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੰਪਨੀਆਂ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਦਵਾ ਮਾਨਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੇਟੈਂਟ

ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਯੂ ਐੱਮ ਵਲੋਂ ਯੂਨਾਨੀ ਫਾਰਮਾਕੋਪੀਆ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ 298 ਇਕੱਲਿਆਂ ਅਤੇ 100 ਸੰਯੁਕਤ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਮਾਨਕੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 277 ਇਕੱਲਿਆਂ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈਆਂ (5 ਅੰਕ) ਅਤੇ 385 ਸੰਯੁਕਤ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ

ਨੁਸਖਿਆਂ ਦੇ ਭੌਤਿਕ-ਰਸਾਇਣਿਕ ਮਾਨਕਾਂ (3 ਅੰਕ) ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਵੀ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਯੂਨਾਨੀ ਫਾਰਮਾਕੋਪੀਆ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਯੂ ਐੱਮ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਖੋਜ ਉਪਰ ਭਾਰਤੀ ਪੇਟੈਂਟ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ 8 ਪੇਟੈਂਟਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ 46 ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਪੇਟੈਂਟ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ 1228 ਨੁਸਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ 5 ਅੰਕਾਂ ਵਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫਾਰਮੁਲਰੀ ਆਫ ਯੂਨਾਨੀ ਮੈਡੀਸਿਨ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੋਸਲ ਨੇ 2 ਕਿਤਾਬਾਂ, 'ਫਿਜ਼ੀਕੋਕੈਮੀਕਲ ਸਟੈਂਡਰਡਸ ਆਫ ਯੂਨਾਨੀ ਫਾਰਮੁਲੇਸ਼ਨਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੈਂਡਰਡਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿੰਗਲ ਡਰਗਸ ਆਫ ਯੂਨਾਨੀ ਮੈਡੀਸਿਨ ਛਾਪੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਸਲ ਨੇ 2 ਕਿਤਾਬਾਂ ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਆਫ ਯੂਨਾਨੀ ਮੈਡੀਸਿਨਲ ਪਲਾਂਟਸ ਅਤੇ ਕੈਮੀਕਲ ਇਨਵੈਸਟੀਗੇਸ਼ਨ ਆ ਸਮ ਕਾਮਨ ਯੂਨਾਨੀ ਮੈਡੀਕਲ ਪਲਾਂਟਸ ਵੀ ਛਾਪੀਆਂ ਹਨ। ਐਥਨੋਬੋਟੈਨਿਕਲ ਕੋਸਲ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਬਾਇਲੀ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਸਮੇਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਦੁਰਭੇ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ-ਬਨਸਪਤੀ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕਰਵਾਏ ਹਨ।

ਕੋਸਲ ਨੇ ਡਾਕਟਰੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਦਵਾ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਮੱਗਰੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ ਉਪਜਾਉਣ ਲਈ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਤਰੀਲਾਲ, ਗੁਲਨਾਰ ਫਾਰਸੀ, ਕਾਸਨੀ, ਬਾਬਚੀ, ਸੁਦਾਬ, ਅਭਾਲ, ਅਜਵਾਇਨ ਖੁਰਾਸਾਨੀ, ਆਸਰੀਧ, ਅਤੀਸ, ਬੱਚ, ਗੁਲੇ-ਅੱਬਾਸ, ਕੱਚ, ਮੁਸ਼ਕਦਾਨਾ, ਸ਼ਤਾਵਰ, ਸੌਫ, ਗੁਰਮਾਰਬੂਟੀ, ਖਾਤਮੀ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਯੂਨਾਨੀ ਸਾਹਿਤ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਵਿਚਾਰੇ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਦੀ ਅਲੋਪਤਾ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਨੁਸਖੇ ਦੀ ਅਸਰਦਾਇਕਤਾ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ, ਖਾਲਸ ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ ਆਦਿ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਿਵਾਦ ਵਾਲੀ

ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਮੱਦੇ-ਨਜ਼ਰ ਸੀ ਆਰ ਆਈ ਯੂ ਐਮ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਕੋਸਲ ਦੇ ਡਾਕਟਰੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਅਤੇ ਕਿੱਟ ਵਾਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਸਮੇਤ ਡਾਕਟਰੀ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਇਕ ਜੜੀ-ਬੂਟੀ ਬਾਗ਼ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਯੂਨਾਨੀ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਦੀ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਲਈ ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਯੂ ਐਮ ਨੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਚੇਨਈ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ 100 ਦੇ ਲਗਭਗ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਉਪਜਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਹੈ। ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਬਨਸਪਤੀ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈਂਦਿਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀ ਫਾਰਮਾਕੋਲੋਜੀਕਲ ਅੰਕੜੇ ਇਕੱਤਰ ਅਤੇ ਨਿਯਮਬਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਟੀ ਕੇ ਡੀ ਐੱਲ (ਰਵਾਇਤੀ ਗਿਆਨ ਡਿਜ਼ੀਟਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ)

ਇਹ ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਲਿਆਣ ਮੰਤਰਾਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੋਜ ਅਦਾਰੇ (ਸੀ ਐੱਸ ਆਈ ਆਰ) ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਉੱਦਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੀ ਐੱਸ ਆਈ ਆਰ ਵਲੋਂ ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਸਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਅਦਾਰੇ ਐੱਨ ਆਈ ਐੱਸ ਸੀ ਏ ਆਈ ਆਰ), ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਮੰਤਰਾਲਾ ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਯੂਨਾਨੀ ਨੁਸਖਿਆਂ ਦੀ ਦੁਰ-ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਨਕਲ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ 1,54,015 ਨੁਸਖੇ ਟੀ ਕੇ ਡੀ ਐੱਲ ਕੋਲ ਉਪਲਬਧ ਹਨ।

ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈ ਉਦਯੋਗ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਆਈ ਐੱਮ ਪੀ ਸੀ ਐੱਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 485 ਲਾਇਸੈਂਸਸ਼ੁਦਾ ਫਾਰਮੇਸੀਆਂ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ

ਵਿਕਰੀ ਦੀ ਨੇਮਬੰਦੀ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ 1940 ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਮਾਨਕੀਕਰਨ ਵੀ ਢੁਕਵੀਆਂ ਤੇ ਯੋਗ ਏਜੰਸੀਆਂ ਪੀ ਐੱਲ ਆਈ ਐੱਮ, ਪੀ ਸੀ ਆਈ ਐੱਮ, ਯੂ ਪੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਯੂ ਐੱਮ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਯੂਨਾਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ :

- ਭਾਰਤ, ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼, ਸ੍ਰੀਲੰਕਾ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਵਿਧੀ ਜਾਂ ਯੂਨਾਨੀ
- ਇਰਾਨ-ਤਿੱਬ-ਇ-ਸੁੱਨਾਤੀ - ਰਵਾਇਤੀ ਦਵਾਈ ਵਿਧੀ
- ਪਾਕਿਸਤਾਨ - ਪੂਰਬੀ ਦਵਾਈ ਪੱਧਤੀ
- ਚੀਨ-ਯੂਈਗੁਰ ਦਵਾਈ
- ਸੰਯੁਕਤ ਅਰਬ ਅਮੀਰਾਤ - ਯੂ ਏ ਈ - ਰਵਾਇਤੀ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਵਿਕਲਪ ਇਲਾਜ ਵਿਧੀ (ਟੀ ਸੀ ਏ ਐੱਮ)
- ਕੁਵੈਤ - ਇਸਲਾਮਿਕ ਇਲਾਜ ਵਿਧੀ।

ਸਿੱਟਾ

ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਪੂਰੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਰੋਗਤਾ ਲਈ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨੇਮ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਬੜੀ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਇਲਾਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸਿਲਸਿਲਾ ਆਪਣੀ ਭਿੰਨਤਾ, ਸਿਹਤ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਮਲੀਕਰਨ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਇਸੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਵਾਇਤੀ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਆਯੁਸ਼ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਇਲਾਜ ਸਿਲਸਿਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਵਿਚ ਚੱਲ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਉਪਯੋਗਿਕਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਹਿਪੋਕ੍ਰੇਟਸ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ

ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਡਾਕਟਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਅਰਬਾਂ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਅਮਲੀਕਰਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਇਸ ਇਲਾਜ ਢੰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਯੁਰਵੇਦ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਜਬ ਤੱਤ ਅਯੁਰਵੇਦ ਤੋਂ ਯੂਨਾਨੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਹਕੀਮ ਆਜ਼ਮ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਸਤ ਖੋਜ ਨੂੰ ਦਿਹਾਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੋਣ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ, ਵਿਆਪਕ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਉੱਚ-ਖੋਜ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਦਵਾਈ ਨਿਰਮਾਣ ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ।

(ਲੇਖਕ ਸਲਾਹਕਾਰ (ਯੂਨਾਨੀ)/ਇੰਚਾਰਜ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ, ਸੀ.ਸੀ.ਆਰ.ਯੂ.ਐੱਮ., ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਹੈ।)

e-mail :drrahman002@gmail.com

ਦਵਾਈ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਦਵਾਈ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੰਨਿਆਕੁਮਾਰੀ (ਤਮਿਲਨਾਡੂ) ਦੇ ਲਾਗੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਿੱਧ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਵਾਈ ਵਿਚ ਮਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 18 ਸਿੱਧਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਯੋਜਨਾਬਧ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਤਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ।

ਦਵਾਈ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਮਰੀਜ਼, ਵਾਤਾਵਰਨ, ਉਮਰ, ਲਿੰਗ, ਨਸਲ, ਆਦਤਾਂ, ਦਿਮਾਗੀ ਢਾਂਚਾ, ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਖੁਰਾਕ, ਭੁੱਖ, ਸਰੀਰਕ ਹਾਲਤ, ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਤੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਨਬਜ਼ (ਵਾਥਮ, ਪਿਥਮ, ਕਾਪਮ ਆਦਿ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ), ਪਿਸ਼ਾਬ, ਅੱਖਾਂ, ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਪੜਤਾਲ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੰਗ, ਜੀਭ ਅਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਪਾਚਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਧਾਤਾਂ ਅਤੇ ਖਣਿਜਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਛੂਤ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਸੈਸ ਕੀਤਾ ਪਾਰਾ, ਚਾਂਦੀ, ਸੰਖੀਆ, ਸਿੱਕਾ ਅਤੇ ਸਲਫਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਚੰਬਲ, ਗਠੀਏ ਦੇ ਦੋਸ਼, ਜਿਗਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੋਗ, ਪ੍ਰੋਸਟੈਟ ਵਧਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ, ਖੂਨੀ ਬਵਾਸੀਰ, ਪੈਪਟਿਕ ਅਲਸਰ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਚੰਬਲ ਕਿਸਮ ਦੇ

ਚਮੜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਹੈ।

ਵਰਮਨ (ਦਬਾਅ ਜੋੜ-ਤੋੜ ਚਿਕਿਤਸਾ) : ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਰਦ ਤੋਂ ਅਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਚਾਲ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਥੋਕੱਨਮ : ਇਕ ਹੋਰ ਇਲਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਰਦ ਅਤੇ ਸੋਜ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਤੇਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਲਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਤੰਤੂ-ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ-ਪਿੰਜਰ ਦੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਸੋਜ ਤੋਂ ਆਰਾਮ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਇਲਾਜ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ, ਸਿੱਧਾ ਡਾਕਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਤਰੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਚੇਨੱਈ ਵਿਖੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਿੱਧਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਛੇ ਵਿਭਾਗ ਹਨ ਜੋ ਐਮ ਡੀ (ਐੱਸ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ - ਮੁਰੁਬੁਵਮ (ਆਮ ਦਵਾਈ), ਸਿਰਾਪੂ ਮਰੁਬੁਵਣਮ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਵਾਈ), ਕੁਜ਼ਾਨਥਾਈਮੁਰੁਬੁਵਣਮ (ਬਾਲ ਚਿਕਿਤਸਾ), ਗੁਨਾਪਡਮ (ਦਵਾ ਵਿਗਿਆਨ) ਨੌਇ ਨਡਾਲ (ਰੋਗ ਨਿਵਾਰਨ) ਅਤੇ ਨੰਜੂ ਨੂਲ ਅਤੇ ਮੁਰੁਬੁਵਣਮ ਨੀਥੀ ਨੂਲ (ਜ਼ਹਿਰ ਗਿਆਨ)।

ਦਵਾਈ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸੈਂਟਰਲ ਕੌਂਸਲ ਫਾਰ ਰਿਸਰਚ ਇਨ ਸਿੱਧਾ (ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਐੱਸ) ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਸਥਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ

ਦੂਜੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਵੀ 300 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੈਵਿਕ ਦਵਾਈ ਤੋਂ ਨੁਕਸਾਨ ਖਾਧਾ। ਪੁਨਰ ਜਾਗਰਣ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਮਦਰਾਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿਚ ਡਿਪਲੋਮੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਪੰਜੀਕਰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਐਲੋਪੈਥਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕੋਰਸ 1960 ਤਕ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਦਰਾਸ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਲਜ ਪਾਲਿਅਮਕੋਟਾਈ, ਬਿਰੁਨਵੇਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ, ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿਚ 1964 ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸਨਾਤਕ (ਬੀ ਆਈ ਐੱਮ-ਸਿੱਧਾ) ਦੀ ਮੈਡੀਕਲ ਡਿਗਰੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਲਜ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਪੰਜ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੋਰਸ ਵੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚੇਨੱਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਾਲਜ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਦਵਾਈ ਅਤੇ ਸਰਜਰੀ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਆਫ ਮੈਡੀਸਨ (ਸਿੱਧਾ) ਦੀ ਸਨਾਤਕ ਡਿਗਰੀ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਕੋਰਸ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੋ ਕਾਲਜ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਟੀ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਡਾ. ਐੱਮ ਜੀ ਆਰ ਮੈਡੀਕਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੇਨੱਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਕੇਰਲ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪੰਜ ਅਤੇ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਸਿੱਧਾ

ਕਾਲਜ ਹਨ। ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਿੱਧਾ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਗਭਗ 300 ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਅਤੇ 100 ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਹਰ ਸਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਧਾ ਦਵਾਈ ਦੇ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਵਰਮਨ (ਸਿਰਾਪੂ ਮਾਰੂਥਵਮ), ਰੋਗ ਨਿਵਾਰਨ ਨੋਇ ਨਡਾਲ), ਜ਼ਹਿਰ ਗਿਆਨ (ਨੰਜੂ ਮਾਰੂਥਵਮ) ਅਤੇ ਬਾਲ-ਚਿਕਿਤਸਾ (ਕੁਜ਼ਾਨਥਾਇ ਮਾਰੂਥਵਮ) ਆਦਿ। ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਸੈਟਰਲ ਕੋਸਲ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਸਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਮੁਤਾਬਕ ਹੈ (ਜੋ ਆਈ ਐੱਮ ਸੀ ਸੀ ਐਕਟ, 1970 ਤਹਿਤ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿਚ ਜਾਫਨਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਇਲਾਜ ਪੱਧਤੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨਵੇਂ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਆਧਾਰ ਵਾਲਾ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ, ਜਿਵੇਂ ਮਾਈਕਰੋ ਬਾਇਓਲੋਜੀ, ਮੈਡੀਕਲ ਬਾਇਓਕੈਮਿਸਟਰੀ, ਫਾਰਮਾਕੋਲੋਜੀ, ਟੈਕਸੀਕੋਲੋਜੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦਵਾਈ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿਚ ਇਲਾਜ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਪੈਰਾ-ਮੈਡੀਕਲ ਸਟਾਫ (ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ) ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਆਈ ਐੱਸ ਐਮ ਫਾਰਮੇਸੀ ਅਤੇ ਨਰਸਿੰਗ ਥਰੈਪਿਸਟ ਵਾਸਤੇ ਨਵੇਂ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕੋਰਸ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿਖਲਾਈ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਮੁਢਲੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਕੇ ਪੇਂਡੂ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਣ।

ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਲਈ ਡਾਕਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਵਿੱਤੀ ਮਦਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨ ਡਾਕਟਰ ਗੁਰੂ-ਸਿਸ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿਤ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ

ਸਿੱਧਾ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਆਯੁਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵੀ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿੱਧ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਖੋਜ

ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਧਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਖੋਜ ਵਾਸਤੇ ਸੈਟਰਲ ਕੋਸਲ ਆਫ ਰਿਸਰਚ ਇਨ ਸਿੱਧਾ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਏ ਐੱਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੁਤੰਤਰ ਕੋਸਲ ਕੋਲ ਸਿੱਧਾ ਲਈ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਇਕਾਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਐੱਸਐਚ ਬੁਟਿਆਂ ਦੀ ਸਰਵੇਖਣ ਇਕਾਈ ਅਤੇ ਕਲਿਨੀਕਲ ਖੋਜ ਇਕਾਈਆਂ।

ਖੋਜ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਕਲਿਨੀਕਲ ਖੋਜ, ਸਾਹਿਤਕ ਖੋਜ, ਦਵਾਈ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਾਨਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਮੂਲ ਖੋਜ ਹੈ। ਸੈਟਰਲ ਕੋਸਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਏਡਜ਼, ਕੈਂਸਰ, ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ, ਦਮਾ ਅਤੇ ਬਾਂਝਪਨ। ਬਹੁ-ਵਿਧ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਜਾਣੀਆਂ-ਪਛਾਣੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਿਹਤ ਲਾਭ ਅਤੇ ਅਨਜਾਣੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਚਮੜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਅਤੇ ਤੰਤੂ-ਪਿੰਜਰ-ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਲਿਨੀਕਲ ਖੋਜ ਨੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਦੇਖਭਾਲ/ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦੇਖਭਾਲ, ਖੂਨ ਦੀ ਕਮੀ, ਏਡਜ਼, ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ, ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਗਠੀਆ, ਚੰਬਲ, ਕੈਂਸਰ, ਪੌਲੀਸਿਸਟਿਕ ਬੱਚੇਦਾਨੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਅਤੇ ਫਾਇਬਰਾਡ ਯੋਨੀ ਦੇ ਸਿੱਧਾ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਕਤਾ ਦਰਸਾਈ ਹੈ।

ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਰ ਘੱਟ ਕਰਨ, ਜੜੀ-ਬੂਟੀ ਤੇ ਖਣਿਜ ਦਵਾਈ, ਦਵਾਈ ਦੇ ਮਾਨਕੀਕਰਨ, ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਸਿੱਧਾ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਵਾਧੇ

ਸਾਹਿਤਕ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਦੇਣ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜੋ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ - ਸੈਟਰਲ ਰਿਸਰਚ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਫਾਰ ਸਿੱਧਾ, ਸਿੱਧਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੋਸਟ-ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਕਾਲਜ, ਨਿੱਜੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਦਿਆਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਯੁਸ਼ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਅਨੁਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਇਓ-ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖੋਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਔਸ਼ਧੀ ਜਨਤਕ ਪੌਦਿਆਂ, ਰਸਾਇਣ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਦਵਾਈ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਰਾਜਕੀ ਜਨ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਲੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਖੋਜ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨਿਰਮਾਣਸਾਜ਼ੀ

ਛੇ ਸੌ ਦੇ ਲਗਭਗ ਇਕਾਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲਘੂ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਇਕ ਛੋਟੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹਨ, ਸਿੱਧਾ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਚੇਨੱਈ ਅਤੇ ਬਿਰੁਨੇਲਵੇਲੀ ਵਿਖੇ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਵਾਖਾਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਧ ਉਦਯੋਗ ਹਨ - ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਕਲ ਪ੍ਰੈਕਟੀਸ਼ੀਨਰਜ਼ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਫਾਰਮੇਸੀ ਐਂਡ ਸਟੋਰਜ਼, ਐੱਸ ਕੇ ਐੱਮ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਫਾਰਮੇਸਿਊਟੀਕਲਜ਼, ਲਕਸ਼ਮੀ ਸੇਵਾ ਸੰਘ ਅਤੇ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਮੈਡੀਸਿਨਲ ਪਲਾਂਟਸ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਿਟਿਡ ਨਿਰੰਤਰ ਦਵਾਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਭਾਂਸ਼

ਉੱਪਰ ਵਰਣਿਤ ਹਰੇਕ ਉਦਯੋਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਪੈਕਿੰਗ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੋਲ ਭਵਿੱਖੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਵਾਧੂ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਯੋਗਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹਨ ਅਤੇ ਖੁਦਰਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਵਿੱਕਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੇਹਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਥਾ (ਜੀ ਐੱਮ ਪੀ) 2002 ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਆਯੁਸ਼ ਦਵਾਈ ਨਿਰਮਾਣ ਇਕਾਈਆਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਉਪਕਰਨਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਮੁੱਲਕਣ ਲਈ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਣਵੱਤਾ ਮਾਨਕਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਲਈ 4 ਤੀਜੀ ਧਿਰ ਦੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਿੱਧਾ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹਾਰਤ ਹੈ। ਨਿਰੰਤਰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ 'ਬੇਹਤਰ ਨਿਰਮਾਣਸਾਜ਼ੀ ਪ੍ਰਥਾ' ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਧਾ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿੱਕਰੀ ਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਲਾਇਸੈਂਸ ਅਥਾਰਿਟੀ- ਆਈ ਐੱਸ ਐੱਮ ਦਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸੁਝਾਅ ਰਾਜ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਦਵਾਈ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਲੇ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 1940 ਦਾ ਡਰੱਗ ਅਤੇ ਕਾਸਮੈਟਿਕ ਐਕਟ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੋਧਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਖਾਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ

ਦਵਾਈ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀਲੰਕਾ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਮਾਰੀਸ਼ੀਅਸ ਅਤੇ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ, ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਬਿਜਲਈ ਮੀਡੀਆ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤਮਿਲ ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ਨੇ ਤਮਿਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਇਹ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਪਣਾ ਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਰੀਰ, ਮੌਸਮ

ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੇ ਹਾਲਾਤ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਆਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ, ਧਿਆਨ ਲਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਬੈਠਣ ਦੇ ਢੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹੇ। ਸਿੱਧਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਫ਼ਾਇਦਾ ਇਸ ਦੀ ਵਰਮਾ ਅਤੇ ਥੋਕਾਂਨਮ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਜੋੜ-ਤੋੜ ਦੀ ਸਾਖਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ, ਹਨਰਮੰਦ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰੈਕਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਵਲੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਜਾਂ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੁਰਘਟਨਾ, ਬੈਠਣ ਢੰਗ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਅਤੇ ਦਰਦ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਾਸਤੇ।

ਲਾਗਤ ਪ੍ਰਭਾਵੀ

ਦਵਾਈ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਿਹਤ ਬੀਮਾ ਅਤੇ ਜਾਂ ਜਨ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਬਜ਼ ਦੀ ਜਾਂਚ ਜੋ ਪ੍ਰੈਕਟੀਸ਼ਨਰ ਦੀ ਕਲਿਨੀਕਲ ਕੁਸ਼ਲਤਾ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕਲਿਨੀਕਲ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਜਾਂ ਮਹਿੰਗੇ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।

ਖਾਣੇ ਦੇ ਤੱਤਾਂ, ਮਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪੌਦਿਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦਵਾਈਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅਜੈਵਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੂੰਗੇ, ਮੋਤੀ, ਸਿੱਪੀ, ਸੰਖ, ਕੋਡੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਸੈਸ ਕੀਤੇ ਤਾਂਬਾ ਭਾਸ਼ਮ, ਜਿੰਨੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਪੇਟੈਂਟ

ਸਿੱਧਾ ਦਵਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਹਰੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਵਰਮਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਧਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੇਟੈਂਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੋਗ

ਦੇ ਕੁੱਝ ਆਸਣਾਂ ਨੂੰ ਪੇਟੈਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਟੈਂਟ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਸੀ ਆਰ ਐੱਸ ਮਾਨਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੇਟੈਂਟ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕ੍ਰਮਪੈਥੀ : ਮੁੱਦੇ ਅਤੇ ਚੁਨੌਤੀਆਂ

ਦੂਰ-ਦਰਾਜ਼ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਕਲੀਨਿਕ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਜੈਵਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਵਰਤਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰੀਜ਼ ਉਦੋਂ ਸਿੱਧਾ ਇਲਾਜ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਬੀਮਾਰੀ ਲਾਇਲਾਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਧਾ ਡਾਕਟਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਦਰਦ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਦੁਆਉਣਾ, ਘੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖ਼ਤਰੇ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਖਾਸ ਦਵਾਈਆਂ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਵਰਤਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਇਸ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੋਰਸ ਦੌਰਾਨ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨਾਦਰੀ, ਫਿਜ਼ਿਓਲਾਜੀ, ਬਾਇਓਕੈਮਿਸਟਰੀ, ਮਾਈਕ੍ਰੋਬਾਇਓਲੋਜੀ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੂਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਟੀ ਵੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੈਵਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਐਲੋਪੈਥੀ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ। ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਐਲੋਪੈਥੀ ਤੇ ਇਕ ਸਿੱਧਾ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਐਲੋਪੈਥੀ ਡਾਕਟਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਛੁੱਟੀ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫੀਲਡ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਸਿੱਧਾ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਜੈਵਿਕ ਦਵਾਈ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਰ-ਦਰਾਜ਼ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਐਲੋਪੈਥੀ ਡਾਕਟਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਪੱਧਤੀ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਜੈਵਿਕ ਦਵਾਈਆਂ

ਸੁਧਾਰ : ਨਿਵੇਸ਼, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਸਤਾ

ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਸਾਹੂ ਤੇ ਅਭਿਰੂਪ ਭੂਨੀਆ

ਉਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਰ, ਘਟਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ, ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਡਿਗਿਆ ਭਰੋਸਾ, ਪਿਛਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨੀਤੀਗਤ ਖੜੋਤ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਉਦਯੋਗ ਜਗਤ, ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਲੀਹ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲ ਲੱਗ ਗਈਆਂ। ਘਰੇਲੂ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ, ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਧ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਹਿਮ ਕਦਮ ਉਠਾਉਣੇ ਪਏ ਤਾਂ ਕਿ ਨਿਰਮਾਣ ਆਧਾਰਿਤ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ 'ਮੈਕ ਇਨ ਇੰਡੀਆ' ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਸੁਸ਼ਾਸਨ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਇਕ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ ਹਾਲੇ ਬਾਕੀ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀਗਤ ਧਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰਹੇ ਹਨ:

ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਧ

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨਾ ਸੌਖਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਭਾਰੀ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਬੀਜੇਪੀ ਦੇ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਸਮੇਂ 16 ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਰੁਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਨੀਤੀਗਤ ਖੜੋਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਗਾਮੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਹਿਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ

ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਕਰਕੇ, ਨਵੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ 2014-15 ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਦਰ ਵਿਚ 4.1 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦਾ ਇਜ਼ਾਫਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖਾਸ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੇਡਾਫੋਨ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧਾਉਣਾ (ਸਾਹੂ, 2014ਸੀ) ਅਤੇ 2014 ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਬਜਟ ਵਿਚ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨਾ ਇੰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 160 ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ 142ਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 2014 ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 2015-16 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅਸਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਦਮ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ (ਸਾਹੂ 2014 ਏ; 2014ਬੀ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਇਕ ਮਾਹਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਗੁਡਜ਼ ਐਂਡ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਟੈਕਸ (ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ) ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ, ਜਾਇਦਾਦ ਕਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ, ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਟੈਕਸ ਦਰ 30 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 25 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਰਨਾ (ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ), ਈ-ਬਿਜ਼ਨਸ ਪੋਰਟਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਜਿਥੇ ਇਕੋ ਥਾਂ 'ਤੇ 14 ਨਿਯਮਨ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ

ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਦਿਵਾਲੀਏਪਨ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ, ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਪਬਲਿਕ ਕੰਟਰੈਕਟਸ ਬਿਲ ਲਿਆਉਣਾ, ਗਾਰ (ਜੀ ਏ ਏ ਆਰ) ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨਾ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਮਰਪਿਤ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਵਪਾਰਕ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਅਗੇਤਾ ਹੱਲ ਨਿਕਲ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਦਮਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵਪਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

1 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2016 ਤੋਂ ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰ ਛੋਟਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕ ਕਰ ਝਗੜੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤਰਕਸੰਗਤ ਕਰ ਢਾਂਚਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ। ਹੋਰ, ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਨਿਯਮਨ ਲਈ ਫਾਰਵਰਡ ਮਾਰਕੀਟ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੇਬੀ (ਐੱਸ ਟੀ ਬੀ ਆਈ) ਨਾਲ ਰਲਾਉਣਾ, ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਨਿਯਮਨ ਵਿਚ ਬਹੁਲਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ (ਸਾਹੂ, 2015 ਏ)। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਦਮ ਲਾਲ ਫੀਤਾਸ਼ਾਹੀ ਘੱਟ ਕਰਨ, ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਤਮਕ ਦੇਰੀਆਂ ਹਟਾਉਣ, ਠੇਕਿਆਂ 'ਤੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਜਲਦੀ ਹੱਲ ਵੱਲ ਸੇਧਿਤ ਹਨ।

ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਗੁਡਜ਼ ਐਂਡ ਸਰਵਿਸਿਜ਼

ਟੈਕਸ ਬਿਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਪੱਖੀ ਸੁਧਾਰ ਵੱਲ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਦਮ ਆਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਦ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਨਿਵਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਸਖਤ ਰੁਖ ਧਾਰਨ ਕਰੀ ਬੈਠੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਭੇਜ ਕੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸੋਧਾਂ ਨਾਲ ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਬਿਲ 6 ਮਈ 2015 ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਬਿਲ ਪਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ, ਵੇਚ ਅਤੇ ਖਪਤ 'ਤੇ ਇਕਸਾਰ, ਵਿਆਪਕ ਕਰ ਯੋਜਨਾ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸਿੱਧੇ ਕਰ ਆ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਬਕਾਰੀ, ਸੇਵਾ ਕਰ, ਵਿਕਰੀ ਕਰ, ਵੈਟ, ਦਾਖਲਾ ਕਰ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ, ਉਪ ਕਰ ਅਤੇ ਸਰਚਾਰਜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬੇਹਤਰ ਟੈਕਸ ਪਾਲਣ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਵੀ ਵਸੀਹ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ ਚੋਰ ਮੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਕਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਣਇੱਛਤ ਝਗੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਮੁਤਾਬਕ ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਦਰ ਵਿਚ 1 ਤੋਂ 2 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦਾ ਇਜ਼ਾਫ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਧਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਲਈ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣਾ, ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ 'ਤੇ 1 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਾਧੂ ਕਰ, ਸ਼ਰਾਬ (ਅਲਕੋਹਲ) ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਪਦਾਰਥਾਂ 'ਤੇ ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਨੂੰ ਫਿਲਹਾਲ ਠੰਢੇ ਬਸਤੇ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ

ਦਰਪੇਸ਼ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਜਿੱਠ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ (ਸਾਹੂ, 2014ਬੀ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਲਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਾਲ ਫੀਤਾਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਲਈ ਈ-ਬਿਜ਼ਨਸ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਜਾਰੀ ਹੋਣਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਤਕਨੀਕ ਹੈ ਜੋ ਈ-ਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਈ-ਬਿਜ਼ਨਸ ਪੋਰਟਲ ਇਕ ਇਕਹਿਰੀ ਖਿੜਕੀ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਇੰਟਰਨੈੱਟ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਸਮੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ 11 ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀ 2 ਬੀ ਈ-ਬਿਜ਼ਨਸ ਪੋਰਟਲ ਤੇ 24 ਘੰਟੇ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨੌ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ 26 ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ/ਨਿਰਯਾਤ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦਸ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਤਿੰਨ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਾਗਤ ਖਰਚੇ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ - ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਸਿਰਦਰਦੀ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਬੋਰਡ (ਐੱਫ ਆਈ ਪੀ ਬੀ) ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ 90 ਦਿਨ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 30 ਦਿਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਵੀ ਅੱਗੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਲਈ ਸਮਾਂ 67 ਦਿਨ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 21 ਦਿਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦਾ 7 ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰ ਕੇ 3 ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਾਸਨ ਵਸਤੂਕਲਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਾਗੂਕਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਥਾਰਿਟੀਆਂ ਦਾ ਰਲੇਵਾਂ ਕਰਕੇ ਨਿਯਮਕ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਰਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਫਾਰਵਰਡ ਮਾਰਕੀਟ ਕਮਿਸ਼ਨ (ਐੱਫ ਐੱਮ ਸੀ) ਅਤੇ ਸੇਬੀ (ਐੱਸ ਈ ਬੀ ਆਈ) ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਰਲੇਵਾਂ, ਬਹੁਲਤਾ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਆਪਕ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਲੇਵਾਂ (ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਲਈ

ਮਜ਼ਦੂਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ 44 ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਪੰਜ ਦਿਸ਼ਾਈ ਲੇਬਰ ਕੋਡ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਪਾਲਣਾ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੌਖ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਮੂਹਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਡੀਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਿਰਤ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਆਖਿਰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ 250 ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੈ, ਉਦਯੋਗ ਲਈ ਇਕ ਸਵਾਗਤਯੋਗ ਕਦਮ ਹੋਣਗੇ।

ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੇਤਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਹਨ : ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪੋਰਟਲ ਅਤੇ 'ਕਿਰਤ ਨਿਰੀਖਣ ਸਕੀਮ'। ਕਿਰਤ ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਮਾਪਦੰਡ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦੁਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਜੋ ਲੇਬਰ ਇੰਸਪੈਕਟਰਾਂ ਵਲੋਂ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਮਨਮਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਬਰ ਪਛਾਣ ਨੰਬਰ (ਐੱਲ ਆਈ ਐੱਨ) ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਪੋਰਟਲ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਆਵੇਗੀ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਲੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਜਰਤ ਦੀ ਹੱਦ 6500 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 15000 ਰੁਪਏ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮੂਹਾਂ ਲਈ ਈ ਪੀ ਐਫ ਅਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ (ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਰਕਮ ਨਿਗੂਣੀ ਹੈ) ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਕਦਮ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਐਕਟਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਫੈਕਟਰੀ ਐਕਟ (1948), ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨ

ਐਕਟ (1988) ਅਤੇ ਅਪ੍ਰੈਟਿਸਿਪ ਐਕਟ (1961)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਐਕਟਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਵਿਚ ਸੇਧਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਲੋਂ ਹਰੀ ਝੰਡੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਲਚਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਫੈਕਟਰੀ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਵਿਚ ਓਵਰਟਾਈਮ 50 ਤੋਂ 100 ਘੰਟੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ 75 ਤੋਂ 125 ਘੰਟੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਜਨਹਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਵਲੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਏ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਬੋਝ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਐਕਟ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਰਾਸ਼ੀ ਵਧਾਈ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਕੰਮ ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਵਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਨਿਮਨ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ਿਕ ਸਿੱਧਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਲਿਆ ਕੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਇੰਦਿਆਂ, ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਕੁੱਝ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀਦਾਰੀ ਲਈ ਲਚਕੀਲਾ ਰੁਖ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ (ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਮਦਦਗਾਰ ਹੈ)। ਗੌਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਤਨਖਾਹ ਸਮੇਤ ਛੁੱਟੀ ਲਈ ਯੋਗ ਹੋਣ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਤ 240 ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 90 ਦਿਨ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਮਜ਼ਦੂਰ ਪੱਖੀ ਕਦਮ ਹੈ (ਸਾਹੂ, 2014ਬੀ, 2014ਡੀ)।

1988 ਦੇ ਲੇਬਰ ਐਕਟ ਵਿਚ ਸੇਧਾਂ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਭਰਕਮ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪੂਰੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ ਕਿ 10 ਤੋਂ 40 ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕੰਪਨੀ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ

ਆਮਦਨ ਕਰ ਰਿਟਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਕਦਮ ਹੈ ਜੋ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਤਮਕ ਦੇਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੇਲੋੜਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ, ਨਿਰਮਾਣਸਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼

ਨਿਰਮਾਣ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣਾ ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। 1 ਮਿਲੀਅਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਵਿਅਕਤੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 2013 ਵਿਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ 3.7 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਆਮ ਹੁਨਰ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਘੱਟ ਹੁਨਰ ਵਾਲੀਆਂ ਨਿਰਮਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਘੱਟ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕਾ ਹੈ। ਪਰ, ਨਿਰਮਾਣ ਖੇਤਰ ਦਾ ਕੁੱਲ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ 15 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਨ ਡੀ ਏ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਇਕ ਮਿਸ਼ਨ ਵਾਂਗ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਦੀ 'ਮੈਕ ਇਨ ਇੰਡੀਆ' ਯੋਜਨਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹੁਣ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਕਿਤੇ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਨਿਰਮਾਣ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਹੈ।

ਧਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਖਣਨ, ਟੈਲੀਕਾਮ,

ਟੈਕਸਟਾਈਲ, ਆਟੋਮੋਬਾਈਲ, ਬਾਇਓਟੈਕਨਾਲੋਜੀ, ਕੈਮੀਕਲ, ਉਸਾਰੀ, ਰੱਖਿਆ, ਫੂਡ ਪ੍ਰਸੈਸਿੰਗ, ਚਮੜਾ, ਫਾਰਮਾਸਿਊਟੀਕਲ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਫ਼ਰਵਰੀ ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ 21,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਆਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 6000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸਾਨੀ ਅਤੇ ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਖਰਚ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਜ਼ੋਰ ਸੰਪਰਕ 'ਤੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਣਿਕ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣਾ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਮੁੱਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਬਦਲਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਨਤਕ-ਨਿੱਜੀ ਭਾਈਵਾਲੀ (ਪੀ ਪੀ ਪੀ) ਮਾਡਲਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਿੱਮੇਵਾਰੀ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁੱਝ ਪੀ ਪੀ ਪੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਗੈਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਾਲੇ ਅਸਾਸੇ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨੀਤੀਗਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਲਾਗੂਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਸੰਬਰ 2014 ਤਕ ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ 8.8 ਟ੍ਰਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ, ਜਾਂ ਕੁੱਲ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਦਾ 7 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੀ।

ਅੰਤਿਮ ਬਜਟ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ ਵੰਡ 2013-14 ਦੇ 1,66,756 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 1,81,134 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਊਰਜਾ, ਕੋਲਾ, ਸੜਕ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ, ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। 2014-15 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ (ਸੜਕਾਂ/ਸ਼ਾਹਰਾਹ, ਐਨ ਐਚ ਏ ਆਈ ਰਾਹੀਂ) ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ, ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ, ਇਨਵਿਟ (ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਨਿਵੇਸ਼

ਟ੍ਰਸਟ), ਇਕ ਨਿਵੇਸ਼ ਯੰਤਰ ਵਜੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਟੈਕਸ ਛੋਟਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ ਫੰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। 2014-15 ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਬਜਟ ਵਿਚ 38,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਾਹਰਾਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ 14,389 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 'ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੜਕ ਯੋਜਨਾ' ਤਹਿਤ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਮਕਸਦ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜਨਾ ਸੀ ਅਤੇ 8500 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਮੀ ਉੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਣਾ ਸੀ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਪੀ ਪੀ ਪੀ ਮਾਡਲ ਅਧੀਨ ਹੋਰ 7060 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 100 ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ, 11000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 16 ਨਵੀਆਂ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, 4200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਗੀਗਾ ਦਰਿਆ ਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੇ ਹਲਦੀਆ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲਾ 'ਜਲਮਾਰਗ ਵਿਕਾਸ' ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਚੰਗੀਆਂ ਖੁਬੀਆਂ ਹਨ। ਪੀ ਪੀ ਪੀ ਰਾਹੀਂ 15000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਮੀ ਗੈਸ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ, ਸੌਰ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ 500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ, ਦਿੱਲੀ ਮੈਟਰੋ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪੀ ਪੀ ਪੀ ਰਾਹੀਂ ਮੈਟਰੋ ਰੇਲ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ 'ਨਾਬਾਰਡ' ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ 5000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵੰਡਾਰਾ ਕੁਝ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਹਨ। ਬਜਟ ਵਿਚ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਸ ਰਿਜ਼ਰਵ ਰੇਸ਼ੋ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਗਦੀ ਰੇਸ਼ੋ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਂਡ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਵਿੱਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਨਵੀਨਤਮ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲ, ਬਜਟ 2015-16 ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਖਰਚ 70,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਧਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਫੰਡ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਬਾਂਡ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਫੰਡ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੋ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਰਾ ਅਤੇ ਨੀਤੀਗਤ ਕਦਮ, ਦੋਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਦਮਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮਕਸਦ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਲਘੂ, ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉਦਯੋਗ (ਐੱਮ ਐੱਸ ਐੱਮ ਈ ਐੱਸ) ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਛੋਟੇ ਉਦਯੋਗ 40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਨਿਰਮਾਣ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ 40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 10 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਐੱਮ ਐੱਸ ਐੱਮ ਈਜ਼ ਦੀ ਸੰਸਥਾਗਤ ਵਿੱਤ ਤਕ ਰਸਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਤੰਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੈਂਕਿੰਗ ਖੇਤਰ ਹਾਲੇ ਤਕ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਇਹ ਖੇਤਰ ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਦਾ ਪਹਿਲ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਲਘੂ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਪੁਨਰ ਵਿਤੀਕਰਨ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਬੈਂਕ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ ਜਦ ਕਿ ਲਘੂ ਵਿੱਤ ਉਦਯੋਗ ਕੋਲ ਠੋਸ ਵਿੱਤ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। 3000 ਕਰੋੜ ਭਾਰਤੀ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ਾ ਜ਼ਾਮਨੀ ਫੰਡ ਨਾਲ, ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਬੈਂਕ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲ ਬਣਾਵੇ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਜੀਵਤ ਕਰਨ, ਸਿੱਧਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਵਰਗੇ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ 'ਮੈਕ ਇਨ ਇੰਡੀਆ' ਦੀ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਨੇਕ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। 2015-16 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰਜੀਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨਿਰਮਾਣ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ 3 ਸਾਲ ਲਈ 15 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਨਿਵੇਸ਼ ਭੱਤਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਜੋ

ਪਲਾਂਟ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਲਈ 25 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰੇਗੀ; 100 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹੁਨਰਮੰਦ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਯੋਗਤਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਏਜੰਡਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਨਵੇਂ ਆਈ ਆਈ ਟੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਨਵੇਂ ਆਈ ਆਈ ਐੱਮ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਪੜਾਅ 2 ਅਤੇ ਪੜਾਅ 3 ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਉਣ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਨਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਦਮ ਜਿਵੇਂ ਨਵੇਂ ਵਪਾਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ 10,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਫੰਡ, ਪੇਂਡੂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਉਦਯੋਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 100 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉੱਦਮੀਆਂ ਲਈ 200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਯੰਗ ਲੀਡਰਜ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਈ 100 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਉ ਕਦਮ ਹਨ।

ਬੀਮਾ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਸੀਮਾ 49 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਰਨਾ, ਪੂਰਵ-ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਕਰਨਾ, ਈ-ਕਾਮਰਸ, ਬੀਮਾ, ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਬੀਮਾ ਵਿਚ ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਫੜ ਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਮਾਣ ਮੁਖੀ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਰੱਖਿਆ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ, ਵਣਜ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਕੈਬਨਿਟ ਨੋਟ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ/ ਸੁਝਾਅ ਮੰਗੇ ਹਨ। ਰੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੜਾਅਵਾਰ 49 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ, 74 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਤੇ 100 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਸਵਾਗਤਯੋਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਤਕਨੀਕ

ਦੇ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ 49 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ 74 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਥੇ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਉਦਯੋਗ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਘਰੇਲੂ ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਸਾਂਝੇ ਉੱਦਮ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਵਿੱਤੀ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਅਤੇ

ਸਹਿਕਾਰੀ ਸੰਘਵਾਦ

14ਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਈਆਂ ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਮੋਦੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ ਨਵਾਂ ਨਜ਼ਾਮ ਸਹਿਕਾਰੀ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਸੰਘਵਾਦ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 14ਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿੱਤੀ ਸੰਘਵਾਦ ਦੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। 'ਵੰਡਣਯੋਗ ਪੂਲ' ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜੋ ਸੰਘੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ 32 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ 42 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, 11 ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਘਾਟਾ ਪੂਰਨ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਦੀ ਨਿਲਾਮੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਗੱਫੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰੇਗਾ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਲਤ ਮੁਤਾਬਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ, ਇਹ ਡਰ ਵੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾਂ ਵਲੋਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹੈ,

ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਤੀ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਅਤੇ ਬੰਧਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਮੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ, 2014-15 ਖਰਚ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਵਿੱਤੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। 2013-14 ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਵਿਚ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ 4,75,532 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਯੋਜਨਾਬਧ ਖਰਚੇ ਵਿਚੋਂ 1,19,039 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। 2014-15 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚ 5,75,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ 3,38,408 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਮਤਲਬ ਹੈ ਕੁੱਲ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਦੇ 1.6 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵਾਧੂ ਸਰੋਤ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਹਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਸੰਘਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਹਿਮ ਕਾਨੂੰਨਾਂ 'ਤੇ ਅਮਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸੁਸ਼ਾਸਿਤ ਰਾਜ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਢੁਕਵੇਂ ਸੰਸਥਾਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਵਧੀ ਹੋਈ ਵਿੱਤੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਸਕਣਗੇ।

ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸੁਧਾਰਾਂ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ, ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੌਖ ਤਾਂ ਕਿ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਜੀਵਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨੀ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਜਲ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਇਕਨਾਮਿਕ ਗ੍ਰੇਜ਼, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕੋਐਨ ਐਡਵਾਈਜ਼ਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਨੀਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਹਨ।)

e-mail :pravakarfirst@gmail.com

ਸਫ਼ਾ 25 ਦੀ ਬਾਕੀ

ਵਰਤਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਨੈਵਿਕ ਦਵਾਈ ਦੀ

ਮਹਾਰਤ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੁਨੌਤੀ ਸਿੱਧਾ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਕ ਕੋਰਸ ਕਰਵਾ ਕੇ ਹੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ

ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਨੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਜਨ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਬੇਹਤਰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਲਈ ਨਿਯਮ ਵੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ (ਡਬਲਿਊ ਐੱਚ ਓ) ਵਲੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਯੂਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਾ ਰਾਹੀਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਕੇਂਦਰੀ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮਾਂ ਤਹਿਤ ਸਿੱਧਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਡਾਕਟਰ ਕੇਂਦਰੀ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਆਯੋਗ (ਯੂ ਪੀ ਐੱਸ ਸੀ) ਰਾਹੀਂ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਹਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ

ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਦਵਾਈ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਿੱਧਾ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਡਾਕਟਰ ਇਹ ਸੁਚੱਜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਿੱਧਾ ਦਵਾਈ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। □□

ਊਰਜਾ ਖੇਤਰ : ਨਵੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਦਿਆਂ

 ਕੇ.ਆਰ. ਸੁਧਾਮਨ

ਭਾਰਤ ਨੇ ਊਰਜਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਪੈਂਡਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੈ। 1947 ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ 1362 ਮੈਗਾਵਾਟ ਦਾ ਨਿਗੂਣਾ ਜਿਹਾ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਵਧ ਕੇ 2,61,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ 60 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤਾਪ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਲੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਗੈਸ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ, ਪਰ ਗੈਰ-ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ 'ਤੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ 1,48,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ 70 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਣਗੌਲਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ 50,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਊਰਜਾ ਦੇ ਮੌਕੇ ਹਾਲੇ ਵੀ ਅਣਵਰਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਪਾਰ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਖੇਤਰ ਵਾਤਾਵਰਣਿਕ ਤੋਖਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਖੇਤਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗਤੀ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਲਗਭਗ 6000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 2032 ਤਕ 63,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਤਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। 2009 ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਨਾਲ ਸਿਵਲ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ 1000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪਲਾਂਟ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਪੋਣ ਅਤੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਵਿਚ ਵੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ। ਜਦ ਕਿ ਤਮਿਲਨਾਡੂ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ, ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਜਿਹੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ 25,000

ਮੈਗਾਵਾਟ ਪੋਣ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨਾਲ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੇ ਵੱਡੀ ਪੁਲਾਂਘ ਪੁੱਟੀ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਵੇਗੀ। ਜਦ ਕਿ ਪੋਣ ਊਰਜਾ ਵਿਚ 1.5 ਲੱਖ ਮੈਗਾਵਾਟ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਕੋਲ 300,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਹਾਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ 3800 ਮੈਗਾਵਾਟ ਤੋਂ ਹੀ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 2022 ਤਕ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਇਕ ਲੱਖ ਮੈਗਾਵਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਟੀਚਾ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪਿਛਲੀ ਯੂਪੀਏ ਸਰਕਾਰ ਵੇਲੇ ਮਹਿਜ਼ 22000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਮਿਲਨਾਡੂ, ਹਰਿਆਣਾ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬ, ਗੁਜਰਾਤ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਿਹੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪਲਾਂਟ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਨੌਅ ਮੀਟਰਿੰਗ ਸੰਕਲਪ ਤਹਿਤ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਗਭਗ 25 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤਕ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਊਰਜਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰਣ ਲਈ ਬੈਟਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। 1990ਵਿਆਂ ਤੋਂ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭਾਰਤ ਹਾਲੇ ਵੀ ਊਰਜਾ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ, ਹਾਲੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਠੀਕ ਹੀ, ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਐੱਨ ਡੀ ਏ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ 1.4 ਬਿਲੀਅਨ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਬਿਜਲੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 300 ਮਿਲੀਅਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਊਰਜਾ ਏਜੰਸੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੂੰ 2050 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 600 ਗੀਗਾਵਾਟ ਤੋਂ 1200 ਗੀਗਾਵਾਟ ਤਕ ਨਵੀਂ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀ ਸੰਘ ਕੋਲ 2005 ਤਕ 740 ਗੀਗਾਵਾਟ ਦੀ ਕੁੱਲ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਜੋ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਬਾਲਣ ਦੇ ਸਰੋਤ ਅਪਣਾਵੇਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਖਾਸਾ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤਲਾਸ਼ਣ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲਗਭਗ 800 ਮੀਲੀਅਨ ਭਾਰਤੀ ਰਵਾਇਤੀਬਾਲਣ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਲਣ ਵਾਲੀ ਲੱਕੜ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਅਤੇ ਪਾਥੀਆਂ ਵਗੈਰਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਅਤੇ ਆਮ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਵਾਇਤੀ ਬਾਲਣ ਊਰਜਾ ਦਾ ਗਲਤ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਜਲਾਉਣ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਧੂੰਆਂ ਫੈਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ 3,00,000 ਤੋਂ 4,00,000 ਵਿਅਕਤੀ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰਲੇ ਅਸਰ ਕਾਰਨ ਜਾਨ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਕਾਰਨ ਪਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਬਾਲਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਖੇਤਰ ਅੰਦਰ ਵਿਕਾਸ

ਰਵਾਇਤੀ ਬਾਲਣ ਦਾ ਇਕ ਸਥਾਈ ਵਿਕਲਪ ਤਲਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਰਸਤਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਜਲ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਖੋਜ ਵਿਚ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਨਿਰਯਾਤ, ਸੁਧਰ ਰਿਹਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਘਰੇਲੂ ਆਮਦਨ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਊਰਜਾ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣਗੇ।

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਊਰਜਾ ਖੇਤਰ ਨੂੰ, ਠੀਕ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਿ ਅਗਲੇ 4-5 ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਬਿਜਲੀ ਪੂਰਤੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਿਜਲੀ ਚੋਰੀ, ਤਾਪ ਬਿਜਲੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ, ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ, ਸੌਰ, ਪੌਣ ਅਤੇ ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਅਣਤਲਾਸ਼ੇ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਵੱਡੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਸਦਕਾ ਤਾਪ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 15.8 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ 60 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ 50 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਬਿਜਲੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ 1.1 ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਾਂਟ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ 2020 ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਕੋਲਾ ਉਤਪਾਦਨ 100 ਕਰੋੜ ਟਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਹਾਲੀਆ ਕੋਲਾ ਖਾਣਾਂ ਦੀ ਨਿਲਾਮੀ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ 2 ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਖਾਣਾਂ ਵਲੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਛੜੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲੇਗਾ।

ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਖੇਤਰ ਅੰਦਰ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਦਾ ਟੀਚਾ 1 ਲੱਖ ਮੈਗਾਵਾਟ ਅਤੇ ਪੌਣ ਊਰਜਾ ਦਾ ਟੀਚਾ 2022 ਤਕ 60,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਅਗਲੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 10 ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਲੀਹ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਲਈ ਬਜਟ 65.8 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਧਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਸੌਰ ਅਤੇ ਪੌਣ-ਊਰਜਾ ਲਈ ਨਵੀਂ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਊਰਜਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣਾਏ ਖਾਕੇ ਦੇ ਭਾਗ ਵਜੋਂ, ਐੱਨ ਡੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰ 5 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਹਰੇਕ ਦੇ ਪੰਜ ਫੰਡ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹਰੀ ਊਰਜਾ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਬਾਰੇ ਮੰਤਰਾਲਾ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਵਰ ਫਾਇਨਾਂਸ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਿਟਡ, ਰੂਰਲ ਇਲੈਕਟ੍ਰੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਏਜੰਸੀ, ਆਈ ਐੱਫ ਸੀ ਆਈ ਲਿਮਿਟਡ, ਐੱਸ ਬੀ ਆਈ ਕੈਪੀਟਲ ਮਾਰਕੀਟਸ ਲਿਮਿਟਡ ਅਤੇ ਆਈ ਸੀ ਆਈ ਸੀ ਆਈ ਬੈਂਕ ਲਿਮਿਟਡ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ 25 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦਾ ਫੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਹਰੀ ਊਰਜਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਧਿਆਨ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਚੀਨ ਵਲੋਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਦਲਾਅ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਕਰਕੇ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਅਮਰੀਕਾ 2025 ਤਕ ਕਾਰਬਨ ਨਿਕਾਸ 2005 ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ 26-28 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਘੱਟ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਚੀਨ 2030 ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਨਿਕਾਸੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਐਲਾਨੇ ਗਏ ਨਵੇਂ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਘਰੇਲੂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪਹਿਲ ਦਿਤੀ

ਗਈ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਅੰਦਰ ਊਰਜਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਗਏ 100,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਆਰਡਰ, ਜੋ ਐੱਨ ਟੀ ਪੀ ਸੀ, ਕੋਲ ਇੰਡੀਆ, ਅਨਰਜ਼ੀ ਐਫੀਸ਼ੀਸੀ ਸਰਵਿਸਿਜ਼, ਪਾਵਰ ਗ੍ਰਿਡ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਘਰੇਲੂ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣਗੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰੇਂਦਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਮੇਕ ਇੰਨ ਇੰਡੀਆ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਘਰੇਲੂ ਸੌਰ ਅਤੇ ਪੌਣ ਊਰਜਾ ਦੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਆਰਡਰ ਸਥਾਨਕ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤਕਨੀਕ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੀਮਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨ 1000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਖਰੀਦਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘਰੇਲੂ ਨਿਰਮਤ ਸੈੱਲ ਅਤੇ ਮਾਪਾਕ ਵਰਤਣ ਦਾ ਵਿੱਸ਼ਿ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਰੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਨ 300 ਮੈਗਾਵਾਟ ਦੇ ਸੌਰ ਪਲਾਂਟ ਖਰੀਦਣਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਸੰਭਾਲ' ਦੁਆਰਾ 10 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਊਰਜਾ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 10,000 ਕਰੋੜ ਯੂਨਿਟ ਬਚਾਏ ਜਾਣਗੇ ਜੋ 11 ਕਰੋੜ ਸ਼ਿਦਰੀਆਂ ਰੁਸ਼ਨਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 40,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਬਚਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਊਰਜਾ ਆਯਾਤ ਖਰਚ 150 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ 2030 ਤਕ 300 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਦਾ 80 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕੱਚਾ ਤੇਲ ਅਤੇ 18 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਪ੍ਰੈਲ 2014 ਤਕ ਤਾਪ ਬਿਜਲੀ ਸਮਰੱਥਾ 168.4 ਗੀਗਾਵਾਟ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤ ਸਮਰੱਥਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 40.5 ਗੀਗਾਵਾਟ ਅਤੇ 31.7 ਗੀਗਾਵਾਟ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਪੌਣ ਊਰਜਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ 20,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (3.16 ਬਿਲੀਅਨ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ) ਨਿਵੇਸ਼ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ 3000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਦੀ ਪੌਣ ਊਰਜਾ ਸਮਰੱਥਾ ਜੁਟਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੀਆਂ

ਹਨ।

ਲਗਭਗ 293 ਵਿਸ਼ਵੀ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ 266 ਰੀਗਵਾਟ ਸੌਰ, ਪੌਣ, ਲਘੂ, ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਬਾਇਓਮਾਸ ਊਰਜਾ ਅਗਲੇ 5-10 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਹਿਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਲਈ ਲਗਭਗ 310-350 ਬਿਲੀਅਨ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇਗੀ। ਇਸ ਉਦਯੋਗ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 2000 ਤੋਂ ਫ਼ਰਵਰੀ 2015 ਦਰਮਿਆਨ 9548.82 ਮਿਲੀਅਨ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੇ ਮੁੱਲ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਧਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਊਰਜਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਗਲੇ 4-5 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 15 ਟ੍ਰਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ (237.35 ਬਿਲੀਅਨ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ) ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ, ਵੰਡ, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਯੰਤਰ ਵਿਚ ਅਸੀਮ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਪਿਊਸ਼ ਗੋਇਲ ਦਾ ਜੋ ਕੋਲਾ, ਊਰਜਾ ਅਤੇ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਬਾਰੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫ਼ੌਰੀ ਟੀਚਾ 2019 ਤਕ 2 ਟ੍ਰਿਲੀਅਨ ਯੂਨਿਟ (ਕਿਲੋਵਾਟ ਘੰਟੇ) ਊਰਜਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਵਰਤਮਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ, ਉਦਯੋਗਿਕ, ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੁਰਤੋਂ ਲਈ 24 ਘੰਟੇ ਬਿਜਲੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪਲਾਂਟ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿ ਮੈਗਾਵਾਟ ਸਮਰੱਥਾ ਲਈ 2.4 ਹੈਕਟੇਅਰ (6 ਏਕੜ) ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੋਲੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਬਿਜਲੀਘਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਲਾ ਖਣਨ, ਉਪਭੋਗੀ ਪਾਣੀ ਭੰਡਾਰਨ ਅਤੇ ਸਵਾਹ ਸੁੱਟਣ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਣ-ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵੀ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਪਾਣੀ ਦੇ ਭੰਡਾਰਨ ਲਈ ਡੇਬੇ ਹੇਠ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ 1 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਜ਼ਮੀਨ (32000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ) ਤੇ 1.33 ਮਿਲੀਅਨ ਮੈਗਾਵਾਟ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਪਏ ਹਨ ਜੋ ਇਸ

ਦੇ ਕੁੱਲ ਖੇਤਰ ਦੇ 8 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ, ਜੋ ਬੰਜਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵਨਸਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ (32,000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ) 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਲਾਏ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਇਹ 2000 ਬਿਲੀਅਨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਘੰਟੇ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ (2013-14 ਦੇ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣਾ) ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਉਪਜ ਪ੍ਰਤਿ ਏਕੜ 1.5 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ (6 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤਿ ਕਿਲੋਵਾਟ ਘੰਟਾ ਕੀਮਤ) ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਯੋਗਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਜਾਈ ਵਾਲੀ ਸਰਵੋਤਮ ਉਤਪਾਦਕ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਹੋਰ, ਇਹ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਇਕਾਈਆਂ ਕਿਸੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਪੂਰਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਵੈ ਉਤਪਾਦਕ ਹਨ। ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਵਿਚ ਜੈਵਿਕ ਬਾਲਣ ਊਰਜਾ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ (ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ, ਕੋਲਾ, ਲਿਗਨਾਈਟ, ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਬਾਲਣ ਅਤੇ ਕੱਚਾ ਤੇਲ) ਦਾ ਬਦਲ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਅਨੰਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਮਾਮੂਲੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪਲਾਂਟ ਲਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਅਕਤੀ ਊਰਜਾ ਖਪਤ ਅਮਰੀਕਾ/ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ, ਸਰਵੋਚ ਜਨਸੰਖਿਅਕੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਿਚ, ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੌਰ ਫਾਰਮ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਭੂਮੀ ਅਧਿਗ੍ਰਹਿਣ ਇਕ ਚੁਨੌਤੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਵੀਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵੁਪਲਬਧਤਾ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਾਅ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿੱਜਾਹੀ ਨਹਿਰੀ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ 'ਤੇ ਸੌਰ ਸਮਰੱਥਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਵਾਸ਼ਪੀਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿੱਜਾਈ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਘਟੇਗਾ। ਨਹਿਰੀ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿਚ ਨਰਮਦਾ ਨਹਿਰਾ ਦਾ 19000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ (12,000 ਮੀਲ) ਲੰਮਾ ਨੈੱਟਵਰਕ ਸੌਰ ਪੈਨਲ ਲਾ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣਿਕ ਪੱਖ ਵੀ ਹੈ। ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਦੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਰਤੋਂ 2050 ਤਕ 6 ਬਿਲੀਅਨ

ਟਨ ਕਾਰਬਨਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਲ ਨਿਕਾਸ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ - ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਊਰਜਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਜਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਆਵਾਜਾਈ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਚਮਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸਮਾਨ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 2050 ਤਕ ਭਾਰਤ ਕਾਰਬਨ-ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਸੀਮਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਾਧੂ ਨਿਕਾਸ ਵਿਚ ਵਿਚ ਕਮੀ ਲਈ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਰਤ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਢੁਕਵਾਂ ਨੀਤੀਗਤ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ 4000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਤੋਂ ਰਤਾ ਘੱਟ ਹੈ, ਛੱਤ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਗਲੇ 5-7 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 40,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਤਕ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਜਰਮਨ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਬੈਂਕ, ਕੇ ਐੱਫ਼ ਡਬਲਿਊ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਬਿਲੀਅਨ ਯੂਰੋ ਦਾ ਨਰਮ ਕਰਜ਼ਾ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿਚ ਹਰੇ ਸੰਚਾਰ ਲਾਂਘੇ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦ ਇਕ ਬਿਲੀਅਨ ਯੂਰੋ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਮ ਕਰਜ਼ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅੰਦਰ ਨੈੱਐ ਮੀਟਰਿੰਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨਾਲ ਮਕਬੂਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਪਲਾਂਟ ਲਾ ਕੇ 2000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲੋਂ ਖਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ 6000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਊਰਜਾ ਦਾ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਇਮਾਰਤ ਜਾਂ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਫ਼ਾਇਦੇਮੰਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਬਿਲ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸੌਰ ਪੈਨਲ (ਜੋ ਮੁਰੰਮਤ ਰਹਿਤ ਹਨ ਅਤੇ 25 ਸਾਲ ਤਕ ਚੱਲਦੇ ਹਨ) ਦੀ ਲਾਗਤ 4-5 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸੂਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਭਾਰਤੀ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਵਿਕਾਸ

ਏਜੰਸੀ (ਆਈ ਆਰ ਈ ਡੀ ਏ) ਵਲੋਂ 2000 ਕਰੋੜ ਦੇ ਕਰ ਰਹਿਤ ਬਾਂਡ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਉਤਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਪੈਨਲ ਲਾਉਣ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਸਕਣ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਉਰਜਾ ਬਾਰੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਸਕੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਤਰੁਨ ਕਪੂਰ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਪੀ ਐੱਚ ਡੀ ਚੈਂਬਰ ਆਫ ਕਾਮਰਸ ਐਂਡ ਇੰਡਸਟਰੀ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ, “ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰ ਰਹਿਤ ਬਾਂਡ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ 5000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਏਜੰਸੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੌਰ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਆਈ ਆਰ ਈ ਡੀ ਏ ਨੂੰ 2000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ।

“ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਲੀ ਸਾਲ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ 2000 ਤੋਂ 3000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਦੇ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ”, ਸ੍ਰੀ ਕਪੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ 2017-18 ਦੇ ਮਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ 10,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਦੀ ਸੌਰ ਸਮਰੱਥਾ ਹਰਕੇ ਸਾਲ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸਥਿਰ ਤੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪੱਧਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਉਪਰੰਤ ਸਾਲਾਨਾ 15,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਤਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੰਯੁਕਤ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੈਰ-ਰਵਾਇਤੀ ਉਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਟੀਚੇ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਦਯੋਗਿਕ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਦਿਤੀਆ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਸਪਤਾਲ, ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਲਈ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਸਬਸਿਡੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਘਟ ਕੇ 6-7

ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤਿ ਯੂਨਿਟ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਘਟ ਕੇ 4.5 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤਿ ਯੂਨਿਟ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਤਾਪ ਉਰਜਾ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 500 ਮੈਗਾਵਾਟ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 25 ਸੌਰ ਪਾਰਕ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਕੀਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ 4050 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਆਵੇਟਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸੌਰ ਪਾਰਕ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸੌਰ ਪਾਰਕ ਨਿੱਜੀ ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰੁਕਾਵਟਾ ਹਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹੁਨਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਵੱਜੋ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਪਲਾਂਟ ਲਾਉਣ ਲਈ। ਤਾਪ, ਪਣ ਅਤੇ ਪੌਣ ਉਰਜਾ ਦੇ ਪਲਾਂਟ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਿਅਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਵਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੂਰ-ਦਰਾਜ਼ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਪਲਾਂਟ ਲਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਸਾਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮੁਹੱਈਆ ਹੋਣਗੇ।

ਪਿਊਸ਼ ਗੋਇਲ ਵਲੋਂ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਦੀ ਲਾਗਤ ਬਾਰੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਸਾਲ ਦਸੰਬਰ ਤਕ 25 ਤੋਂ 30 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਘੱਟ ਹੋ ਕੇ 6-7 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤਿ ਯੂਨਿਟ ਤੋਂ 4.5

ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। “ਅਸੀਂ ਬਰਾਬਰ ਧਿਰ ਦੇ ਜੋਖਮ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੌਰ ਅਤੇ ਪੌਣ ਉਰਜਾ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਕਮੀ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਵੀਨਤਮ ਹੱਲ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ”, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਪ੍ਰਾਈਸ ਵਾਟਰ ਹਾਊਸ ਕਪੂਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲਈਆਂ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਉਰਜਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਆਤਿ ਲੋੜੀਂਦੀ ਉਰਜਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇਗੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਗਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ 8-9 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਉਰਜਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਲੀਹ 'ਤੇ ਤੁਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਰਜਾ ਦੀ ਕਮੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਅਕਤੀ ਉਰਜਾ ਖਪਤ ਘੱਟ ਹੈ, ਉਰਜਾ ਖੇਤਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤਾਪ, ਗੈਸ, ਪਣ, ਪ੍ਰਮਾਣੂ, ਪੌਣ, ਸੌਰ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਉਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਮਿਸ਼ਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਚੀਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਹਾਲੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਉਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੌਰ ਅਤੇ ਪਣ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਡੀਜ਼ਲ ਉਤਪਾਦਨ ਸੈਟ ਦਾ ਵੀ ਢੁਕਵਾਂ ਬਦਲ ਬਣੇਗੀ ਜਦ ਕਿ ਸੌਰ ਉਰਜਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰਨ ਲਈ ਹਲਕੀਆ ਅਤੇ ਸਸਤੀਆ ਲਿਥੀਅਮ ਬੈਟਰੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। 30,000 ਮੈਗਾਵਾਟ ਉਰਜਾ ਡੀਜ਼ਲ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸੈੱਟ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੇਲ ਦੇ ਆਯਾਤ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਖੋਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਸੀਨੀਅਰ ਬਿਜ਼ਨਸ ਪੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪੀ.ਟੀ.ਆਈ. ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਐਸੋਸੀਏਟ ਐਡੀਟਰ ਵਜੋਂ 40 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਰਖਦਾ ਹੈ।)

e-mail : sudhaman23@gmail.com

ਕਿਰਤ ਸੁਧਾਰ : ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੌਖ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ

ਦੀਪਕ ਰਾਜਦਾਨ

ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਧੀਮੀ ਚਾਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਖਤ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਸਗੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਚੋਖੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲਈ ਵੀ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਰਾਇ ਨਾ ਬਣ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਹੁਣ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿ ਇਸ ਅੜਿੱਕੇ ਨੂੰ ਲੰਮੀ ਦੇਰ ਤਕ ਬਣਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤਾਕਤ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਕਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੌਖ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਯਤੇ ਅਤੇ (ਕੰਮ ਦਾ ਜਾਂਚ) ਜਿਹੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ, ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਤ ਸੁਮਾਰ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਲਈ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਕਸੀਗਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਤਾਂ ਹੀ ਮਿਲੇਗੀ ਜੇ ਕਿਰਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਅਮਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮਝਣ ਨਾ ਕਿ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਾਧੂ ਖਰਚ ਬੋਝ।

ਕਈ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਵਸੋਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਰੱਦ-ਬਦਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। 2014-15 ਦੇ ਮੱਧ-ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਿਚ ਕਮੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਸਹਿਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ ਟਿੱਪਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਮੁਤਾਬਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ। ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਸੁਧਾਰਾਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤੀ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਲੋਂ ਸੁਧਾਰ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ 2014-5 (ਅੰਕ1, ਅਧਿਆਇ 1 ਵਿਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਵੀ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਅੰਕੜੇ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਣ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ 2001 ਅਤੇ 2011 ਦਰਮਿਆਨ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 2.23 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੀ। ਇਹ ਇਸੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 1.4 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮੁਹੱਈਆ

ਕਰਾਉਣਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਚੁਨੌਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲਿਆਂਦੇ 44 ਕਿਰਤ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਨੂੰਨ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਹੋਰ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਕਾਰਨ ਦਰਪੇਸ਼ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ 12ਵੀਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ (2012-17) ਅੰਕ-3, ਅਧਿਆਇ 22) ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਲ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ 84 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਅਸੰਗਠਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੇਠ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦਾ 16 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇ ਸੰਗਠਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ। ਸਭ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਨੇਮਬੰਦੀ ਦਖਲਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। "ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਹਿਵਰਤੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇਹਾਂ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵੀ ਢੁਕਵੀਂ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ, 12ਵੀਂ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਸਮੁੱਚੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਉਪਜਾਉਣ ਲਈ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕੱਪੜਾ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ, ਚਮੜਾ ਅਤੇ ਜੁੱਤੇ, ਨਗ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ, ਖੁਰਾਕ ਨੂੰ ਡੱਬੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਆਦਿ

ਵਰਗੇ ਕਿਰਤ ਮੁਖੀ ਨਿਰਮਾਣ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮੰਗ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਮੁਤਾਬਕ ਢਾਲਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹਦੀ ਹੈ।”

ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਨਮਾਨ, ਪਾਰਦਰਸ਼ਿਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਰਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਯਤੇ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈਵਾਲ ਇਸ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈ ਸਕਣ।

ਇਸ ਅੱਖੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਰਤ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਪੂਰੇ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਜ਼ਾਬਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਤਰਕਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਨ, ਉਜਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਾਬਤਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਾਬਤਾ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਾਬਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਜ਼ਾਬਤਾ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਾਬਤਾ। ਇਕ ਅੰਤਰ ਮੰਤਰਾਲਾ ਗਰੁਪ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦਾਅਵੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜ਼ਾਬਤਿਆਂ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ। ਤਿੰਨ ਧਿਰੀ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿਰਤ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ਸ਼ੁਦਾ ਜ਼ਾਬਤਿਆਂ ਉਪਰ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠਕਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੰਤਰਾਲਾ ਨੇ ਤਿੰਨ ਧਿਰੀ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਬੈਠਕਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ 6 ਮਈ 2015 ਨੂੰ ਹੋਈ ਜੋ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਯੂਨੀਅਨਾਂ, ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉਪਰ ਕਿਰਤ ਜ਼ਾਬਤੇ ਬਾਰੇ ਸੀ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਤਜਵੀਜ਼ਸ਼ੁਦਾ ਕਿਰਤ ਜ਼ਾਬਤਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ 1926, ਉਦਯੋਗਿਕ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕਾਨੂੰਨ 1946 ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਵਾਦ ਕਾਨੂੰਨ 1947 ਨੂੰ ਤਰਕਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਲਚਕੀਲੇ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਸੋਚਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਕਿਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਮ ਰਾਇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸੁਝਾਅ ਮੰਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਜ਼ਾਬਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਬੈਠਕਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਰਤ ਜ਼ਾਬਤੇ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਛੋਟਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਉਜਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਰਤ ਜ਼ਾਬਤੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੋ ਬੈਠਕਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੀ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 2015 ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਿਥੇ ਭਾਈਵਾਲ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਬਤੇ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਜਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ 1948, ਉਜਰਤਾਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ 1965 ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਮਿਹਨਤਾਨੇ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ 1976 ਦੀਆਂ ਢੁਕਵੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ। ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਯੂਨੀਅਨਾਂ, ਮਾਲਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ, ਉਦਯੋਗ ਚਲਾਉਣ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਕਾਨੂੰਨ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਂਦਰ ਛੋਟੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ (ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਨੇਮਬੰਦੀ) ਬਾਰੇ ਬਿਲ 2014 ਉਪਰ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਵਾਸਤੇ ਬੈਠਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 40 ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਿਰਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਨੇਮਬੰਦੀ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਕਾਨੂੰਨ 1961 ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦੇਹ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਗੈਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟਾਂ

ਅਤੇ ਡਿਪਲੋਮਾ ਹੋਲਡਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਪੋਰਟਲ ਆਧਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕੇਵਲ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਰਾਜ ਕਰਨਗੇ, ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਵਾਦ ਕਾਨੂੰਨ 1947 ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਿੰਨ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੋਧ ਲਈ ਰਾਜਟਰੀਅਤਾ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲੈਣ ਵਿਚ ਰਾਜਸਥਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਅਹਿਮ ਸੋਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਵਾਦ ਕਾਨੂੰਨ 300 ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਜਾਂ ਕੰਪਨੀ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਗਾਊ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਹੱਦ ਇਕ ਸੌ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੋਧ ਨਾਲ ਸੰਗਠਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਆਉਣਗੇ ਜੋ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ 100 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਾਮੂਲੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰੋਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਉਦਯੋਗ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਗੇ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੋਧਾਂ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਵਾਦ ਕਾਨੂੰਨ ਸੋਧ ਤਹਿਤ ਹੁਣ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਛਾਂਟੀ ਕਰਨ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤਕ ਦੀ ਮੁਹਲਤ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 30 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤਕ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਯੂਨੀਅਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ ਜਦ ਕਿ ਉਂਝ ਇਹ 15 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ 20 ਕਿਰਤੀ ਹੱਦ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ 20 ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੁਣ 50 ਕਰਮਚਾਰੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਹੀ ਠੇਕਾ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਉਦਯੋਗ ਠੇਕਾ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਵਧੇਰੇ ਕੱਚੇ ਜਾਂ ਆਰਜ਼ੀ ਕਿਰਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਕਿਰਤ

ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਸੋਧਾਂ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਈ ਹੋਰ ਰਾਜ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਿਰਤ ਸੁਧਾਰ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਂ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2015-16 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ। ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਕਰ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸੌਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਵੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਬਣਨਗੇ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਿਰਮਾਣ' ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਰਵਾਗਤ ਅਮਲ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਮੁੜ-ਸੰਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿਸ਼ਵ ਨਿਰਮਾਣ ਯੁਗੀ ਬਣ ਕੇ ਉੱਭਰੇ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਅਵਸਰ ਬਣਨ। ਨਿਵੇਸ਼ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਕਾਰੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵਧੇ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਵਿਚ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੀ ਆਸ ਉਪਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੇਵ ਜਯਤੋਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ 16 ਅਕਤੂਬਰ 2014 ਨੂੰ ਕੀਤਾ, ਚੰਗੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪੈਕੇਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਕਰਨ' ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ, ਡਿਜ਼ੀਟਲ ਭਾਰਤ

ਰਾਹੀਂ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਪੁਰਅਸਰ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੰਤਰਾਲਾ 16 ਅਕਤੂਬਰ 2014 ਨੇ 'ਸ਼੍ਰਮ ਸੁਵਿਧਾ ਪੋਰਟਲ' ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੋਰਟਲ ਮੰਤਰਾਲਾ ਹੇਠ ਚਾਰ ਵਿਭਾਗਾਂ; ਮੁੱਖ ਕਿਰਤ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ (ਕੇਂਦਰੀ), ਖਾਣਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਜਨਰਲ, ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭਵਿੱਖ ਨਿਧੀ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜ ਪੱਧਰੀ ਬੀਮਾ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਇਰੇ ਹੇਠ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੋਰਟਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤੇ, ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਿਰਤ ਸਨਾਖਤੀ ਨੰਬਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਨਲਾਈਨ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਨੁਕਤਾ, ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਿਟਰਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਸਵੈ-ਤਸਦੀਕਸ਼ੁਦਾ ਇਕ ਹੀ ਸੰਗਠਿਤ ਰਿਟਰਨ ਆਨਲਾਈਨ ਭਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਨੁਕਤਾ, ਜੋਖਮ ਆਧਾਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਕਿਰਤ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਇੰਸਪੈਕਟਰਾਂ ਵਲੋਂ 72 ਘੰਟਿਆਂ ਅੰਦਰ ਨਿਰੀਖਣ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਅਪਲੋਡ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਪੋਰਟਲ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਿਬੇੜਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਿਵੇਕਲੇ ਕਿਰਤ ਸਨਾਖਤ ਨੰਬਰ (ਆਈ ਐੱਨ) ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਲੱਖ ਮੌਜੂਦਾ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅੱਠ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਰਿਟਰਨ ਭਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ 24 ਅਪ੍ਰੈਲ 2015 ਨੂੰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਉਪਰ ਵਾਧੂ ਖਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲੱਗੇਗੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 14 ਨੇਮਬੰਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦੀ ਈ. ਬਿਜ਼ ਪੋਰਟਲ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੁੱਲ ਵਸੋਂ ਵਿਚੋਂ 70 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇ ਲਗਭਗ ਅਜੇ ਵੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੇਂਡੂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ

ਹੈ। ਦੀਨਦਿਆਲ ਉਪਾਧਿਆ, ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕੌਸ਼ਲ ਯੋਜਨਾ ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। 2014-15 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚ ਇਸ ਸਕੀਮ ਲਈ 1500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰਾਖਵੇਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੈਸੇ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਡਿਜ਼ੀਟਲ ਵੈਚਰ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧਾ ਯੋਗ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਸੰਗਠਿਤ ਕਾਮਿਆਂ ਲਈ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ 92 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹਨ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸੰਗਠਿਤ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ 2008 ਤਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੰਗਠਿਤ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਡੈਟਾ-ਬੇਸ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਅਸੰਗਠਿਤ ਕਿਰਤੀਆਂ ਲਈ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਧਾਰ ਨੰਬਰ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਕ ਸਨਾਖਤੀ ਕਾਰਡ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸੰਗਠਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 4.47 ਕਰੋੜ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਯੂ.ਏ. ਐੱਨ (ਯੂਨੀਕ ਅਕਾਊਂਟ ਨੰਬਰ) ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈ ਸਕਣ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 99 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਭੁਗਤਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕਟੌਤੀ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮ ਬਾਰੇ ਐੱਮ ਐੱਮ ਐੱਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਠੇਕੇ ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯੂ ਏ ਐੱਨ ਜਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਰਸਮੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਘੇਰੇ ਹੇਠ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੈਨਸ਼ਨ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ 50 ਲੱਖ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਰਮਚਾਰੀ ਪ੍ਰਾਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਸਕੀਮ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਜਰਤਾਂ ਦੀ ਹੱਦ 6500 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 15 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਾਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚੋਂ 65 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਭਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੱਲ ਉਸਾਰੂ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੌਸ਼ਲ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਮੰਤਰਾਲਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਮੰਗ ਮੁਤਾਬਕ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਤਬਕੇ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਮੁਥਾਜ ਤਬਕਿਆਂ ਦੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਯੋਗਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਅਪ੍ਰੈਲਿਸ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਯੋਜਨਾ 16 ਅਕਤੂਬਰ 2014 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਦਰਮਿਆਨੀਆਂ, ਛੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀਆਂ ਸੱਨਅਤਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ, ਵਲੋਂ ਅਗਲੇ ਢਾਈ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਲੱਖ ਅਪ੍ਰੈਲਿਸ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦੇਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ 50 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਆਰਥਿਕ ਮਦਦ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਾ 2.9 ਲੱਖ ਅਪ੍ਰੈਲਿਸਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਕੇ 20 ਲੱਖ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਵਪਾਰਕ ਅਪ੍ਰੈਲਿਸਾਂ ਲਈ ਨੀਮ-ਕੁਸ਼ਲ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਜਰਤਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਨੋਟੀਫਾਈ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਜਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ 'ਸੇਤੂ' (ਐੱਸ ਈ ਟੀ ਯੂ) ਨਾਮ ਦੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਨਵੇਂ ਵਪਾਰਕ ਉੱਦਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਮੁਖੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਲਈ ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਵਿਚ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਰਾਖਵੀਂ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਸੇਵਾ (ਐੱਨ ਸੀ ਐੱਸ) ਮਾਰਚ 2015 ਤੋਂ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਕ ਸੌ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ਉਪਰ ਆਖਰੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ

ਦੇਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਐੱਨ ਸੀ ਵੀ ਟੀ-ਐੱਮ ਆਈ ਐੱਸ ਪੋਰਟਲ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਾਅਰਕਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਦਸੰਬਰ 2014 ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਾਰੀ ਖੇਤਰ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕਦਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੰਗਿਠਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਹਾਸਲ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਿਰਤ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਈ ਟੀ ਆਈ ਮਿਆਰ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਪੱਧਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ 'ਡਿਸਟੈਂਸ' ਸਿੱਖਿਆ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਰਾਹੀਂ ਆਈ ਟੀ ਆਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਕਿਰਤ ਨੀਤੀ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਧਿਰੀ ਗੱਲਬਾਤ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਲੋਂ ਬੁਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਬੈਠਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸਾਰੂ ਬਹਿਸਬਾਜ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਕੇਂਦਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਠਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ ਬੰਦਾਰੂ ਦੱਤਾਤ੍ਰੇਇਆ ਨੇ ਇਸ ਸਾਲ 13 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਰਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਰਤ ਮੰਤਰਾਲਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਾਹਕ ਹੈ।

ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਇਕ-ਮਤ ਸਨ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਟੀਚਾ ਤਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਤਿੰਨ ਧਿਰੀ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਿਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਗੇੜ ਤਜਵੀਜ਼ਸ਼ੁਦਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਪ੍ਰਾਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਸੋਧ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ, 31 ਮਾਰਚ 2015 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਸੋਧਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਈ ਸੀ ਐੱਫ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਵਿਕਲਪ ਚੁਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਪਰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦਿਤੇ 10 ਨੁਕਾਤੀ ਮੰਗ ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਮੰਗ

ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਅਜੇ ਹੋਰ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ। ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਨਵੈਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੱਸਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ।

ਕਰਮਚਾਰੀ ਪ੍ਰਾਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਆਧਾਰੀ ਕਿਰਤ ਮੁਖੀ ਸੋਧਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮੌਜੂਦਾ 20 ਤੋਂ 1- ਕਰਨਾ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਸੂਚੀ ਲਿਆਉਣਾ, ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ, ਬਹੁਮੁਖੀ ਅਥਾਰਿਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਦਲੇਪਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਤਿੰਨ ਧਿਰੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਤਜਵੀਜ਼ਸ਼ੁਦਾ ਸੋਧਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਐੱਨ ਪੀ ਐੱਸ ਅਤੇ ਈ ਪੀ ਸੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਿਕਲਪ ਹੋਣ ਸਕਦਾ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਬਿਹਤਰ ਮੌਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਐੱਨ ਪੀ ਐੱਸ, ਈ ਪੀ ਐੱਫ ਓ ਦੇ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿ ਸੋਧਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਉਦਯੋਗ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਵਧੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਣ ਖੇਤਰ ਦੀ ਧੁਰੀ ਬਣਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਿਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਦਿਆਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਛੋਹਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਲੇਖਕ ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਵਰਿਸ਼ਟ ਪੱਤਰਕਾਰ ਤੇ ਕਿਰਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ 43 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।)

e-mail :deepakrazdan50@gmail.com

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਸੂਚਕ-ਚਿੰਨ੍ਹ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਵਾ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪਰਖ ਲਈ ਹਵਾ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਸੂਚਕ-ਚਿੰਨ੍ਹ (ਏ ਕਿਊ ਆਈ) 'ਇਕ ਨੰਬਰ - ਇਕ ਰੰਗ - ਇਕ ਵਿਆਖਿਆ' ਹੈ। ਇਹ ਸੂਚਕ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਸੰਕੇਤ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਹਵਾ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਹਵਾ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਣਾ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਨ ਮੋਡ ਵਿੱਚ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੈ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਵਾ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਅੱਠ ਪੈਮਾਨੇ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਵਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਸੰਕੇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਛੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਤਮ, ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼, ਦਰਮਿਆਨੀ, ਘਟੀਆ, ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪਲੀਤੀ ਵਾਲੀ। ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਹਵਾ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਸੂਚਕ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਪਲੀਤੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਿਆਦ ਦੇ (ਔਸਤ 24 ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਦੇ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੁਗਿਰਦਾ ਹਵਾ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਮਿਆਰ ਮਿਥੇ ਗਏ ਹਨ। ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਹੱਦ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਲੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇਕ ਲਈ, ਅਨੁਕੂਲ ਮਾਪਦੰਡ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਹਤ ਉਪਰ ਅਸਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਉਪ-ਸੰਕੇਤ ਲੱਭਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਖਰਾਬ ਉਪ-ਸੰਕੇਤ, ਹਵਾ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾ ਦੀ ਪਲੀਤੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪਲੀਤੀ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਬੋਰਡਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਲੀਤੀ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਬੋਰਡ ਦੇਸ਼ ਦੇ 240 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾ ਮਾਨੀਟਰਿੰਗ

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਐੱਨ ਏ ਐੱਮ ਪੀ) ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਵਾ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਬਲਿਕ ਡੋਮੇਨ ਉਪਰ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲ ਸਕੀਮ

ਪਹਿਲ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਰਸੋਈ ਗੈਸ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਅਕਸ਼ ਹਸਤਾਂਤ੍ਰਿਤ ਲਾਭ ਜੋ ਰਸੋਈ ਗੈਸ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਤਕ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 2015 ਤੋਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸਿੱਧੇ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ (ਡੀ ਬੀ ਟੀ ਐੱਲ) ਦੀ ਸਕੀਮ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ, ਰਸੋਈ ਗੈਸ ਸਿਲੰਡਰ ਨਗਦ ਭੁਗਤਾਨ ਲਾਭਪਾਤਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਰ ਉਪਰ ਗੈਸ ਸਿਲੰਡਰ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਕਦ ਸਬਸਿਡੀ ਸਿੱਧਿਆਂ ਲਾਭਪਾਤਰ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੇ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਦਿਤੇ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :-

- **ਮੂਲ ਅਵਸਥਾ** : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਕੋਲ ਆਧਾਰ ਨੰਬਰ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨੰਬਰ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਬਸਿਡੀ ਦੀ ਰਕਮ ਸਿੱਧਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ।

- **ਦੂਸਰਾ ਵਿਕਲਪ** : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਕੋਲ ਆਧਾਰ ਨੰਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਸਿਡੀ, ਆਪਣੇ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ (ਖਾਤੇ ਦਾ ਨੰਬਰ, ਖਾਤਾ ਧਾਰਕ ਦਾ ਨਾਮ, ਬੈਂਕ ਦਾ ਆਈ ਐੱਫ ਐੱਸ ਸੀ ਕੋਡ ਆਦਿ) ਆਪਣੇ ਰਸੋਈ ਗੈਸ ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਦੇਣ ਬਾਅਦ, ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਬਸਿਡੀ ਸਿੱਧਿਆਂ ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਗਦ ਭੁਗਤਾਨ ਲਾਭਪਾਤਰ ਉਪਭੋਗਤਾ (ਸੀ ਟੀ ਸੀ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੈਰ ਨਗਦ ਭੁਗਤਾਨ ਲਾਭਪਾਤਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭਪਾਤਰ ਉਪਭੋਗਤਾ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ) ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗੈਰ ਨਗਦ ਭੁਗਤਾਨ ਲਾਭਪਾਤਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੈਸ ਸਿਲੰਡਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਰ ਉਪਰ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

- ਹਰ ਨਗਦ ਭੁਗਤਾਨ ਲਾਭਪਾਤਰ ਉਪਭੋਗਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਪਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਵਾਰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਅਗੇਤੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਗੇਤੀ ਰਾਸ਼ੀ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸੂਚਨਾ ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਵਿੱਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਗੇਤੀ ਰਾਸ਼ੀ ਉਪਭੋਗਤਾ ਕੋਲ ਉਸ ਦੇ ਗੈਸ ਕਨੈਕਸ਼ਨ ਦੀ ਮਿਆਦ ਤਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

- ਇਹ ਸੁਧਾਰੀ ਹੋਈ ਸਕੀਮ, ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ 54 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ 1 ਜਨਵਰੀ 2015 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਵਣਬੰਧੂ ਕਲਿਆਣ ਯੋਜਨਾ

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਵਣਬੰਧੂ ਕਲਿਆਣ ਯੋਜਨਾ (ਵੀ ਕੇ ਵਾਈ) ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਤੇਲੰਗਾਨਾ, ਓਡੀਸ਼ਾ, ਝਾਰਖੰਡ, ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਇਕ-ਇਕ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਹਰੇਕ ਬਲਾਕ ਨੂੰ ਜਨਜਾਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਬਲਾਕ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਥੇ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਨਤੀਜਾ ਆਧਾਰਿਤ ਪਹੁੰਚ ਤਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ/ਮਿਲਾਪ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਵਸੋਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 33 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਜਨਜਾਤੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਬਲਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਖੁਰਾਕ ਰਾਹੀਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ

 ਡਾ. ਫ਼ਕੀਰ ਚੰਦ ਸ਼ੁਕਲਾ

ਕਿ ਸੇ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਨਿਆਮਤ ਹੈ। ਜੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ। ਬੀਮਾਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦਵਾਈਆਂ ਖਾਣ ਦਾ ਹੀ ਫ਼ਿਕਰ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਦਵਾਈ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਖਾਣੀ ਹੈ ... ਜਾਂ ਫਿਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਕੋਲ ਟੈਸਟ ਕਰਵਾਉਣ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਦਵਾਈ ਬਣਾ ਲਈਏ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਭੋਜਨ ਦੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਿਰੋਗ ਰੱਖੀਏ।

ਨਰੋਆ ਸਰੀਰ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਰਦਾਨ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਸਾਡਾ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਅਰਾਮਪ੍ਰਸਤੀ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਦੇਹ ਦਾ ਨਾਸ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਵਸ ਪੈ ਕੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਹੀ ਮਾਤਰਾ ਯਾਨਿ ਸੰਤੁਲਿਤ ਭੋਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ, ਦੂਜਾ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਘੜੀ ਨੱਠ-ਭੱਜ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੇਰ ਤਕ ਜਾਗਣਾ, ਫਾਸਟ ਫੂਡਜ਼ ਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਸਰੀਰਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹਾਈ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ, ਡਾਇਬਟੀਜ਼, ਦਿਲ ਦੇ

ਰੋਗ ਵਰਗੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਅਕਸਰ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਮ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਾਲੇ ਵੀ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਬੇਰਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ। ਜਦੋਂ ਜਾਗੋ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਵੇਰਾ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਡਾਇਬਟੀਜ਼ ਯਾਨਿ ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ

ਸ਼ੂਗਰ ਰੋਗ ਯਾਨਿ ਡਾਇਬਟੀਜ਼ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਰੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਊਰਜਾ ਯਾਨਿ ਤਾਕਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਲੂਕੋਸ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹਜ਼ਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਗਲੂਕੋਸ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੈੱਲਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਇਹ ਗਲੂਕੋਸ ਖੂਨ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਸੁਲਿਨ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੈੱਲਾਂ ਤਕ ਗਲੂਕੋਸ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨਸੁਲਿਨ ਇਕ ਖਾਸ ਹਾਰਮੋਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੈਨਕ੍ਰਿਆਜ਼ ਸਕਰੀਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਯਾਨਿ ਇਹ ਪੈਨਕ੍ਰਿਆਜ਼ ਵਲੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਸ਼ੂਗਰ ਰੋਗ ਵਿਚ ਇਨਸੁਲਿਨ ਦੀ ਕਮੀ ਕਰਕੇ ਗਲੂਕੋਸ ਸੈੱਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਨ ਵਿਚ ਗਲੂਕੋਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੂਗਰ ਰੋਗ ਜਾਂ ਡਾਇਬਟੀਜ਼ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ੂਗਰ ਰੋਗ ਦੇ ਲੱਛਣ

ਸ਼ੂਗਰ ਰੋਗ ਇਕ ਮਾਰੂ ਰੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਰੋਗ ਤਾਂ ਇਕ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਅਲਾਮਤਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸ਼ੂਗਰ ਰੋਗ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ :

- ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਆਉਣਾ।
- ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਸ ਲੱਗਣੀ।
- ਭੁੱਖ ਵਧ ਜਾਣੀ।
- ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ।
- ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਰ ਘਟ ਜਾਣਾ।
- ਧੁੰਦਲਾ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਣਾ।
- ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਝਰਨਾਹਟ ਹੋਣੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁੰਨ ਹੋਣਾ।
- ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਇਨਫੈਕਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣਾ।
- ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਭਾਗ 'ਤੇ ਖਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਣੀ।
- ਜ਼ਖ਼ਮ ਦੇਰ ਨਾਲ ਭਰਨੇ।

ਸ਼ੂਗਰ ਰੋਗ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਕੀ ਖਾਣ?

• ਤਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮੋਸੇ, ਪਕੌੜੇ, ਪੂੜੀਆਂ, ਟਿੱਕੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਪਰੇਟੇ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

• ਮੁਰੱਬੇ, ਚਾਕਲੇਟ, ਜੈਮ, ਜੈਲੀ, ਸ਼ਹਿਦ, ਚੀਨੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

• ਦੇਸੀ ਘਿਉ, ਮੱਖਣ ਅਤੇ ਕ੍ਰੀਮ ਦੀ ਬਜਾਇ ਤੇਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

• ਮੱਛੀ, ਆਂਡੇ ਅਤੇ ਚਿਕਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਪਰ ਰੈਂਡ ਮੀਟ, ਜਿਗਰ, ਗੁਰਦੇ, ਮਗਜ਼ ਵਗੈਰਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।

- ਕੇਕ, ਪੇਸਟਰੀਆਂ, ਆਈਸਕ੍ਰੀਮ, ਪ੍ਰੈਸੈਡ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਖੋਆ ਅਤੇ ਖੋਏ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- ਆਲੂ ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਲੂ ਭੁੰਨ ਕੇ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਤਲੇ ਹੋਏ ਆਲੂਆਂ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਲ ਉਬਾਲ ਕੇ ਸਬਜ਼ੀ ਨਾਲ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

- ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਰੇਸ਼ੇਦਾਰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਵਿਟਾਮਿਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੇਥੀ ਦੇ ਬੀਜ

- ਮੇਥੀ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਮੇਥੀ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਭਿਉਂ ਕੇ ਰੱਖ ਛੱਡੋ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਇਹ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਵੋ।

- ਮੇਥੀ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦਾ ਪਾਊਡਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

- ਇਕ ਚਮਚ ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਪਾਊਡਰ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰੀ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਰੋਗੀ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਪਾਊਡਰ ਨੂੰ ਕਣਕ ਦੇ ਆਟੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

- ਮੇਥੀ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕੁਰਿਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੜੜਣ ਵੀ ਘੱਟ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਕਰੇਲੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਕਰੇਲੇ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦਾ ਪਾਊਡਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਰੇਲੇ ਦਾ ਜੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਪੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਾਮਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਜਾਮਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਮੌਸਮ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਜਾਮਣਾਂ ਖਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੌਸਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਾਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਟਕਾਂ ਦਾ ਪਾਊਡਰ ਬਣਾ ਕੇ 2-3 ਗ੍ਰਾਮ ਪਾਊਡਰ ਹਰ

ਰੋਜ਼ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲੈਣ ਨਾਲ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਮਣਾਂ ਵਿਚ ਜੈਮਬੋਲਿਨ ਨਾਂ ਦਾ ਪਦਾਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਟਾਰਚ ਨੂੰ ਗਲੂਕੋਸ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਨਿੰਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਨਿੰਮ ਦੀਆਂ ਨਮੋਲੀਆਂ ਵੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ। ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਭਿਉਂ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਵੋ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਵੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਵੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ

ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਰੋਗ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਆਇਆ ਹੈ। ਦਿਲ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਅੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਦਰੀ ਭਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਰਾਮ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਛੁੱਟੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ ਦੇ ਕਾਰਨ

- ਸਿਗਰਟਨੋਸ਼ੀ।
- ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਦਾ ਦਬਾਓ ਯਾਨਿ ਹਾਈ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ।
- ਖੂਨ ਵਿਚ ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ।
- ਸ਼ੂਗਰ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ।
- ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਉ।
- ਮੋਟਾਪਾ।
- ਘੱਟ ਸਰੀਰਕ ਕੰਮ ਅਤੇ ਕਸਰਤ ਨਾ ਕਰਨਾ।
- ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਆਦਤਾਂ।
- ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਰੋਗ।

ਸਿਗਰਟ, ਬੀੜੀ, ਤੰਬਾਕੂ ਪੀਣਾ ਜਾਂ ਖਾਣਾ ਦਿਲ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹਨ। ਸਿਗਰਟ-ਨੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਧਮਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿਕਨਾਈ ਜੰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਮਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁੰਗੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦਾ ਗੱਤਲਾ ਛੇਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦਿਲ ਲਈ ਮਾੜਾ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ :

- ਅਲਸੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ।

- ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਛੋਟਾ ਪਿਆਜ਼ ਕੱਚਾ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- ਘਿਓ, ਮੱਖਣ, ਤੇਲ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਵੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ 5 ਚਮਚ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੇਲ ਜਾਂ ਘਿਓ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

- ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੂਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ 6 ਤੋਂ 8 ਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੂਣ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

- ਫਾਸਟ ਫੂਡਜ਼ ਨਹੀਂ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੂਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

- ਕਾਲੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਸੂਪ ਪੀਣਾ ਦਿਲ ਲਈ ਬਹੁਤ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੈ।

ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਦੀ ਮਾਤਰਾ

ਖੂਨ ਵਿਚ ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੈੱਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਨਰਮ ਚਿਕਨਾਈ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਰੀਰ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਹਾਰਮੋਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੰਤੂਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਰੀਰ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਯਾਨਿ ਖੂਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ

- ਸਾਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਜਵੀਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੀਟਾ ਗਲੂਕਾਨ ਨਾਂ ਦਾ ਫਾਈਬਰ (ਰੇਸ਼ਾ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਖੂਨ ਵਿਚੋਂ ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਨੂੰ ਸਪੰਜ ਵਾਂਗ ਸੋਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਕਣਕ ਦੇ ਆਟੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਜਵੀਂ ਦਾ ਆਟਾ ਮਿਲਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਨਾਲ ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਤਾਂ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਰੋਟੀ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਖਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

- ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਚਮਚ ਇਸਬਰੋਲ ਕੋਸੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਲੈਣ ਨਾਲ ਪੇਟ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਵੀ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਅਲਸੀ ਨੂੰ ਭੁੰਨ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰਗੜ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦਿਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਚਮਚ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਲ ਸਬਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਖਾਧਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਆਟੇ ਦੇ ਪੇੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਚਮਚ ਅਲਸੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾ ਲਵੋ।

- ਲਸਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਲਸਣ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਤੁਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।

- ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ 7-8 ਬਦਾਮ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ ਖਾਣ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਘਟਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਯੂਰਿਕ ਐਸਿਡ

ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਯੂਰਿਕ ਐਸਿਡ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੀ ਆਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਯੂਰਿਕ ਐਸਿਡ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਯੂਰਿਕ ਐਸਿਡ ਨੂੰ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰੋਗ ਚਿਕਨਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਾਣੀ ਘੱਟ ਪੀਣ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਵਧਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਯੂਰਿਕ ਐਸਿਡ ਬਣਨਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿਕਨਾਈ ਵਾਲੀ ਖੁਰਾਕ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਘੱਟ ਪੀਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਯੂਰਿਕ ਐਸਿਡ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਹੋਣ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਯੂਰਿਕ ਐਸਿਡ ਦੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :

- ਪਾਲਕ, ਮਟਰ, ਸਾਬਤ ਦਾਲਾਂ, ਬੰਦ ਗੋਭੀ, ਮਸ਼ੂਮ ਵਗੈਰਾ ਘੱਟ ਖਾਓ।
- ਲੂਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਘਟਾ ਦੇਣੀ

ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

- ਟਮਾਟਰ, ਅਨਾਨਾਸ, ਕੇਲਾ, ਵਿਟਾਮਨ ਸੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਫਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਂਵਲਾ, ਅਮਰੂਦ, ਸੰਤਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

- ਘੱਟ ਚਿਕਨਾਈ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਵਰਤਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

- 7-8 ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- ਬੀਅਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਵੀ ਯੂਰਿਕ ਐਸਿਡ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੀਅਰ, ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਰੋਗ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਈ ਰੋਗ ਸਰੀਰ ਨੂੰ

ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਆਣਪ ਇਹੋ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਭੋਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਦੇਹ ਨੂੰ ਨਿਰੋਗ ਰੱਖ ਸਕੀਏ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਾਰਨ ਜੇ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਚੈਕ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਵਾਈ ਲਵੋ ਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਵੀ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ। ਸਿਹਤ ਦਾ ਨਾਸ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਈ-ਕਈ ਸਾਲ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਫਿਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ ਦੇ-ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਧਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸੁਧਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਂ ਲੱਗਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਸਰਤ ਤੇ ਸੈਰ ਕਰਨੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਖੁਰਾਕ ਵਿਗਿਆਨ ਮਾਹਰ ਹੈ।)

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਯੁਸ਼ ਮਿਸ਼ਨ

ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਯੁਸ਼ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਲਾਗਤ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਆਯੁਸ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ, ਆਯੁਰਵੇਦ, ਸਿੱਧਾ, ਯੂਨਾਨੀ ਅਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ, ਸਿੱਧਾ, ਯੂਨਾਨੀ ਅਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਆਸਾਨ ਉਪਲਬਧਤਾ ਰਾਹੀਂ ਆਯੁਸ਼ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ (ਐੱਨ ਏ ਐੱਮ) ਰਾਜਾਂ/ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਯੁਸ਼ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ/ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਛੜੇ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦਰਾਜ਼ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਯੁਸ਼ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਲਾਨਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਰਾਜਾਂ/ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਿਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਚਕ ਵਾਲੇ ਭਾਗਾਂ ਲਈ 20 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਿੱਤੀ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ।

ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ, ਆਯੁਸ਼ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਬੇਹਤਰ ਆਯੁਸ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ, ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ, ਆਯੁਸ਼ ਦਵਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਲਈ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਸੌਖੀ ਸੁਲਭਤਾ, ਚੰਗੀਆਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਅਪਣਾ ਕੇ ਐਸ਼ਯੀ ਵਾਲੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਆਯੁਸ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕੇ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ ਤੰਤਰ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ, ਚਿਕਿਤਸਾਲਿਆਂ, ਦਵਾਈ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਲਾਗੂਕਰਨ ਤੰਤਰ (ਆਯੁਰਵੇਦ, ਸਿੱਧਾ, ਯੂਨਾਨੀ ਅਤੇ ਹੋਮੀਓਪੈਥੀ ਦਵਾਈਆਂ) ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਯੁਸ਼ ਮਿਸ਼ਨ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ (ਚੇਅਰਮੈਨ) ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਾਜ ਦੀ ਆਯੁਸ਼ ਮਿਸ਼ਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਵੇਗਾ।

ਕੁਦਰਤੀ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਬੱਚੇ

 ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਅੱ ਆਦਾਤਰ ਬੀਮਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੀਟਾਣੂ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਘਟਣਾ।

ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ, ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚਲੀ ਤਾਕਤ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਕਸਰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਹੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡਰੇਟ, ਪ੍ਰੋਟੀਨ, ਵਿਟਾਮਿਨ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਤੱਤ ਖਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹਰ ਅੰਗ ਤੰਦਰੁਸਤ ਤੇ ਨਰੋਆ ਰਹਿ ਸਕੇ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਸੈੱਲ ਬਣਦੇ ਰਹਿਣ।

ਵਧਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ, ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਜਿਗਰ ਦੇ ਰੋਗ, ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ, ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਦਰਦ, ਪਿੱਤੇ ਦੀ ਪੱਥਰੀ, ਕੈਂਸਰ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਖੁਰਾਕ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ ਸੰਨ 2010 ਵਿਚ ਕੁਝ ਤੱਥ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਦੋ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਖੋਜ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੋਏ ਹਨ :

- ਕੈਲਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਭਾਰ ਸਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਫਲ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਸਾਬਤ ਅੰਨ (ਛਾਣਬੂਰੇ ਸਮੇਤ), ਘੱਟ ਘਿਓ, ਮੱਖਣ, ਮਲਾਈ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਘਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਲੂਣ ਦੀ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ, ਸੈਚੁਰੇਟਿਡ ਥਿੰਦਾ, ਟਰਾਂਸ ਫੈਟ, ਕੋਲੈਸਟਰੋਲ, ਖੰਡ ਅਤੇ ਛਾਣਬੂਰੇ ਰਹਿਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾਈ ਹੈ।
- ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਭਰਪੂਰ ਖਾਣੇ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
- ਵਾਧੂ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।
- ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਸਰਤ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਵਿਟਾਮਿਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ

ਕਹਿਰ ਮਚਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਤਕ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵਿਟਾਮਿਨ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਸਹੀ ਮਿਕਦਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਮ ਹੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਸਮਝ ਕੇ ਲੋਕ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਕੰਪਲੈਕਸ ਜਿਹੜਾ ਬੀ ਇਕ, ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਛੇ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ, ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਾਣ ਉੱਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨੂੰ ਪੀਲੀ ਰੰਗਤ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਸਹੀ ਮਿਕਦਾਰ ਲੈਣੀ ਹੀ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਅੰਸ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਇਕ ਦੀ। ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਇਕ ਜਾਂ ਥਾਇਆਮੀਨ ਪਾਲਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਚੌਲਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਹਿਲੇ-ਪਹਿਲ ਇਸ ਵਿਟਾਮਿਨ ਦੀ ਕਮੀ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਅਜਿਹੇ ਚੌਲ ਖਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਪਾਸਚੂਰਾਈਜ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉਬਾਲਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਇਕ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਇਸ ਵਿਟਾਮਿਨ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਵੇਖੋ ਕਿ ਮਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ

ਅੰਦਰ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਟਾਮਿਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਵੀ ਭਰੂਣ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇ ਮਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਇਸ ਵਿਟਾਮਿਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਰਾਹੀਂ ਘੱਟ ਵਿਟਾਮਿਨ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਬੱਚੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕਮੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ 16 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ 40-50 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਗਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਮਾਤਰਾ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ 'ਬੈਰੀ-ਬੈਰੀ' ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਲ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਸਰੀਰ ਨੀਲਾ ਪੈ ਜਾਣਾ, ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪੈਣਾ, ਆਵਾਜ਼ ਚਲੀ ਜਾਣੀ, ਸੋਜਾ ਹੋਣਾ, ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਅੱਖਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਣੀਆਂ, ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਸਿੱਧੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਨਾ ਤੁਰ ਸਕਣਾ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਲੱਛਣ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਰੋਜ਼ਾਨਾ 0.5-1.5 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਥਾਇਆਮੀਨ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਬੈਰੀ-ਬੈਰੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਇਕ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕਮੀ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਇਲਾਜ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਲਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸਹੀ ਮਾਤਰਾ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਦਿਮਾਗੀ ਨੁਕਸ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਨੁਕਸ 24 ਤੋਂ 48 ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 2 (ਰਾਈਬੋਫਲੇਵਿਨ) ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਬਣੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੱਛੀ, ਅੰਡੇ, ਚਿਕਨ, ਦਾਲਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਪਾਲਕ, ਬਰੋਕਲੀ, ਐਸਪੈਰੋਗਸ ਵਿਚ ਵੀ। ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਇਕ ਵਾਂਗ ਇਹ ਗਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਾਂ ਪਾਸਚੂਰਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - 40 ਤੋਂ 70 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ 100 ਕਿਲੋਕੈਲਰੀਆਂ ਪਰ ਗਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ 250 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਦੇ ਭਾਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ।

ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਖੁਰਾਕ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਹ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਫਾਈਬਰ ਵੱਧ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪਿੱਤੇ ਵਿਚ ਨੁਕਸ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਿੱਡ ਵਿਚਲਾ ਏਸਿਡ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਖਾਧੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਜੇ ਖੁਰਾਕ ਰਾਹੀਂ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 2 ਘੱਟ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਹਜ਼ਮ ਨਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦਿਸਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਧੁੱਪੇ ਅੱਖਾਂ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਣੀਆਂ, ਚਿੱਟਾ ਮੋਤੀਆ, ਕਾਲੇ ਡੇਲੇ ਉੱਤੇ ਖਰਾਬੀ, ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਪੱਕ ਜਾਣੇ, ਜੀਭ ਪੱਕ ਜਾਣੀ, ਚਮੜੀ ਸੁੱਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣੀ, ਭੁੱਖ ਮਰ ਜਾਣੀ, ਭਾਰ ਘਟਣਾ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਚੱਕਰ, ਘਬਰਾਹਟ ਆਦਿ।

ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 0.5 ਤੋਂ 1.5 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਰਾਈਬੋਫਲੇਵਿਨ (ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ2) ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਚੋਣ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੇ ਘਾਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 2 ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਖਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਖ ਦੇ ਕਾਲੇ ਡੇਲੇ ਉੱਤੇ ਨੁਕਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਸਾਂ ਉੱਭਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਨਾਇਆਸਿਨ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੇ ਜੇ ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਕਣਕ, ਦਾਲਾਂ, ਦੁੱਧ, ਮੀਟ, ਮੱਛੀ, ਚਾਹ, ਕੋਫੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਚੀਜ਼ ਗਰਮ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਨਾਇਆਸਿਨ ਦਾ ਐਸ਼ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਭਰੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ 30 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ 100 ਕਿਲੋਕੈਲਰੀਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਗਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਸਿਰਫ 0.12 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ 100 ਕਿਲੋਕੈਲਰੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਚਮੜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਰਦਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ 'ਪੈਲੈਗਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਟੱਟੀਆਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੁਸਤੀ, ਸਿਰ ਦਰਦ ਰਹਿਣੀ ਅਤੇ ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਭ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਚਮੜੀ ਉੱਤੇ ਤਿੱਖੀ ਧੁੱਪ ਪੈਂਦੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ਖਮ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਉਤਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਚਮੜੀ ਅਤੇ ਗਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਚਮੜੀ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਚਾਲ ਦਾ ਬੇਢੰਗਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

5 ਤੋਂ 15 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 3 ਜਾਂ ਨਾਇਆਸਿਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਤੋਂ 10 ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਨਾਇਆਸਿਨ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਧੜਕਣ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੇ ਖੁਰਾਕ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਹਜ਼ਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਟੀਕੇ ਵੀ ਲਾਉਣੇ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਵਧਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 6 ਜਾਂ ਪਿਰੀਡੋਕਸਿਨ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਸਿਰਫ ਬੀਮਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੀਟਾਣੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਐਂਟੀਬਾਇਓਟਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਸਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਕਾਫੂਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ

ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਦਿੱਕਤ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 6 ਲੈਣ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਕਰੀ, ਦਾਦ, ਚਮੜੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਹਾਜ਼ਮਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਾ, ਮੂੰਹ ਦੇ ਛਾਲੇ, ਮੂੰਹ ਦੇ ਕੋਨੇ ਪੱਕਣੇ, ਲਹੂ ਦੀ ਕਮੀ, ਨਸਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਖਰਾਬੀ, ਦੌਰੇ ਪੈਣੇ, ਵਧਣਾ-ਫੁਲਣਾ ਰੁਕ ਜਾਣਾ, ਵਿੱਡ ਫੁੱਲਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣਾ, ਆਦਿ ਵੀ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 6 ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਟੀ.ਬੀ. ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਵਿਚ ਆਈਸੋ-ਨਾਇਆਜ਼ਿਡ ਦਵਾਈ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਸੁੰਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 6 ਲੈਣ ਨਾਲ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 6 ਖਮੀਰ, ਕਣਕ, ਸੋਇਆਬੀਨ, ਅਖਰੋਟ, ਸੂਰਜਮੁਖੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਮੀਟ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਟਾਮਿਨ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਮਾਤਰਾ 0.5 ਤੋਂ 1.5 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਹੈ। ਜੇ ਦੌਰੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤਾਂ 100 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 6 ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਲਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਸਿਰਫ ਕੀਟਾਣੂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਲਈ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਜਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਟਾਣੂ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਚੁੱਕੇ ਹੋਣ। ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤੜੀਆਂ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚਲੇ ਕੀਟਾਣੂ ਹੀ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਜਿਗਰ, ਗੁਰਦੇ, ਦਿਲ ਅਤੇ ਪੱਠਿਆਂ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਬਾਰਾਂ 0.6 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਲਿਟਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਓਏਸਟਰ ਵਿਚ।

ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਡ ਅੰਦਰ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਗਲਾਈਕੋਪ੍ਰੋਟੀਨ (ਇਨਟਰਿਨਜ਼ਿਕ ਫੈਕਟਰ) ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਹਜ਼ਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪਰਨੀਸ਼ੀਅਸ ਅਨੀਮੀਆ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਪੱਕੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਸ ਜਾਂ ਮੱਛੀ ਨਾ ਖਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਟਾਮਿਨ	ਲੋੜੀਂਦੀ ਖੁਰਾਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ	ਕਮੀ ਦੇ ਲੱਛਣ	ਕਿਹੜੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ	300-750 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ (1000-3000 ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨਿਟ) ਕਮੀ ਹੋਣ ਉੱਤੇ 2 ਲੱਖ ਯੂਨਿਟ ਲੈਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।	ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿਸਣਾ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖਰਾਬੀ, ਚਮੜੀ ਦੇ ਰੋਗ, ਅੰਤੜੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ, ਸਾਹ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵਧਣਾ-ਫੁਲਣਾ ਰੁਕ ਜਾਣਾ, ਪਥਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ	ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਜਿਗਰ, ਦੁੱਧ, ਫਲ, ਪੱਕਿਆ ਅੰਬ, ਗਾਜਰ, ਆਂਡੇ, ਪਨੀਰ, ਮੱਛੀ ਆਦਿ
ਵਿਟਾਮਿਨ ਡੀ	400 ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨਿਟ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਮੀ ਹੋਣ ਉੱਤੇ 6 ਲੱਖ ਯੂਨਿਟ ਇਕੋ ਵਾਰ	ਹੱਡੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈਣੀਆਂ ਅਤੇ ਟੋਢੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣੀਆਂ।	ਆਂਡੇ ਦੀ ਜ਼ਰਦੀ, ਮੱਛੀ, ਜਿਗਰ, ਚੁੱਪ ਰਾਹੀਂ ਚਮੜੀ ਵਿਚੋਂ, ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ
ਵਿਟਾਮਿਨ ਈ	5 ਤੋਂ 15 ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨਿਟ	ਸਤਮਾਹੇ ਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਸੈੱਲ ਟੁੱਟਣੇ, ਨਜ਼ਰ ਚਲੀ ਜਾਣੀ, (ਰੈਟੀਨੋਪੈਥੀ ਆਫ ਪਰੀਮੈਚਿਊਰਿਟੀ) ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ।	ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਸੁੱਕੇ ਮੇਵੇ, ਆਂਡੇ ਦੀ ਜ਼ਰਦੀ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਤੇਲ।
ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ	40 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ। ਕਮੀ ਵਿਚ 500 ਤੋਂ 1000 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ	ਹੱਡੀਆਂ ਅੰਦਰ ਲਹੂ ਚਲ ਪੈਣਾ, ਮਸੂੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਵਗਣਾ, ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਘਟਣੀ, ਜ਼ਖਮ ਛੇਤੀ ਨਾ ਭਰਨਾ, ਲੋਹ ਕਣਾਂ ਦੀ ਕਮੀ।	ਔਲਾ, ਅਮਰੂਦ, ਮੁਸੰਮੀ, ਸੰਤਰਾ, ਨਿੰਬੂ, ਪੁੰਗਰੀਆਂ ਦਾਲਾਂ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨਾਜ, ਆਲੂ।
ਵਿਟਾਮਿਨ ਕੇ	ਕਮੀ ਵਿਚ ਦੋ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਰੋਜ਼ਾਨਾ	ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਵਗਣ ਲੱਗ ਪੈਣਾ, ਲਹੂ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਤੱਤ (ਫੈਕਟਰ) ਘਟਣੇ ਯਾਨਿ 2,7,9 ਅਤੇ 10 ਫੈਕਟਰ।	ਕੇ ਇਕ - ਪੱਤਾ-ਗੋਭੀ, ਜਿਗਰ, ਪਾਲਕ, ਟਮਾਟਰ ਵਿਚ। ਕੇ ਦੋ- ਅੰਤੜੀਆਂ ਅੰਦਰਲੇ ਕੀਟਾਣੂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੇ ਤਿੰਨ - ਟੀਕੇ ਰਾਹੀਂ (ਯਾਨਿ ਦਵਾਈ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ)।

ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਮੀ ਵੇਖੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਮੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਉੱਤੇ ਪਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਘਾਟ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦਿਸਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲਹੂ ਅੰਦਰਲੇ ਸੈੱਲਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਵੀ ਕੰਬਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਨਸਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਸੁੰਨ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਚੱਪਲ ਵੀ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਲੱਛਣਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਲਈ 0.3 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12, ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਤਕ 0.5 ਤੋਂ 1.5 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ ਅਤੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ 2 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇੰਨਾ ਕੁ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਰਲਵੀਂ ਮਿਲਵੀਂ ਖੁਰਾਕ ਯਾਨਿ ਦੁੱਧ, ਮੱਛੀ, ਮੀਟ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਫੋਲਿਕ ਏਸਿਡ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਲਹੂ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਿਗੈਲੋਬਲਾਸਟਿਕ ਅਨੀਮੀਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦੇ ਸੈੱਲਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੋਲਿਕ ਏਸਿਡ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਖੁਰਾਕ 70 ਤੋਂ 400 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਫਲ, ਜਿਗਰ, ਦਾਲਾਂ, ਪਾਲਕ, ਸਲਗਮ, ਸਲਾਦ ਪੱਤਾ, ਫਲੀਆਂ, ਮਟਰ ਤੇ ਹੋਰ ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਜੱਚਾ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਰੂਣ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿਚ ਨੁਕਸ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਦੋ ਲੱਖ ਬੱਚੇ ਹਰ ਸਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ 16 ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਅਜਿਹੇ ਨੁਕਸ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਬੱਚਾ ਠਹਿਰਨ ਤੋਂ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਫੋਲਿਕ ਏਸਿਡ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤਕ ਭਰੂਣ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਖਾਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫੋਲਿਕ ਏਸਿਡ ਭਰੂਣ ਦੇ ਸੈੱਲਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ 12 ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਨਸਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤੜੀਆਂ ਦੇ

ਕੰਮਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਨੀਂਦਰ, ਭੁੱਖ, ਮੁਭ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰੋਟੋਨਿਨ ਰਸ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਾਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਅਸਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਲ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 70 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਫੋਲਿਕ ਏਸਿਡ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਕ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ 100 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ, 4 ਤੋਂ 6 - 150 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ, 7 ਤੋਂ 9 - 200, 10 ਤੋਂ 12 - 250, 13 ਤੋਂ 15 ਸਾਲ ਤਕ 300 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਜੱਚਾ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ 400 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ।

ਫੋਲਿਕ ਏਸਿਡ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤਕ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਟਾਮਿਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਪਰਲੇ ਚਾਰਟ ਰਾਹੀਂ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਲੇਖਿਕਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਉੱਘੀ ਮਾਹਰ ਡਾਕਟਰ ਹੈ।)

ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ

 ਡਾ. ਗੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਭਾਗ ਦੀ 22 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2015 ਨੂੰ ਮੌਸਮ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਮੌਨਸੂਨ ਉੱਤੇ ਐਲ-ਨੀਨੋ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ। ਐਲ-ਨੀਨੋ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਮੌਨਸੂਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਔਸਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੌਸਮੀ ਬਰਸਾਤ ਅਤੇ ਗੜਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਝੰਬੇ ਲੋਕ ਫਿਰ ਮੌਸਮ ਦੀ ਮਾਰ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੱਧ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਤ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਵਿਚਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ ਉੱਤਲੇ ਔਸਤ ਤਾਪਮਾਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਐਲ-ਨੀਨੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਭੂ-ਮੱਧ ਰੇਖਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਿਰਣਾਂ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਇਥੋਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਮੌਨਸੂਨ ਹਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਤ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਲ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੌਨਸੂਨ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਾਣੀ ਸਮੁੰਦਰ ਉਪਰਲੀਆਂ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਸੋਖ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਮੌਨਸੂਨ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮੌਨਸੂਨ ਪੌਣਾਂ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਭਾਗ ਅਨੁਸਾਰ 90 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮੌਨਸੂਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕ, 90-96

ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਅਤੇ 96-104 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਆਮ ਵਾਂਗ ਅਤੇ ਬਹੁਤਾਤ ਵਾਲੀ ਮੌਨਸੂਨ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਇਸ ਸਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮੌਨਸੂਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 93 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਮੀਂਹ ਪਾਵੇਗੀ ਜੋ ਆਮ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਮੌਨਸੂਨ ਦੇ ਕੁੱਲ 4 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 890 ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਇਹ 827 ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਕੜੇ ਜਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਸਹੀ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਦੀ ਸਿਰਫ 28 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸੋਕੇ ਦੀ 33 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਮੀਂਹ ਦੇ 35 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਆਸਾਰ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਮੌਨਸੂਨ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਦੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਸੰਨ 1880-2005 ਤਕ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਐਲ-ਨੀਨੋ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ 50 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਹੈ। ਸੰਨ 1997 ਅਤੇ 2009 ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਐਲ-ਨੀਨੋ ਆਈ ਸੀ। ਸੰਨ 1997 ਵਿਚ ਨਾਰਮਲ ਮੌਨਸੂਨ ਮੀਂਹ ਪਿਆ, ਪਰ ਸੰਨ 2009 ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਿਆਨਕ ਸੋਕਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸੋਕੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਬਾਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸੰਨ 1943 ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਸੋਕਾ ਪੈਣ ਨਾਲ 40 ਲੱਖ ਲੋਕ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਨ 2009 ਵਿਚ ਸਥਿਤੀ ਕਾਫੀ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਐਲ-ਨੀਨੋ ਵਾਲੇ ਪਿਛਲੇ 14 ਸਾਲ ਵਿਚੋਂ 8 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ

ਗੱਲ ਦੀ 40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਐਲ-ਨੀਨੋ ਦੇ ਇਸ ਸਾਲ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪਵੇਗਾ।

ਅਕਸਰ, ਐਲ-ਨੀਨੋ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 4 ਤੋਂ 12 ਸਾਲ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਨੂੰ ਐਲ-ਨੀਨੋ ਅਤੇ ਲਾ-ਨੀਨਾ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਹਾਲਤ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਐਲ-ਨੀਨੋ ਗਰਮ ਮੌਸਮ ਅਤੇ ਸੋਕੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਲਾ-ਨੀਨਾ ਠੰਢ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 9 ਤੋਂ 12 ਮਹੀਨਿਆਂ ਤਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2013-2014 ਦੀ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਲਾ-ਨੀਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਰਹੀ। ਐਲ-ਨੀਨੋ ਅਤੇ ਲਾ-ਨੀਨਾ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਵਕਫ਼ਾ ਆਲਮੀ ਤਪਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀ ਤਪਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਆਰਟਿਕ ਧਰੁਵ ਤੋਂ ਬਰਫ਼ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਿਘਲ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਪੌਣਾਂ ਉੱਤਰੀ ਧਰੁਵ ਵੱਲੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਲ 2014 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਪੌਣਾਂ ਨੇ 24 ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ 14 ਮਾਰਚ ਤਕ ਦੇ 20 ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਛੇ ਰਾਜਾਂ ਪੰਜਾਬ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਮੱਧ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਨੇ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਲ ਫਿਰ ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿਚ ਪਏ ਬੇਮੌਸਮੀ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ, ਗੜੇ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਭਾਰੀ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਮੋਸਮੀ ਬਰਸਾਤ, ਗੜੇਮਾਰੀ ਭਾਰੀ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਆਦਿ ਮੌਸਮੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ 31 ਮਾਰਚ, 2014 ਨੂੰ ਜਪਾਨ ਦੇ ਯੋਕੋਹਾਮਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਖ਼ੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਧ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਾਰ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਪਹਾੜ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਧਰੁਵ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ।

ਤਾਪਮਾਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਬਰਫ਼ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਪਮਾਨ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਬਰਫ਼ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਿਘਲਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵੱਲ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਝਾਰਖੰਡ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਰਗੇ ਰਾਜ ਹਰ ਸਾਲ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਜਲਵਾਯੂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਜੂਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਮੌਨਸੂਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ। ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਣਭੋਲ ਲੋਕ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਜਾ ਪਏ ਸਨ। ਜਾਨ-ਮਾਲ

ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਉਤਰਾਖੰਡ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਮੌਸਮ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿਚ ਬੱਦਲ ਫਟਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ 30 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ 31 ਭਿਆਨਕ ਹੜ੍ਹ ਵੀ ਆਏ ਹਨ।

ਇਸ ਸਾਲ 2014 ਵਿਚ ਐਲ-ਨੀਨੋ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਆਈਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੌਨਸੂਨ ਪੌਣਾਂ ਨੇ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਰਹੀਆਂ ਮੌਨਸੂਨ ਪੌਣਾਂ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਬੇਮੋਸਮੇ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਾਜ ਦੇ 50 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ 2600 ਪਿੰਡ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ 450 ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਖਿਸਕਣ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਹੀ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਹੜ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਲਗਭਗ 30 ਲੱਖ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਾਲੇ ਵੀ ਲਗਭਗ 69 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਜਨਸੰਖਿਆ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਖੇਤੀ ਉੱਤੇ ਹੈ ਅਤੇ 53.65 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਰਕਬਾ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਪਾਣੀ ਲਗਭਗ 70 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਮੌਨਸੂਨ ਤੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਗਭਗ 66 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇ ਮੌਸਮੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵਾਂਗ ਇਸ ਸਾਲ ਵੀ ਮੌਨਸੂਨ ਘੱਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸੈਂਕੇ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲ ਰਹੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਅਤੇ ਗੜੇਮਾਰੀ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਈਆਂ

ਹਨ। ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਮੱਧਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਹਰਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਆਦਿ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਥਿਕਤਾ ਖੇਤੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਕਰਕੇ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਤਮਹੱਤਿਆਵਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਆਰਥਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਤਾਪਮਾਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹ ਜਿਹੜੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟਵਰਤੀ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਾਸ਼ਤ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਾਸ਼ਤ ਰਾਜ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ 13 ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਰ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਨੂੰ ਪਵੇਗੀ। ਵਰਲਡ ਵਾਈਡ ਫੰਡ ਅਤੇ ਜਵਾਦਪੁਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਓਸ਼ਨੋਗਰਾਫੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸਾਲ 2012 ਦੀ ਇਕ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁੰਦਰਬਨ ਡੈਲਟਾ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ 'ਤੇ ਵਸੇ ਲਗਭਗ 10 ਲੱਖ ਲੋਕ ਸਾਲ 2050 ਤਕ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ ਉੱਚੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਕ ਹੋਰ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁੰਦਰਬਨ ਡੈਲਟਾ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ ਸੰਨ 2000 ਤਕ 3.14 ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੋਹਚਾਰਾ ਨਾਂ ਦਾ ਟਾਪੂ ਸੰਨ 1996 ਵਿਚ ਅਤੇ ਨਿਊਮੂਰ ਟਾਪੂ ਸੰਨ 2000 ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਜੂਦ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਘੋਰਾਮਾਰਾ ਅਤੇ ਮਾਊਸੂਨੀ ਟਾਪੂਆਂ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉੱਚੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਾਪੂਆਂ ਉੱਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਵਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ ਦੇ ਉੱਚੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਬੀਚ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਜੇ ਤਾਪਮਾਨ ਇਸੇ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿਚ ਡਿਗਦੀਆਂ ਸਭ ਨਦੀਆਂ ਭਾਵ ਗੰਗਾ, ਗੋਦਾਵਰੀ, ਮਹਾਂਨਦੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਕਾਵੇਰੀ ਦੇ ਡੈਲਟੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ 54 ਉੱਤੇ

ਸਹਿਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ : ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਰਾਹ

 ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਸਹਿਕਾਰੀ ਐਗਰੋ ਸਰਵਿਸ ਸੈਂਟਰ ਰਾਹੀਂ ਲੋੜਵੰਦ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਵਿਚ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਨੁਕਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰਥਿਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮੱਦੇ-ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਇਹ ਰਾਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਪੱਖੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਫੈਲਾਇਆ ਤੇ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚਿਆਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਖ਼ਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮੀ ਤੇ ਪਹਿਲ ਵਾਲਾ ਕਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਧੁਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਕਰਮ-ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤਹਿਤ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਜਾਂ ਉਪਜ ਉਪਜਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਥੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਲਪੇਟ ਤੇ ਨੇੜ ਵਿਚ ਸਾਦੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਥੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਜਿਥੇ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਤੱਥ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਵੱਧ ਆਬਾਦੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਵੰਡ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਅੱਗੇ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ 80 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ

ਵੱਧ ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲ 2 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਇਹੋ ਹਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ-ਦੋ ਦੱਖਣੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ, ਜਿਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕੀ ਕੁਝ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋਤਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਬਹੁਤ ਸੌੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸੌੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਛੋਟੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਲਈ ਭਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਖਰੀਦਿਆ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮੁਨਾਫ਼ਾਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਨਤੀਜਤਨ ਮਾੜੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਆਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਸਹਿਯੋਗ ਜਾਂ ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨਾ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸੀਮਤ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਿਰੋਲ ਸਾਦੇ ਢੰਗਾਂ ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ "ਮੰਗ ਪਾਉਣੀ" ਜਾਂ "ਮਾਂਗੀ ਪਾਉਣੀ" ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਕਿਸਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਿਜਾਈ, ਵਹਾਈ ਤੇ ਕਟਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਸੁਖ-ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੌਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਜਾਂ ਆਤਮਹੱਤਿਆ ਵਰਗੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੁਣੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਰਕੇ ਵਿਹਲ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ

ਧੰਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਨਾਜ ਖੁੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਸੱਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਾਇੰਸ ਪੱਖੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਸਦਕਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਜ ਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

'ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਨੇ ਜਿਥੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵੱਲ ਲਿਆਂਦਾ ਉਥੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਢਾਹ ਲੱਗੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਤੇ ਤਿਜ਼ਾਰਤ ਪੱਖੀ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਵ-ਵਰਤਾਰਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਨਿੱਜਵਾਦੀ ਤੇ ਤਣਾਅ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਸੋਝੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਵਧੇਰੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਮਹਿੰਗੀ ਖੇਤੀ, ਖੇਤੀ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਜਲਦ ਨਿਪਟਾਰਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ।

'ਦਿ ਹਿੰਦੂ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਲੇਖ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਹ ਫ਼ਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਫਲ ਤੇ ਝੋਨਾ ਆਦਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਿਜਾਈ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੇਚ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਜੋਖਿਮ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਵਿਚ ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਬਨਿਸਪਤ ਕਿ ਉਹ ਫਸਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਬੀਜ ਕੇ ਸਿਰਫ ਕੱਟਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‘ਖਪਤਵਾਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ’ ਨੇ ਅੱਜ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੰਡੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰੇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਅਸਰ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਵਸੋਂ ਦੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਲੂ ਤੇਜ਼ ਤਬਦੀਲੀ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਅੱਜ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲ ਲੁਭਾਉ ਜੁਗਾੜਾਂ ਵੱਲ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨੀ ਕਰਜ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਵੇਂ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਿਸਾਨ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਥੱਲੇ ਆ ਗਏ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਟਰੈਕਟਰ 20-25 ਸਾਲ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਲਾਈਫ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ 3 ਤੋਂ 5 ਸਾਲ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ 4.88 ਲੱਖ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਵਿਚ 25,000 ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ‘ਤੇ ਕਈ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਲੋੜੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅੱਜ ਕਿਸਾਨ ਰਿਵਾਇਤੀ ਆੜੂਤੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਫਾਇਨਾਂਸ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਜਕੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਔਖਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ‘ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਹਿਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਡੇਢ ਕੁ ਸਦੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਅਜੋਕਾ ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ, ਭਾਵ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਭਾਵ 1904 ਵਿਚ ਕੋਆਪ੍ਰੇਟਿਵ ਬਿਲ ਦੀ ਆਮਦ ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਖੇਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਕੰਮਾਂ

ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਜੁੜੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ‘ਤੇ ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰੇ ਖੇਤੀ ਮੰਤਵਾਂ ਹਿੱਤ ਇਕ ਲੱਖ ਦੇ ਲਗਭਗ ਮੁਢਲੀਆਂ ਖੇਤੀ ਕਰਜ਼ਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰੀ ਖੇਤੀ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਦਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਦ, ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ, ਘਰੇਲੂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਨਗਦ ਰਾਸ਼ੀ ਆਦਿ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਸਾਲ 2011-12 ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹਿਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ, ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ, ਦੁੱਧ ਸਪਲਾਈ ਢਾਂਚਿਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ 19415 ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹਿੱਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਕੁੱਲ 3730 ਖੇਤੀ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ 2429 ਮੁਨਾਫੇ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ 971 ਘਾਟੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਹਨ।

ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਆਉਣ ਸਦਕਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆੜੂਤੀਆਂ ਜਾਂ ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਨਿਜ਼ਾਤ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਆੜੂਤੀਆਂ ‘ਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਲਈ ਨਿਰਭਰਤਾ 81 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟ ਕੇ 27 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਰਹਿ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਕਦਮ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਖੇਤੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਕਰਜ਼ਾ, ਖਾਦਾਂ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤਾਂ ‘ਤੇ ਹੁਣ ਸਾਂਝੇ ਖੇਤੀ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਦ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਕੇ ਇਕ ਆਪਣੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਪੂਰਤੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਰੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਸਭਾਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਕਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭਾਵਾਂ ਸਹਿਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਫਾਇਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ, ਮਾਲ ਨੂੰ ਖੁਦ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਧੜੇਬੰਦੀ ਆਦਿ ਮੁੱਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਸਹਿਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨੂੰ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਮਿਲੇ। ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਖੁਦ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਵਧੀਆ ਤੇ ਪੂਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਮਾਲ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਕਾਮਯਾਬ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਜਾਂ ਮਾਡਲਾਂ ਨੂੰ ਮੀਡੀਆ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਧੜੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਨਾਲ ਸਹਿਕਾਰੀ ਢਾਂਚਾ ਹੋਰ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਹਿੱਤ ਪੇਂਡੂ ਬਜ਼ਰਗ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਇਨਸਾਨ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਫ ਸੋਸ਼ਿਆਲੋਜੀ, ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ।)

ਯੋਜਨਾ (ਪੰਜਾਬੀ) **ਦਾ ਅਗਲਾ ਅੰਕ**

- ਜੁਲਾਈ 2015 - ਇਹ ਅੰਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਚ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ 'ਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

 ਮੁਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ

ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੀ-ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦਿਹਾਤੀ ਆਬਾਦੀ ਨਾਲੋਂ ਸੰਨ 2008 ਵਿਚ ਹੀ ਵਧ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ (ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਖੇਤਰ) ਵਿਚਲੀ ਆਬਾਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਲਗਭਗ 350 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2050 ਤਕ ਲਗਭਗ ਦੋ ਗੁਣਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਲਗਭਗ 70 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਧ ਜਾਵੇਗੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ 1901 ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਬਾਦੀ ਲਗਭਗ 11 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੀ ਜੋ ਵਧ ਕੇ 2011 ਵਿਚ 31 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ 2030 ਤਕ ਭਾਰਤ ਵਿਚ 41 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਆਬਾਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਬਾਦੀ ਵਧਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ 2030 ਤਕ ਰਾਜ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 47 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੇ ਜਾਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਵੀ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ

ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਲਬਧਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ, ਦਿਹਾਤੀ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਤਕ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਵਧਦੇ ਖਰਚੇ, ਦੁਰਲਭ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ 'ਤੇ ਵਧਦਾ ਦਬਾਅ, ਗੰਦੇ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਤੱਤਾਂ ਤੇ ਜੀਵਾਣੂਆਂ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ ਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਾ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਫੈਲਣਾ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਪਰ ਵਧਦੇ ਦਬਾਅ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ, ਆਦਿ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਿਸ਼ੇ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਨਾਜ, ਜਲਦੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਫਲ, ਦੁੱਧ ਆਦਿ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਤੀ ਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਈ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ : ਢੇ-ਢੁਆਈ 'ਤੇ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਖਰਚੇ, ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਤੋਂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਤਕ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ, ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਟੋਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਮੰਡੀ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਈ ਵਿਚ ਔਕੜਾਂ ਆਦਿ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਿਨਾਂ

ਸਹੀ ਭੂਮੀ-ਵਰਤੋਂ ਯੋਜਨਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਜਾਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖੇਤੀ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਘਟ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ, ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸਹੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਲਬਧਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਪਰੰਪਰਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕਰਕੇ ਸਮੱਚੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਲੋੜਾਂ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅੰਦਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੁਆਲੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਲਗਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਸਾਧਨਾਂ, (ਜ਼ਮੀਨ, ਪਾਣੀ, ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ, ਮਾਨਵ ਸਰੋਤ ਆਦਿ) ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ, ਛੱਤਾਂ, ਟੈਰਸਾਂ, ਪਲਾਟਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਰਸੋਈ-ਬਗੀਚੀਆਂ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਗਬਾਨੀ, ਵਰਟੀਕਲ ਬਗੀਚੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਖੁੰਬਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਖੁਰਾਕੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਖਪਤ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਾਹਰਵਾਰ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਖੇਤੀ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਅਰਧ ਜਾਂ ਪੂਰੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਵਪਾਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ

ਤੌਰ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਫਲ, ਅਨਾਜ, ਖੰਭਾਂ, ਸ਼ਹਿਦ, ਖੇਤੀ-ਜੰਗਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਸਨੀਕ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਖਪਤ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਮੰਡੀਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਸੰਗਠਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਯਤਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਵਿਲੱਖਣ ਨਾ ਜਾਪਦੇ ਹੋਣ ਪਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਲੋੜਾਂ 'ਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਸੰਗਠਿਤ, ਸਾਦੀ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਸ਼ਹਿਰੀ-ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਵਧਾਉ, ਉਤਪਾਦਨ, ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਾਂਗ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 80 ਕਰੋੜ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ 15-20 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਖੁਰਾਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਸਮੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇਣ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿਹਾਤੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਉਪਲਬਧਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਣ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਧਦੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਖੇਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ

ਵਾਲੇ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ ਕਿ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਗਠਿਤ ਜਾ ਰਹੀ ਦਿਹਾਤੀ ਖੇਤੀ ਹੇਠਲੀ ਉਪਜਾਊ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਦੁਰਲਭ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਉਪਰ ਦਬਾਅ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਦਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਹਾਤੀ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਉਪਲਬਧਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚਿੰਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਯਤਨ ਤਹਿਤ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗਿਆਰਵੀਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਉਪਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ 'ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਖੇਤੀ' ਸਕੀਮ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਤਪਾਦਨ-ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਧਾਉ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਸਤੇ (ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਕਾਮੇ) ਆਮਦਨ ਵਧਾਉ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਅਵਸਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ 12ਵੀਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਗਬਾਨੀ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਅਕੈਡਮੀ ਵਲੋਂ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਬਾਗਬਾਨੀ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਖਪਤਕਾਰ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਤਾਜ਼ਾ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਖਪਤ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਮੰਡੀਆਂ, ਸੁਪਰ-

ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਉਦਯੋਗਾਂ ਤਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਕੇ ਕਮਾਈ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਤੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਕਰਕੇ ਕਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਘਟਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਦਿਹਾਤੀ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਢੇ-ਢੁਆਈ 'ਤੇ ਖਰਚੇ ਘਟਣ ਨਾਲ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਰੋਕ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਕਾਂ 'ਤੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੁਰਾਕੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਚਨਚੇਤ ਆਉਂਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਵੇਲੇ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਧਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁਰਾਕ ਸੰਬੰਧਿਤ ਛੋਟੀਆਂ ਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਇਕਾਈਆਂ (ਸਿੰਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ, ਡੱਬਾਬੰਦ ਪਦਾਰਥ ਬਣਾਉਣਾ; ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ, ਕੀਟ ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ, ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨਾ, ਰਸਾਇਣਕ ਤੇ ਜੈਵਿਕ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ) ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੁਨਰਮੰਦ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਹੁਨਰੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਤੇ ਕਾਮਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਅਵਸਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਥਾਨਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਘਟਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਸਹੀ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਪਰ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖੁਰਾਕੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਉਤਪਾਦਨ, ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਧੇ ਵੱਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕਤਾ

ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਿਹਾੜੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਸਾਧਨਾਂ (ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ, ਸਿੰਜਾਈ ਯੋਗ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ, ਸੰਘਣੀ ਆਬਾਦੀ, ਮਾਨਵ ਸਰੋਤ ਆਦਿ) ਤਹਿਤ ਖੁਰਾਕੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਪਜਾਂ ਦੀ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਤੇ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਲੱਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਖੇਤੀ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਚ ਫ਼ਸਲਾਂ ਉਪਜਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿਹਾੜੀ ਖੇਤੀ ਵਾਸਤੇ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਫ਼ਸਲ ਨਿਸ਼ਚਤ ਬਦਲਾਅ ਕਰਕੇ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਪਾਣੀ (ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ), ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ-ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਾਉਣ, ਇਨਪੁਟਸ (ਖਾਦਾਂ, ਕੀਟ ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ, ਪਾਣੀ, ਬੀਜ, ਊਰਜਾ) ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ (ਜੈਵਿਕ ਤੇ ਰਸਾਇਣਕ) ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਸੀਵਰੇਜ਼-ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪਰਖ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਦਾਰਿਆਂ, ਖੇਤੀ ਪਾਸਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਨਗਰ-ਨਿਗਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੁਰਾਕੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਉਪਜਾਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਧਾਉਣ, ਨੈੱਟ ਤੇ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ

ਖੇਤੀ ਕਰਨ, ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਲਾਹੇਵੰਦੀ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਾਉਣ, ਇਨਪੁਟਸ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ, ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਵਾਢੀ ਪਿਛੋਂ ਉਪਜਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਮੁੱਲ ਵਧਾਉ ਯਤਨ ਕਰਨ, ਡੱਬਾਬੰਦ, ਮੰਡੀਕਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਬੀਜ, ਪਨੀਰੀਆਂ, ਖਾਦਾਂ, ਕੀਟ ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕ ਸ਼ਹਿਰੀ-ਖੇਤੀ ਅਪਣਾਉਣਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਣ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਅਣਉੱਚਿਤ ਆਪਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਢੰਗ, ਭੂਮੀ, ਪਾਣੀ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੰਦਾ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਪਾਣੀ), ਜੈਵਿਕ ਤੇ ਰਸਾਇਣਕ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਅਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਕੀਟ ਨਾਸ਼ਕ ਜ਼ਹਿਰ, ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਅਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ, ਸੀਵਰੇਜ਼ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੰਦੇ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਕਰਕੇ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਆਉਂਦੇ ਜਾਣ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਮਸਲੇ ਬਣਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਖ਼ਤਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸਿੰਜਾਈ ਕਰਕੇ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ (ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਪੱਤੇਦਾਰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ) ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਈਕੋਜੀਵਾਣੂ, ਕੀਟਾਣੂ ਅਤੇ ਕੀੜੇ (ਨੀਮਾਟੋਡ ਤੇ ਹੁਕਵਾਰਮ) ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਦਾਰੇ, ਨਗਰ-ਨਿਗਮ, ਸਿਹਤ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ

ਵਾਸਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਉਪਲਬਧਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੋਏ ਪਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ, ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਸਹੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਲੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ।

ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਯੋਜਨਾਕਾਰਾਂ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਦਾਰੇ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਖੁਰਾਕੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ 'ਉਤਪਾਦਨ-ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਮੰਡੀਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਈ' ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਲਾਹੇਵੰਦ ਵਧਾਰ ਵਾਂਗ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਪਈ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਉਪਜਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲੀ, ਤਕਨੀਕੀ, ਇਨਪੁਟਸ, ਆਦਿ ਉਪਲਬਧ ਕਰਨ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਸੀਵਰੇਜ਼-ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਯਕੀਨੀ ਕਰਨ, ਆਧੁਨਿਕ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਈ ਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ, ਖੁਰਾਕ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਖੁਰਾਕੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿਤ ਮੰਡੀਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੁਰਾਕ ਸਪਲਾਈ ਤੇ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸਨੀਕ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਉੱਚਿਤ ਲਾਭ ਲੈ ਸਕਣ।

(ਲੇਖਕ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਖੇਤੀ-ਖੋਜ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ।)

ਸਵੱਛਤਾ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਪਿੰਡ ਚੱਕਮਾਈ ਦਾਸ

 ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ

ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਚੱਕਮਾਈ ਦਾਸ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੰਗਾ ਬਲਾਕ ਦਾ ਪਰ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਆਬਾਦੀ ਲਗਭਗ 150 ਘਰਾਂ ਦੀ, ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ। ਸੰਨ 2002-03 ਤਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਗਲੀਆਂ-ਨਾਲੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਕਿਰਿਆ ਲਈ ਸਿਵਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਰਾਹ ਫੇਰ ਕੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਦਿੱਖ ਦੇਣ, ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਮੁਕਤ ਕਰਨ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ, ਮੂਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਜ਼ਾਤ ਦਿਵਾਉਣ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਆਣ ਖੜੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਗੱਲ ਪਾਣੀ ਟੈਂਕੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਠਾਣੀ ਹੋਵੇ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਹੋਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਸਿਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਿਲੇ ਲਾਉਣ ਦੀ, ਹਰ ਇਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਆਪਣੀ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਥੇ ਗੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਸਮੇਟਣ ਵਾਲੀ ਯੋਜਨਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਠੋਸ ਰਹਿਤ

ਸੀਵਰੇਜ਼ ਟਰੀਟਮੈਂਟ ਪਲਾਂਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਧੀਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਲ ਵਿਤਰਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸੰਨ 2012 ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਨਮਾਨ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਪਲਾਂਟ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਸੋ ਪੰਚਾਇਤ, ਸਮਾਜ ਸੇਵਕਾਂ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਸਵਾ ਕਰੋੜ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਾਲੀ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜੂਨ 2013 ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮਾਰਚ 2014 ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਯੋਜਨਾ ਲਈ ਕੁੱਲ 3 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਪੰਚਾਇਤ ਵਲੋਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਜਦ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਘਰ ਤੋਂ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਹਿੱਸਾ ਜਨਰਲ ਵਰਗ ਲਈ ਅੱਠ ਸੌ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਏ ਲਏ ਗਏ। ਅੱਜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਗਭਗ 90 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਘਰ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ। ਅਤਿ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗ ਦੇ ਘਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 23 ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਪਖ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਗਟਰ ਆਦਿ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਪਲਾਂਟ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਿਰਫ਼ ਠੋਸ ਮਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਕੁਲੈਕਸ਼ਨ ਟੈਂਕ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦਾ

ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਡ ਆਕਾਰੀ ਪੱਕੇ ਹੋਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਤਿੰਨ ਹੋਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਤਰਿਆ ਪਾਣੀ ਆਊਟਲੈੱਟ ਟੈਂਕ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਬਣੀ ਟੈਂਕੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਹ ਪਾਣੀ ਖੇਤੀ ਕੰਮਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੰਜਾਈ ਆਦਿ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਠੋਸ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਗਟਰ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਪਲਾਂਟ ਵਿਚ ਬਣੇ ਡਰਾਇੰਗ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਠੋਸ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਲਾਭਕਾਰੀ ਖਾਦ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੰਤਵਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਸਕੀਮ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਸਾਰੀ ਠੇਕੇਦਾਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਦ ਕਿ ਹਰ ਘਰ ਤੋਂ ਇਸ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਖਰਚਾ ਪ੍ਰਤਿ ਘਰ 50 ਰੁਪਏ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਲਾਂਟ ਅੰਦਰ ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਸੌ ਦੇ ਲਗਭਗ ਛਾਂਦਾਰ ਅਤੇ ਫੁੱਲਦਾਰ ਰੁੱਖ ਤੇ ਵੇਲਾਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਲਾਭ

- ਘਰਾਂ ਦੇ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਸਿਰਫ਼ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੀ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਛੱਪੜ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਫਾਰਮ ਵਰਗੇ ਸਹਾਇਕ

ਪੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਆਮਦਨ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਛੱਪੜ ਪੂਨਰ ਜੀਵਤ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

- ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਨਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵਗਣ ਵਾਲੇ ਰੀਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਉਪਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਰੋਕ ਲੱਗੀ ਹੈ।

- ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਈ ਹੈ।

- ਗਲੀਆਂ-ਸੜਕਾਂ ਵਿਚ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

- ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਰਤਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਅੱਜ ਸਖਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਠੋਸ ਮਲ ਨੂੰ ਸਮੇਟਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲਾਭਕਾਰੀ ਖਾਦ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਇਹ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਖਾਦ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਜਿਥੇ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ ਉਥੇ ਹੀ ਵਧੀਕ ਆਮਦਨ ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਾਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਉਪਰ ਵੀ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਖਿਆਲ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੀਟਰ ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਤੱਥ ਉੱਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਬਚਨ ਸਕਾਰਥ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸਚਮੁਚ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸਦੀ ਹੈ।

(ਲੇਖਕ ਸੁਤੰਤਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਹੈ।)

ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਾਪਮਾਨ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਸੇ ਤੱਟਵਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਚੱਕਰਵਾਤੀ ਤੂਫ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਧ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਫੈਲਿਨ, ਹੈਲਨ, ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਮਹਾਂਸੇਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਲ ਹੁਦਹੁਦ ਨੇ ਓਡੀਸਾ ਅਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਤੱਟਵਰਤੀ ਇਲਾਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਭਾਰੀ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ 95 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਚੱਕਰਵਾਤੀ ਹਾਦਸੇ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿਚ ਅਰਬ ਦੀ ਖਾੜੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਚੱਕਰਵਾਤੀ ਤੂਫ਼ਾਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਦੀ ਸੰਨ 2014 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ 2013 ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਕਾਰਨ 21 ਲੱਖ 40 ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਜੜੇ ਸਨ ਜੋ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਰੋਪੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉੱਜੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ 9.72 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸਨ।

ਇਥੇ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਹੱਥ ਹੈ? ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮੀਂਹ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਣ ਜਾਂ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਤਰਾਖੰਡ ਜਾਂ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਜੇਕਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉੱਚੇ ਪਹਾੜ ਬਣਾਏ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਓਨੀਆਂ ਹੀ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖਾਈਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੇ ਲੈਣ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਏ ਹੋਣ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਜਾਂ ਖਿਸਕਦੇ ਪਹਾੜ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ

ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਝੀਲਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲੇ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਹਾਅ ਦੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ਗਾਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਰੋਪੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਬੇਹਿਸਾਬੀ ਕਟਾਈ, ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗੈਰ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੋਖੇ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਮਾਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨਕਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਲੈਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਨਾਲ ਸੌਖਿਆਂ ਨਜਿੱਠਿਆ ਅਤੇ ਜਾਨੀ-ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਅਤੇ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੂਜੀ ਰਾਇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਲਵਾਯੂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਖੇਤੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਜੀਵਨ, ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਸਮੇਤ ਹਰ ਖੇਤਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੋਖੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਰਥਿਕ-ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ 'ਲੋਕ-ਮੁਖੀ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ' ਕਰਕੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਉਜਾੜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਸੰਨ 2015 ਵਿਚ ਪੈਰਿਸ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਵਿਚ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਗੈਸਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ।

(ਲੇਖਿਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਜੋਗਰਫੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਹੈ।)